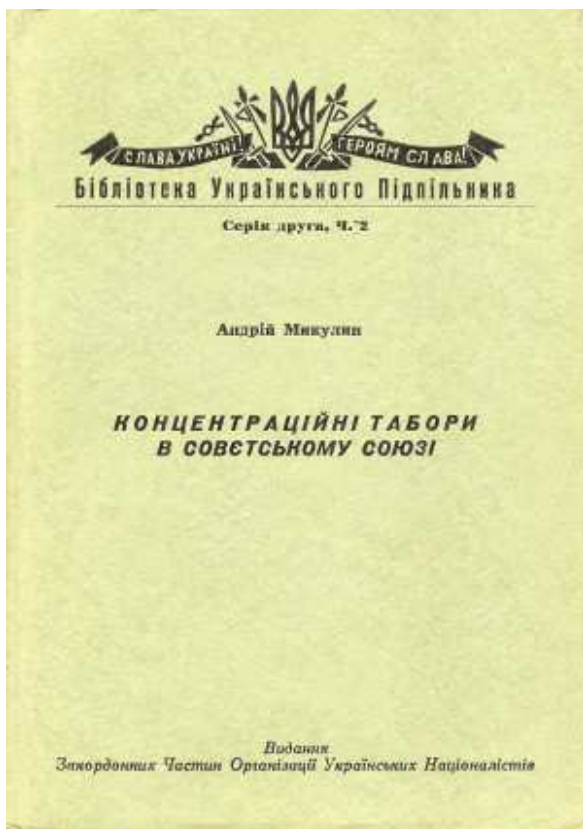

Андрій Микулин

Концентраційні табори в Совєтському Союзі

ВСТУП

«Вони бояться правди — хай світ почує правду!» — такий епіграф написав український автор Василь Савченко на своїй книжці «Безимлаг», виданій в Авґсбурзі 1948 року.

«Вони» — це ті, в кого руки залиті кров'ю мільйонів невинних жертв українського й інших неросійських народів ССРСР; це ті, що на одній шостій частині світу запровадили таке рабство, якого не бачив світ за часів середньовіччя. Це — большевики, московські імперіялісти, колонізатори.

Не зважаючи на те, що російська імперія існує вже більше чотирьох сторіч, а сучасна комуністично-російська система — майже 40 років, світ і до цього часу мало поінформований про жахіття в тюрмі народів — ССРСР. Навіть тоді, коли протягом 1955-1956 рр. на Захід повернулася численна кількість кол. вояків німецької армії, що потрапили під час другої світової війни до російського полону і, як живі свідки нелюдських знущань у советських концтаборах, свідчили про масове народовбивство, арешти і заслання в ССРСР, — світ далі майже не звернув на те уваги. Знову ж, коли українська еміграція на Заході, маючи численні свідчення й оригінальні документи від запроторених до советських концтаборів українців (напр., з Мордовських концтаборів), закликає вільний західний світ вжити супроти носіїв російського імперіялізму та його допоміжних сил моральних і матеріальних санкцій, — вільний світ не то що вперто мовчить, але й ще поступово вплутується в коло московської коекзистенції, вишукує шляхи мирних контактів та співпрацює з народовбивцями, а цим самим посередньо сприяє системі невідільництва і концтаборів у ССРСР.

Видаючи книжку «Концентраційні табори в Советському Союзі», ми хочемо відкрити бодай частину заслони, де як свій, так і чужий читач зрозуміє суть жажливої політики, що її практикує червона Москва на неросійських народах.

ІСТОРИЧНІ КОРИННЯ МОСКОВСЬКО-СОВЕТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ

[Попередня сторінка](#)

["Концентраційні табори в Советському Союзі"](#)

[Наступна сторінка](#)

Система замкнення до концентраційних таборів з найбільш примусовою працею, ізоляцією від вільного життя, методом жорстокого і брутального знущання над сумлінням і шляхетними почуттями душі людини, над релігійними переконаннями і людяністю винайдені не сучасною, існуючою в СРСР, комуністичною владою. Цю систему одержано в спадщину ще від російських царів, коріння якої тягнуться з глибокої давнини віків, тобто з часів творення московської держави, з часів виникнення т. зв. «великоросійської» нації. Напр., російська історія твердить, що ще за часів московських князів Ярослава Тверського та Василя Костромського в Суздальських князівствах існували тюрми та князівські катівні («застенкі»), до яких бояри і князі замикали своїх противників на довгі роки, і тримали їх під спеціальним режимом. В російській історії*) стосовно уділового порядку Суздальського князівства в XIII-XIV сторіччях занотовано: «В гонитві за «промислами» (грабунками) у князів чимраз більше зростало і зміцнювалось почуття відчуження та розвивалось відверте хижацтво. Вони дивились один на одного, як на постійних ворогів та суперників і при першій нагоді грабували один одного, забивали на смерть, а в ліпшому випадку замикали ворогів до в'язниць, де ті потім знаходили свою смерть, або на наказ князів та бояр їх передчасно забивали».

Московський князь Іван III 1478 року, захопивши військовою силою м. Новгород, дуже жорстоко розправився з новгородцями. Він вивіз (депортував) до Москви і там ув'язнив новгородського архієпископа Сергія, багатьох новгородських бояр покарав на смерть, інших замкнув до в'язниць, а пересічне населення виселив з новгородських земель на схід московського князівства. За наказом Івана III з Новгорода були також виселені німецькі купці та торговці. За прикладом Івана III діяв і його син, московський князь Василь III. 1510 року він знищив м. Псков і зліквідував псковське віче, з самого міста депортував до Московщини 300 родин, а на їхніх маєтках поселяв корінних москалів. У зв'язку з таким брутальством московських князів, псковський літопис записав на своїх сторінках таке: «Гіркими сльозами оплакували псковичі втрату власної вікової вольности, а населення бідне не зазнало правди московської».

1517 року Василь III заарештував рязанського князя Івана, а його князівство прилучив до Москви. Подібно, як і в Псковщині, рязанців вигнано юрбами до московської волости, а на їх місце поселено москалів. Робилося це, як стоїть у російській історії, для того, щоб знищити в них бажання до повстань, заколотів, бунтів та відокремлення від Москви. Те саме зробив Василь III з Сіверськими землями та їхнім населенням. Свою дружину Соломонію (з роду Сабурових) Василь III замкнув до монастиря і силою постриг її в монахині.

В ті самі часи в суздальських князівствах, які становили московське царство, було запроваджене вже й кріпацтво. Князі роздавали «служимим» людям землю з її населенням, а за те, що землевласник (поміщик) служив з «своїї землі» державі, селянство було змушене працювати на землевласника, обробляти його лани та сплачувати податки. Селянам заборонено самовільно залишати землевласників і переходити на поселення до інших, а щоб закріпачити їх напостійно, землевласники записували селян до «письменних» книг і вони рахувалися закріпаченими до тієї землі, до якої їх приписано.

В XV сторіччі на Московщині з'явилася велика кількість монастирів, серед них особливо визначалися в Костромському, Галічському, Вологодському та Білозерському краях, а також на Соловецьких островах, що знаходяться на Білому морі. Соловецькі острови, це є група островів, які розташувалися при вході в Онезьку губу; найбільший з них називається Соловецький (площа до 800 квкм). На цьому острові, серед хвойних лісів, озер та боліт, побудовано 1436 року Соловецький монастир. Монастир мав до 75.000 га землі, багато лісів та озер.

Ще за московського царя Івана IV (Грозного) монастир став місцем заслання царських нелюбимців і противників. 1560 року Іван Грозний заслав на Соловки свого любимця, боярина Сильвестра, а після завоювання Казані, замкнув до Білозерського монастиря татарів-вихристів і частину «служимого» люду царського двора. Після завоювання Казанського ханства такі неросійські народи, як мордвини, черемиси, чуваші, вотяки, башкіри були «приведени» до

покори і підлеглости Москві, а бунтівників замкнено до в'язниць або покарано на смерть.

Заславши Сильвестра на Соловки, цар вигнав з московських земель на еміграцію боярина Адашева, а князь А. Курбський змушений був сам тікати від московських порядків за кордон до Литви (1564 р.).

Коли розглянемо запроваджену царем Іваном Грозним його «оприччину», то завважимо повну аналогію з сталінщиною. Іван Грозний, так само, як і Сталін не задовольнився своєю немилістю до окремих бояр, а задумав знешкідливити все боярство. Забираючи одне за другим місто в опричнину, опричники-бояри з царського двора виселяли на окраїни московської держави всіх «небезпечних і підозрілих» людей, позбавляючи їх майна та землі. Майно ставало власністю бояр-опричників, а землю конфісковано на користь держави, яку потім «роздавано» царським любимцям. За свідченням російської історії, під час царювання Івана Грозного відбувалося примусове виселення та переселення великої кількості мешканців з боярських «вотчин» на інші «простори» московської держави. С. Платонов — москаль, який теж за большевицької влади працював академіком у московській академії і був засланий за «фальшування» російської історії, що й загинув у советських концтаборах, — у своєму «Учебніку Русской Історії», про який уже згадувано, на стор. 125 писав: «Цар Іван не тільки виганяв знатних та пересічних людей з вотчини, але за його наказом рубали голови не десяткам, а прямо таки сотням» зрадників... «1570 року, маючи якусь підозру на новгородців, він пішов на них війною, як на справжніх ворогів і винищив без суду та дослідження тисячі новгородців протягом кількох тижнів... Впродовж багатьох років опричники вдиралися в приватні мешкання, проливали невинну кров, гвалтували, грабували та конфіскували майно й їх ніхто за те не карав, бо вони «виводили ізмену» в державі».

Використовуючи занепад Київської Русі-України, Іван Грозний вирішив захопити військовою силою «Дике поле», тобто частину України. Для цього створено в Москві спеціальну загарбницьку раду з людей, що «знають ту справу» та випрацьовано загальний план дій

завоювання. За пляном московської ради на кордонах Московщини з Україною будувалися укріплення, на будову яких вербувалися «беглиє» москалі з Московщини, що шукали собі азилю в Україні та на Кубансько-донських просторах. Будова московських укріплень і твердинь, які немов би були потрібні для сторожі кордонів та для захисту від кочовиків, чимраз більше посувалися на південь, а на прикінці XVI сторіччя все «Дике поле» до верхів'я ріки Ворскли та Північного Дінця було забудоване московськими фортецями і прилучено до московської держави. Українське козацтво, яке ставило спротив московському поневоленню і загарбництву, посунулося на південь України і сконцентрувалося на низовинах Дінця та Дону (від того і пішла назва «низове козацтво»^{*)}).

За царя Івана Грозного був захоплений і Сибір. Похід на Сибір започатковано 1581 року вільними козаками з низового та приуральського козацтва, на чолі з отаманом Єрмаком Тимофєєвим. Єрмака з його козаками взяли собі на службу російські заводчики Строганови, щоб охороняти власні володіння на річці Камі та на середній течії річки Уралу від нападу вогулів, вотяків, остяків і сибірських татар. 1582 року Строганови вислали проти татарського хана Кучума на річку Іртиш загін Єрмака, численністю 840 вояків, який розгромив Кучума, завоював ханство і повідомив про це Строганових. Строганови в свою чергу повідомили про цю подію царя Фйодора, який вирядив до Сибіру власне військо, яке 1598 р. розбило Кучуму і протягом довгих років Сибір був загарбаний, а частина його «інородців» (чужинців) була силою виселена на північ Московщини, до т. зв. сучасних Комі, Удмурдської, Чуваської та Мордовської АССР.

Не ліпшим за Івана Грозного був і цар Борис Годунов (з боярського роду татарина Мурзи-Чета). Перше його царське поступування, це заслання митрополита Діонізія та невігідних цареві бояр. Потім він заслав і вбив на засланні князів Шуйських, за що, як свідчить російська історія, «русскіє люди хвалілі царя, как умелого правителя». Борис Годунов, перший з російських царів, запровадив московсько-православне патріяршество і відокремив російську православну церкву від Візантії, цілковито підпорядкувавши її світській владі. Він також ухвалив перші укази про закріпачення

селян. На сумлінні Бориса Годунова лежить і вбивство у м. Угличі царевича Дмитра, що започаткувало «смутні часи» в Московщині.

Продовжувачами московської політики заслань, грабунків та ув'язнень були й усі інші царі — Василь Шуйський, Михайло та Олексій Романови.

В часи царювання Олексія Романова українська держава на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким зросла до могутньої козацької держави, з якою Москва 1654 року уклала Переяславський Союз (а не «возз'єднала» Україну з Московщиною, як це фальшиво насвітлює царсько-російська та сучасна советська історія). Згідно з Переяславським договором «в справах відносин між Україною і Москвою складені були «статті», в яких Україна виступає як держава з суверенним гетьманом на чолі, з правом дипломатичних зв'язків з іншими державами, з власним військом (60.000), в її розпорядженні є все господарство країни, власна замкнена кордонами територія»^{*}). Російська історія пише зовсім інакше; вона розглядає Переяславський договір, як придбання для себе, за рахунок України, нових державних земель. Але Москва не дотримала Переяславського договору і почала на власну руку господарювати в Україні так, як це їй хотілось. Для унезалежнення України від Москви та її самостійного державного існування, гетьман Іван Виговський уклав союз із Швецією, підготований ще Б. Хмельницьким. «Нехай Великоросія буде Великоросією, Україна — Україною — ми є військо непереможне», — сказав Виговський московському послові, коли той заявив, що «Україна — це «гілля», відламане від природного коріння Великоросії». Виговський жадав, щоб Москва не втручалась у внутрішні справи України, але цар Олексій ще напередодні смерті Б. Хмельницького (1657 р.) наказав у Москві вести гостріший курс щодо України. Для здійснення своїх грабіжницьких заходів, Москва під проводом князя Ромодановського, вислала в Україну військо. 1658 року розпочалася війна України проти Московщини^{**}).

У боях з московським військом, українські війська неодноразово здобували значніші перемоги і Україна була вже майже визволилася з московського ярма. Однак через низку різних внутрішніх непорозумінь (напр., зрада московського ставленика на Лівобережжі

України гетьмана Брюховецького, який уклав з Москвою новий договір і тим самим цілком закріпачив Україну під пануванням Москви), українські землі були окуповані російськими військами, населення цілком поневолене, а Москва зі своєї сторони показала всю брутальність російського імперіалізму.

По смерті російського царя Олексія Михайловича в Москві, боротьба за царський престіл, засобами якої були вже випробувані: кара смерти, ув'язнення, заслання та висилка, точилася далше. За «спротив» та «інтриги» в царському дворі, за царя Федора Михайловича, заслано на далеку північ до Пустоярська, боярина А. Матвєєва з його родиною та прихильниками.

Цариця Софія покарала на смерть князя Хованського і його родину, а стрільців, з допомогою яких нібито Хованський мав намір захопити владу в державі, частинно ув'язнено, а більшу частину заслано на далеку північ.

Безпосередня залежність Української Церкви від царгородського патріархату, від часу Переяславського договору, була сіллю в оці москалів. Київські митрополити, — Сильвестер Косів, Денис Балабан і навіть Осип Нелюбович-Тукальський, уважали Москву некультурною (бо ж у дійсності так і було) і навіть думати не хотіли про яку-небудь залежність Української Церкви від московського патріархату. Однак 29 червня 1685 р. Москва інсценізувала в Києві вибори митрополита, на яких, за наказом московського патріярха, «вибрано» Геодона Четвертинського, а осінню цього ж року московський патріярх Йоаким його висвятив. У зв'язку з тим, царгородський патріярх змушений таки був з тими виборами погодитися та підпорядкував Українську Церкву Москві. Підступом, підкупам і силою Москва скасувала самостійність Української Церкви.

1687 року стотисячна московська армія, на наказ цариці Софії, під проводом князя В. Голіцина, вирушила в похід на Крим і, переходячи через Україну, змусила гетьмана Самойловича з своїм 50.000 військом приєднатись до неї. Похід закінчився невдачею Москви і Голіцин обвинуватив українське військо та гетьмана Самойловича в

зраді. 22 липня цього ж року, у військовому таборі над р. Коломаном, Самойлович був заарештований і, без слідства та суду, разом з сином Яковом, засланий на Сибір. Іншого сина Григорія вивезено в Сівськ і там у страшних тортурах замордовано. Московський воєвода Неплюєв загарбав усе гетьманське майно, а цариці Софії позвітував, що «Самойлович був неприхильний до Москви і хотів створити з Гетьманщини незалежну державу».

Засланнями, карами смерти та ув'язненнями позначалось і все царювання російських царів, починаючи від Петра I аж до царя Миколи II. В перших днях «воцаріння» Петра I заарештовано та заслано князя Голіцина — начальника придворних стрільців, а також дяка Ф. Шакловського та близьке до нього стрілецтво покарано на смерть, царицю Софію замкнено до Новодівичого монастиря. Згодом покарано на смерть монаха Сільвестра (піддячого Семена Медведева) за те, що він підтримував у Москві представників київського духовенства, а саме духовенство зазнало від царської влади за «хлебопоклоненіє» під час св. Літургії таких утисків, що воно змушене було залишити Московщину і повернутись до Києва.

Під час так званого «стрелецкого сиска» (судового дослідження), за наказом Петра I, покарано на смерть 2.000 стрільців, а декілька тисяч заслано та замкнено до в'язниць.

Найжорстокіших масових репресій від російського царизму зазнало поневолене Московщиною неросійське населення, а особливо українське. Наприкінці XVIII сторіччя переважна більшість земель української держави загарбала Росія, а її деспотичний царизм найбрутальнішими методами розпочав провадити виразну колоніальну політику. Ця політика продовжується і тепер московсько-російською червоною владою.

Насамперед царизм намагався затерти всі сліди позначки української державности. Територію України поділено на генерал-губернаторства, на чолі яких стояли царські наставники, російські губернатори. Місцевій владі наказано всіма засобами з'єднати українські землі в «загальну родину корінних російських губерній», а

за спротив, українське населення висилано з рідних земель до Московщини, за Урал, в Сибір — на важку невольничу працю.

Коли цар Петро I розпочав війну з шведами, щоб відкрити дорогу Московщині до Балтійського моря та захопити його побережжя, він примусово посилав у далекі походи на північ козацьке військо. Багато козаків від важкої служби і недоживлення мерли або гинули від різних болотяних хворіб та непосильної праці.

«Всі козаки, заслані на працю будувати нове місто Пітербург (Петербург — тепер Ленінград), дуже зневажалися московським начальством, що ними там розпоряджалося, — воно їх било, лаяло, калічило, карало на смерть, одним словом робило, що хотіло. Козаків та українську людність уживано на різні важкі роботи, переважно до будови кріпостей. В 1706-1707 роках багато народу мусіло працювати коло будови нової кріпости. Козаки й українська людність мусіли робити взимку і літом, у непогоду і під пекучим сонцем, усе під доглядом московських наставників, які поводитися з ними грубо і немилосерно. Через Україну швендяли різні московські полки й команди та чинили великі кривди населенню, забирали припаси, харчі, одяг, поводитися грубо не лише з простим народом, але й з старшиною. З усіх сторін підіймався плач, стогін і лемент — козацтва і народу. Вже навіть найбільш покірливі перед московським пануванням люди, починали нарікати, що «так далі бути не може», — так твердить у своїй праці «Історія України» М. Грушевський, визначний український науковець-історик, праці якого на початках існування советської влади в Україні визнавали навіть самі московські комуністи. Про жорстокість і поневолення України російським царизмом, писала російсько-комуністична пропаганда дуже багато, під час облудливої українізації України в 1925-1928 роках. Згодом, коли Сталін оголосив російський народ «старшим братом» поневолених у СССР неросійських народів, Петрові I, Катерині II та іншим царям приписується в советсько-московській історії заслуги, як «велікім преобразователям» Росії. Розправляючись найжорстокішими методами з Україною, Петро I подібно поведився і з іншими народами, які загарбав під час Озівських походів, Пруської та Північної воєн. Вони також зазнали: брутальних визисків, заслань, виселень і переселень, карались по невольничих працях, у московських в'язницях і місцях заслань.

Петро I 1707 року вислав на Дон (який ще за цариці Софії виступив «бунтом» проти Москви) численні війська, щоб здушити повстання козаків. Російська історія пише про це, що 1708 року російські війська захопили м. Черкаси, а весь Дон був відданий їм під жорстокий визиск. «З того часу самостійність Донського козацтва знищена, а уряд Росії став повновласним господарем на Дону. Цар Петро I досяг свого»^{*}).

На донос генерального судді Кочубея в Україні, про те, що гетьман Мазепа готує на Україні протиросійське повстання з метою відокремити її від Московщини, Петро I покарав на смерть 1707 року велику кількість української старшини, які виступали проти втручання Москви у внутрішні справи України. Коли гетьман Мазепа уклав військовий протимосковський договір зі Швецією, щоб збройними силами нарешті здобути Україні самостійність, на Україну посунули російські полчища, які приступом взяли гетьманську столицю Батурин, сплюндрували її, а цим самим здавили намагання українського народу до самостійного державного життя. В боях російських військ з українськими і шведськими під Полтавою, Москва перемогла українсько-шведські війська, а це дало їй змогу, як «переможцеві», окупувати цілком Україну і запровадити свої порядки. В Україні настали жорстокі часи. Згадаємо, напр., записку військового писаря Пилипа Орлика, який записав в урядових щоденниках канцелярії так: «Зачалася робота коло фортифікацій, наступили переходи через українські міста то російської головної армії, то рекрутів, то всяких начальників. Українські полковники з старшиною, часто приходячи до гетьмана, з жалем оповідали, що пристави коло тієї фортифікаційної роботи б'ють козаків палицями по голові, уха шпадами (шаблюдами) обтинають і всяку наругу чинять. Козаки, покинувши під силою дома свої, косовицю і жнива, зносять тяготу і спеку на службі царського величества, а на Україні великоросійські люди, дома їх грабують, розбирають, палять; жінкам і донькам їх чинять насильства; коней, худобу і всяке майно забирають; старшину б'ють смертельним боєм».

Поневолення України, наруги над її населенням, московські методи катування та запроторення людей до найдаальших країв Московщини, набули в Україні такого розміру, що українська

старшина з гетьманом Скоропадським (1708 — 1722 рр.) неодноразово нагадувала Петрові І про дотримання Переяславської угоди. Вони просили Москву припинити в Україні самовільство московських генералів і всяких начальників, що господарювали в Україні, як самі хотіли. Українська старшина та урядовці писали до Москви скарги, що московські начальники страшенно гноблять народ, не шанують ніяких прав і законів. Цар, на такі пригадки, нібито погоджувався, а потім призначив московського боярина Ізмайлова (31 липня 1709 р.) бути при українському гетьманові наглядачем і провадити контроль з причини останнього повстання в Україні і запорізького бунту. Боярин Ізмайлов обтяжив Україну постійним постом московських військ на її теренах, яке безперестанно грабувало українське населення. Ізмайлов погнав у далеку сторону українських козаків на копання каналів, на будову кріпостей, а в околицях Петербургу, Астрахані і на Кавказі «на лінію» — як тоді казали (на будову укріплень на кордонах). «Козаки та українське населення, — писали українські старшини в своїх проханнях до царя московського, — гинуть там і умирають тисячами, а котрі й верталися назад до хати, то втратили здоров'я, а дома майно». («Історія України», Грушевський. Гетьманщина).

Пилип Орлик у своїх міркуваннях записав до урядового щоденника: «Москва умисно хоче військо козацьке та людність українську вигубити і для того по декілька тисяч указами своїми козаків і людність на чужину спроваджує, а других тяжкими і незвичайними роботами вимордовує, козаків та людність голодом виморює, а інших борошном гнилим, отрухлим з ящірками і вапном помішаним потруїло... Цар Петро наказав гетьманові, щоб видав свою доньку за якого-небудь великоросіянина і намітив таким свого довіреного Толстого, а потім, коли гетьман Скоропадський видав за нього дочку, не питаючись ані гетьмана, ані старшин, дав Толстому стародубське полковництво. А перед смертю Петра вже мало що лишилося з полковників українських на Україні».

За гетьмана Полуботка (1722-1724 рр.) боротьба українського народу за рештки української самостійності пожвавилась. Щоб цілком знищити і ті рештки, Москва призначила до гетьмана Полуботка так звану Малоросійську Колегію під головуванням Вельямінова, яка позбавила цілком гетьмана влади. За офіційними

інструкціями Москви, Малоросійська Колегія мусіла немов би боронити народні права, а щоб підступно підкупити український народ, Москва видала брехливі накази «для захисту народу», спрямовані проти українського старшинства. Одноразово з тим Вельямінов одержав від московського уряду таємний наказ про правдиві цілі Малоросійської Колегії. Розпочавши своє урядування в Україні, Вельямінов перебрав до своїх рук всю українську адміністрацію та судівництво, а на протести Полуботка про неправильні вчинки, Вельямінов кричав на гетьмана: «Що твоя служба цареві проти моєї? Знаєш, що я бригадир і президент колегії, а ти проти мене що? Я старшину вашу в тріску зігну. Ваші давнини велено перемінити і по-новому з вами поступати. Я — вам указ...» Вельямінов продовжував надалі політику заслань та запроторень українського населення на примусові праці до Московщини. Згідно з свідченням історії, за 5 років на примусових роботах в Московщині при будові каналів, згинуло лише одних козаків 25 000.

Гетьмана Полуботка було викликано до Петербургу і замкнено до Петро-Павловської в'язниці, де він помер 27 грудня 1724 р. В Петро-Павловській в'язниці померли також Дмитро Володковський та полковник Карпенко. Перед своїм ув'язненням Полуботок сказав російському цареві: «Заступаючись за отчизну, я не боюся ні кайданів, ні тюрми, і для мене ліпше найгіршою смертю вмерти, як дивитись на загальну загибель моїх земляків».*) Разом з Полуботком заарештовано і ув'язнено в Петро-Павловській фортеці таких українських старшин: Савича, Чернаша, Данила Апостола, генерального бунчужного Лизогуба, генерального осавула Жураковського та інших.

Вельямінов розперезувався щодалі, то гірше. До Стародубського полка полковником призначив майора-москаля Кокошкіна, в Чернігівський — Богданова, а все московське військо в Україні утримувалось коштом українців вже другий десяток років. На утримання війська 1722 р. стягнуто з українського народу 45 000 карбованців та 17 000 мір (3 400 тонн) муки, а 1724 р. вже 140 000 карбованців та 8 000 тонн муки. 1723 року Москва заслала на примусові роботи з України до Каспійського моря 10 000 козаків, де

будовано кріпость св. Хреста на річці Судак, а 1724 року заслано ще додатково 18 000 козаків.

Цариця Росії, курляндська герцогиня (німка з походження) Анна, повела супроти України ще гіршу політику, доручивши наказом правити нею князеві Шаховському і провадити ту свою політику «секретно». Першою жертвою Шаховського став київський митрополит Ванатович, якого не тільки самовільно позбавив духовного стану, але ще й заслав до Архангельської губернії за те, що він не відправив молебень в «царський день». Українських старшин обшукували, забирали в них різні листи та реквірували майно.

В Москві в ті часи вся урядова влада перейшла до рук курляндського камергера фон Бірона. Смертні кари та заслання, що їх запровадив фон Бірон, не минали ані знатних, ані пересічних людей, а доноси, наклепи, агентури (таємне співробітництво) набрали навіть спеціального вислову: «слово і дело государево». Досить було донощиківі лише сказати царському урядовцеві або жандармові «слово і дело государево» та вказати на винну чи невинну людину, то зразу ж її негайно схоплювали, замикали до в'язниці, а потім допитували на слідстві за допомогою тортурів. Біроновці схопили і покарали на смерть князів Долгоруких, Голіциних та Юсупових, хоч вони, як стверджує російська історія, «нічого злого не замишляли проти Росії та її уряду». 1740 року страчено на смерть кабінет-міністра А. Волинського за те, що він просив царицю не потурати фон Бірону та його біроновщині. Бешкетування та розперезаність російської цариці Анни набрало такого розмаху, що напр., вона наказала влаштувати навіть придворне весілля блазнів, для чого на р. Неві збудували спеціально крижаний двірець. З України для тієї цілі привезли молодих дівчат, яких поставили нагих довкола двора, обливали зимною водою, щоб вони замерзали і в такий спосіб «живими» фігурами «прикрасили» крижаний двірець.

Пізніші згадки українців говорять про дуже тяжке життя в Україні за біроновщини, і українці дуже зраділи, коли 1740 року, на місце московських правителів, призначено англійського генерала Кейта. «Цей суворий вояк лишив по собі добру пам'ять в Україні, — згадували українці Кейта, — бо він неохоче застосовував тортури і

різні муки під час слідства, був обережний у визначенні кари, повадився з людьми привітно і ласкаво. І це все було вдивовижу».

Московський міністер, переїхавши всю Україну, писав до Бірона: «До самого в'їзду мого в Україну, не думав я, що така вона порожня і таке множество тутешнього народу пропало, а й тепер стільки вигнано на війну, що не залишилося й стільки хліборобів, щоб їм самим для себе збіжжя посіяти. І хоч те вважають за їх упертість, що багато поля лишилося без засіву, але як по совісті розсудити, то й робити немає кому і немає чим, бо весь робочий скот з України забрано на війну».

Коли ж на російський престіл «сіла» цариця Катерина II (1762 р.), то вона започаткувала загальну централізацію держави і тому вирішила цілком скасувати автономію України. В інструкції для сенату Катерина II писала: «Малоросія, Ліфляндія та Фінляндія — це провінції, що правляться дарованими привілеями; порушити ці привілеї відразу було б незручно; але не можна вважати ці провінції за чужі і поводитися з ними, як з чужими землями, це був би явний нерозум. Ці провінції, так само, як і Смоленщину, треба легким способом призвести до того, щоб вони зрусифікувались і перестали дивитись, як вовки в ліс». Правління над Україною Катерина віддала Малоросійській Колегії під проводом генерал-губернатора Рум'янцева. В інструкції наказала йому усувати всякі окремішності українського устрою, протидіяти автономним стремлінням старшини, а пересічне населення приєднувати до Росії, кращою підступною організацією адміністрації та судівництва. 1767 року, коли Катерина II задумала перевести вибори до т. зв. Комісії укладення законів, козаки, старшина, міщанство і духовенство у своїх наказах домагались відновлення давніх прав України та гетьманського устрою. Однак російська централістична політика продовжувалась в Україні й надалі. Рум'янцев започаткував свої реформи від статистичного опису та перепису населення, що став основою нової системи оподаткування грішми, — спочатку від двору, пізніше від душі. Указом Катерини з 1783 року в Україні введено для селянства загальне кріпацтво, одночасно скасовано автономні установи, а 1784 року Україну поділено на 3 губернії з загально-російською адміністрацією.

Участь у війні проти Москви дала причину ще цареві Петрові І започаткувати руйнування Запорізької Січі. Частина запорізьких козаків змушена була податись на еміграцію до татарських земель, а частина залишилась і стала виконувати обов'язки сторожового війська та розвинула своє степове господарство. Однак, не зважаючи на лояльність запорожців, російський уряд ставився до них недовіркою і рішив відібрати у них рештки давніх вольностей. За наказом Катерини II 1775 р. моск. війська зруйнували Запорізьку Січ, а козаків запроторили для будування каналів від р. Неви (через Ладозьке, Онезьке та Біле озера), до річки Шексни, щоб сполучити Балтійське море з річкою Волгою, а тим самим із Каспійським морем. Частина козаків подалася, після зруйнування Січі, на еміграцію до Туреччини, а інші осіли в Банаті під австрійською владою. Гетьмана Січі Кальнишевського вивезли до Соловецького монастиря, де він 1803 року на засланні і помер; інших старшин заслали до Тобольська, тисячі десятин запорізьких земель роздали московським поміщикам. 200.000 вільного українського населення, за указом цариці, стали російськими кріпаками, а на Україну привезено для колонізації численну кількість чужинців: сербів, болгарів, німців. Про працю на Ладозькому каналі український полковник Черняк писав так: «При Ладозі у каналній роботі многое число козаків хорих і померших знаходиться і щораз, то більше умножається тяжкі хвороби; найбільше вкорінилася гарячка і опух ніг, і мруть з того. Одначе приставні офіцери, не вважаючи на таку нужду бідних козаків, за повелінням господина бригадира Леонтьева, без жодного бачення, немилостиво б'ють при роботі палками, хоч і так вони її не тільки в день і в ночі, а навіть і в дні недільні і празничні одправляють — без спочинку до неї приганяють. Боюся я отже, щоб козаків тут не погубити, як торік — що їх хіба третя частина в минулому році до дому вернулась. Тому попереджаю сенат сим покiрнішим моїм писаннем, рабськи прошу: благоволить не допустити моєї команди погинути до кінця при каналній роботі і аби не була переведена на інші місця для зачинання іншої роботи. Сам Бог видить, нема ким її робити, бо всі козаки в силі своїй дуже ослабіли і ледви живі».

Запроторення українців з рідних земель до найдалших околиць Московщини на невільничу дармову непосильну працю знайшло свій відбиток і в піснях, що їх склали українські засланці. «Ой дали

хлопцям та широкі лопати, та послали хлопця молодого та канали копати...» — співали в ті часи в Україні.

Українська старшина, уболіваючи над долею засланих українців на московську північ, писала до Катерини II такого листа: «За минулої турецької війни, крім того, що Україна кілька літ несла її тяготу, утримуючи армію на кватирях, постачаючи провіянти і фураж дачею, а ще більше — забиранням силоміць коней і волів від усякого стану людей — ще більше брано з них всяке поборне: воли, коні по кілька тисяч, з усякими іншими потрібними для армії речами. Та ще й людність українську на різні роботи за землі українські вивезено і назад не повернено. А через це всі обивателі українські, а особливо козаки й мужики, прийшли до крайньої нужди і бідности».

1768 року на Правобережній Україні вибухло протипольське повстання українського населення, очолене Залізняком та Гонтою. Повстання, під назвою «коліївшина», набуло такого розмаху, що українські повстанці перейшли турецькі кордони. Турецький і молдавський уряди вимагали від Москви приборкати повстання та й сама Москва була ним перелякана. Під командуванням російського полковника Гурьєва вислано проти повстанців війська, які, не маючи відваги розпочати відвертий бій, вжили підступу. Під час «дружніх» розмов на «дружньому» бенкеті українських повстанських провідників заарештовано, а московські вояки накинулись на табір невідготованих повстанців. Полонених повстанців з Правобережжя росіяни віддали під суд польській владі; лівобережних засудив на кару смерти та заслання московський суд. На смерть засуджено 250 повстанців, а іншу частину «помилувано» — їх били канчуками, виривали ніздрі, таврували розпеченим залізом чола, а потім висилали всіх на каторжні роботи до Нерчинських копалень в Сибірі. Заслали на Сибір також і ватажка гайдамаків Максима Залізняка, де він і помер.

Вище наведені документи свідчать про методи поступування російської імперії супроти України, її населення і її територіальних багатств а також свідчить і про те, що система концтаборів, в'язниць, заслань і загального народобивства у російській державі має своє глибоке історичне коріння, починаючи від старовини і тягнеться

червоною ниткою через усі часи царювань російських князів, царів та імператорів. Не менше є документів і доказів про винищування і запроторення інших народів, що їх поневолює Росія. Знайдено багато документів також і в історії тих народів і в самій московській історії, що їх своїми імперіялістичними війнами загарбала Московщина.

Імператор Павло виявився ще жорстокішим за Катерину II. Його царювання має в російській історії назву «царство жаху». Першою його реформою була реорганізація армії та впровадження пруської військової дисципліни. Багатьох офіцерів та вояків, що не задовольняли нових вимог реформи, звільнено з армії та заслано в Сибір. Поліційні заходи та приписи стали такі жорстокі, що навіть частина царської жандармерії запротестувала проти них. Дозвіл на виїзд за кордон держави цілком знесено. Чужинців до Росії пускали лише за особистим дозволом царя. Студентській молоді заборонено студіювати в закордонних університетах, а також привозити до Росії чужоземні книжки і ноти. Всі приватні друкарні замкнено, а над друкуванням літератури впроваджено найстрогішу цензуру. За найменшу підозру Павло I засилав населення до Сибіру або ж замикав до в'язниць. Досить було цареві потрапити на очі, коли він був роздратований, як невинного заарештували і карали ув'язненням або засланням. Як відомо з російської історії, Павла I задушили 1801 року. За царювання Олександра I процвітала т. зв. «аракчєєвщина», надхненником якої був граф А. Аракчєєв, що належав до офіцерів Гатчинського війська. В його руках була сконцентрована вся цивільна та військова влада. Неук і брутальник Аракчєєв, за його потурання та сприяння, мав за царя Олександра I найбільшу владу у державі. Жорстока «солдафонщина», зневага до освіти і культури, самоуправство — ось головна характеристика часів аракчєєвщини в Росії. Якнайдужче пригнобити поневолені неросійські народи, це була головна турбота цього царського самодура. За його проектами, на Україні започаткували розбудову військових поселень, до яких спроваджували з корінної Московщини цілі полки росіян, а українське селянство закріплювали в тих поселеннях як «військових поселян». Такі поселення Аракчєєв насаджував на нижній течії Дніпра, на прикаспійських землях та на Кавказі.

Російський цар Микола I, третій син царя Павла, розпочав своє царювання тим, що в день вступлення на престіл (14.12.1825 р.)

наказав військам стріляти в «бунтовщиків і зачинщиків», які не забажали присягати новому цареві в Петербурзі. В цей час Микола І одержав від жандармерії «звіт» про дію декабристів. Було арештовано і поставлено перед суд більше 100 осіб. Верховний кримінальний суд засудив на кару смерти 40 осіб, а останніх на досмертну каторжну працю в Сибірі. Підставовою реформою царя була організація поліційної таємної канцелярії, так званого третього «отделенія». Її завданням було стежити і надглядати за політичним настроєм суспільства та досліджувати політичні справи. «Третєе отделение» існувало до 1917 року, а потім його функції в Росії перебравли Чека-ГПУ-НКВД-МВД.

1848 року для російських університетів опрацьовано і запроваджено в життя спеціальний, дуже суворий, статут, студентів воєнізовано, а міністерство народньої освіти посилило цензурні приписи, забороняючи в пресі заторкувати політичні справи.

На цей час припадає створення Кирило-Методіївського Братства в Києві, до якого належали такі видатні українські культурні сили, як Микола Гулак, Опанас Маркевич, Василь Білозерський, Пантелеймон Куліш і найвидатніший з них український поет Тарас Шевченко. Кирило-Методіївське Братство насамперед накреслило програму політичного визволення і незалежності України. Примара української самостійности та розконспірування Кирило-Методіївського Братства поставило на ноги всю царську поліцію. 1831 року на Лівобережжі України, Москва касує останні залишки міської самоуправи, а 1841 року ліквідує в судівництві Литовський Статут. Центр міста Києва заселювано московськими купцями-зайдами, а протимосковські рухи на Київщині були придушені кулями, нагайками та засланнями. Членів Братства — Куліша, Костомарова, Білозерського та Т. Шевченка заслано до пустель Середньої Азії під перські кордони.

Після смерти царя Миколи І, який, не змігши пережити поразки російської зброї в кримській війні, отруївся, став царем Олександр ІІ. Він «милостиво» повернув членів Кирило-Методіївського Братства з заслання, але заборонив їм жити в Україні. На доноси, що їх подавалось до російської поліції, 1875 року створено спеціальну протиукраїнську комісію, очолену Михайлом Юзефовичем. Ще 1874

р., він написав до Москви донос, що українці силкуються створити вільну Україну у формі республіки, з гетьманом на чолі. Комісія працювала коротко, але рішуче. Вона прийшовши до переконання, що допустити окрему літературу на «простонародньому українському говорі», — це те саме, що покласти тривку підвалину для переконання в можливість відділення, хоч би й у далекому майбутньому, України від Росії, — комісія вирішила розв'язати Київське Географічне Товариство, а його членів і співробітників та інших активних українців стероризовано індивідуальними репресіями. Вершом праці комісії був ганебний царський указ, підписаний Олександром II, від 18 травня 1876 р., який забороняв друкувати книжки українською мовою, виставляти українські театральні п'єси та прилюдно співати українські пісні. Для посилення москофільської пропаганди на Західніх Землях України (Галичина) збільшено в державному бюджеті т. зв. «пособія» на поліційну працю. Указ 1876 року мав той наслідок, що з України почалася політична еміграція за кордон. Чорна російська реакція, з моментом вбивства царя Олександра II, в першу чергу розпочалась в Україні проти «українського сепаратизму». В цей час у Польщі та Литві вибухло протиросійське повстання, ліквідувати яке взявся на доручення в Польщі російський намісник граф Бергов, а в Литві — М. Муравйов. З жорстокістю та беззастережністю Муравйов, разом з Бергом, здушили повстання, заарештували, повісили та заслали на Сибір сотні свідомих українців, обвинувачуючи їх в польонофільстві; щоб «возвищить русскую» національність та московське православ'є, адміністрацію згори донизу обсаджено виключно москалями.

За царювання Олександра II Росія загарбала Уссурійський край, половину острова Сахалін, а в Середній Азії — Кокан, Бухару, Хіву. Таким чином були поневолені тюркські народи, започатковано там російську колонізацію, а на Кавказі здушено національно-визвольний рух Шаміля. Сам Шаміль та його найближчі співпрацівники були заарештовані, вивезені до Москви, де вони і загинули, а черкесів переселено з гір до долин; в їхніх аулах заведено російську адміністрацію. Около 200 000 мешканців Кавказу виємігрувало до Туреччини, а останніх Москва тримала з своїм військом під контролею. Таким фактично було царювання російського імператора «освободителя» Олександра II та його царської жандармерії над поневоленими Москвою народами.

Відзначився в поневолюванні неросійських народів і цар Олександр III, прозваний «міротворцем». Російська історія на своїх сторінках пише таке: «Будучи представником суворой зовнішньої національної політики, імператор Олександр III і в своїй державі був носієм (російських) національних ідей. Він прямував до об'єднання інородчеських російських окраїн з державним центром та до зрусифікування інородців.*») Особливо це торкнулося Остзейського краю, в якому запроваджено російські установи та обов'язкову російську мову.**)

Російське чорносотенство з найгіршою імперіялістичною реакцією зашало на Україні і за часів царювання Миколи II, який 1917 року, через лютневу революцію в Росії, відмовився від царювання. Миколу II називали найгіршим жандармом Східної Європи, а Росію — тюрмою народів. Царська влада Миколи II насамперед категорично заборонила святкувати сторіччя Шевченкових народин, а російські чорносотенці розпочали на Україні величезні погроми, знищуючи все національно-українське. Сотки невинних українців заслано на Сибір, велика кількість загинула без суду і слідства.

Особливо розперезалися російські чорносотенці на Західніх Українських Землях під час першої світової війни. Жандармські труси, арешти та заслання стали там щоденним явищем. «Місцями поголовно арештовувано і засилано в глибину Росії українських священників, всю інтелігенцію, маси свідомих селян та міщан. Всіх у найбільш нелюдський спосіб хапали, в чому застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір, без різниці — жінок, дітей, хворих і калік. Лише через Київ відправлено етапом 15 000 українців, а це ж тільки частина. Коли ж московська армія почала відворот з Галичини, то московські жандарми заарештовували і вивозили кожного, хто попадався під руку. Згодом, коли австро-німецькі війська переступили західні кордони російської імперії, почалася дика евакуація населення Холмщини, Підляшшя, Волині і Поділля. Люди йшли під конвоєм російської жандармерії і гинули дорогою. Траплялися вантажні вагони, набиті самими дітьми, що по дорозі вмирали з голоду і жаги, або божеволіли з переляку.

Коли делегація лояльних українських громадян Росії з'явилася до міністра закордонних справ Созонова з скаргою на безприкладне нищення українства, почули від міністра таку відповідь: «Чого ж ви хочете? Саме тепер прийшов найдогідніший момент, щоб раз на все покінчити з вашим українством». *)

Вже цих матеріалів, зібраних на підставі офіційних тверджень російської та української історій, вистачає щоби зробити висновок, що система арештів, заслань, примусової праці — система російських концтаборів — не є жадним винаходом чи нововідкриттям сучасної комуністичної влади в ССРСР. Коріння її, як бачимо, тягнеться з дуже старих часів існування російської нації і перейшла як спадщина до рук червоної влади сьогодняшнього ССРСР.

*) **С. Ф. Платонов:** «Учебник Русской Истории». Буенос-Айрес, 1945 р., стор. 75.

*) Мирне населення та козацтво, що потрапляло до московського полону, було або винищуване, або силою виселюване на московські землі, або ж змушуване платити великі податки для царя.

*) **Вступний курс Українознавства.** Мюнхен, 1953 р., Видання Заочних Курсів Українознавства, стор. 41.

) **І. Холмський: «Історія України». Нью-Йорк — Мюнхен, 1949 р., стор. 219, 224.

*) «Учебник Русской Истории», стор. 209.

*) **І. Холмський:** «Історія України». Нью-Йорк-Мюнхен, 1949 р., стор. 260.

*) Неросіян, чужинців.

) **С. Платонов: «Учебник Русской Истории». Буенос-Айрес, 1945 р., стор. 354.

*) **М. Грушевський** «Велика Історія України», Львів-Вінніпег, 1948 р., стор. 759.

ПОЧАТКИ МОСКОВСЬКО-СОВЕТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ

Всеросійську Надзвичайну Комісію по боротьбі з т. зв. шпигунством, контрреволюцією, саботажами, спекуляцією, шкідництвом та бандитизмом створено при Раді Наркомів Росії 20 грудня 1917 року. До головних функцій Комісії (ВЧК) належали контрреволюція та боротьба з кожним ворогом советської влади в РСФСР. Згодом ЧеКа самовільно поширила свої права і перетворилася своєрідною державою в державі. Її судові і позасудові функції не підлягали ніякій контролі.

6-го лютого 1922 р. ЧеКа перетворене в Об'єднане Державне Політичне Управління (ОГПУ) з судовою колегією, а при обласних ГПУ — судові трійки. Окремим декретом зобов'язано, щоб ГПУ оформлювало розстріли шляхом провізоричного розгляду справи в судовій колегії. Так само, як і ЧеКа, ГПУ розглядало всі справи заочно, без звинуваченого, свідків, прокурора і захисника. Кримінальні злочини, згідно урядового декрету, передавалися до кримінальних судів, шпигунські ж та контрреволюційні належали тільки до функцій ГПУ.

Під час захоплення в Росії влади комуністичними заправилами в 1917 році постало питання, що робити з заарештованими та засудженими. Одна частина членів РКП(б) стояла за тим, щоб усіх арештованих масово знищити, друга — засилати до концтаборів, як дармову робочу силу, використовувати там на невільничій праці, а режим в концтаборах створити такий, щоб засуджені протягом терміну свого ув'язнення поступово вимирали. Таке використання засуджених було визнане за доцільне і в квітні 1919 року було ухвалено декрет «Про табори примусової праці в РСФСР».

Декрет підписав М. Калінін, голова ВЦВК.*^{*)} Таким чином декрет відбудовував концтаборову систему в червоній російській державі та запровадив примусову працю. Закон зобов'язував кожний Губерніяльний комітет створити концтабори, а практичну організацію їх та нагляд над ними покладался на Губчека. За наказом Народнього

Комісара Внутрішніх Справ, також були організовані концтабори і по окремих повітах.

Але цей декрет не відповідав усім вимогам організації концтаборів, тому в травні 1919 року схвалено новий декрет, який докладно передбачав: організацію концтаборів, управління ними, охорону, медичну та санітарну службу, права арештантів («заключонних», яких скорочено називали «з/к»), мешкання та порядок і поведінка з/к в них і т. д. Передбачено декретом і кари за втечу з концтаборів: за першу втечу термін ув'язнення збільшувався в декілька разів, а за другу революційний Трибунал засуджував на розстріл. В додаток до декрету з 17.4.1919 року Народний Комісар Внутрішніх Справ Росії ухвалив 26 вересня 1919 р. спеціальну постанову, яка стосується колишніх поміщиків, капіталістів та осіб, що працювали на відповідальних посадах за царських часів. Скільки в ті часи організовано советських концтаборів — невідомо, але Росія мала 1919 року 97 губерній, а згідно з декретом — концтабір організувався в кожній губернії — отож, можемо рахувати, що в ті часи існувало більше ніж 100 концтаборів, не рахуючи старих царських та новостворених советських в'язниць, що їх передано до диспозиції ВЧК.

Першим концтабором для політичних в'язнів, заарештованих і засуджених ВЧК, був царський монастир на **Соловецьких островах**, до якого, як уже згадувалось, за царських часів запроторювалися запорозькі козаки та українські політичні діячі. Соловецький монастир (нова) червона влада в Росії зліквідувала; всі його маєтки і будівлі сконфіскувала на користь держави, а на його місці створено советський концтабір спеціального призначення. Допоміжними для Соловецьких островів стали концтабори на **острові Попов** на Білому морі та **Вагіракша на Кемі**. За короткий час на всіх островах, які знаходяться на Білому морі, організовано советські концтабори, а керувало ними «Управление Соловецких Лагерея Особого Назначения» (УСЛОН). Взагалі ж Соловецькі концтабори мали назву «Соловки», до яких у ті роки засилялося т. зв. «буржуїв», що уникнули розстрілу в Чека, колишніх білогвардійців, духівництво, учасників українських визвольних змагань 1917-1921 років, українську інтелігенцію, обвинувачену в «контрреволюції» та

«сепаратизмі», т. зв. «непманів», визначних кримінальних бандитів та рецидивістів.

Одноразово з організацією «Соловків» урухомлено всі колишні царські місця заслання в Сибірі з їхніми каторжними працями. Вже в часи 1917-1921 рр. Чека засилало до них десятки тисяч заарештованих, яких воно не вважало за потрібне на той час розстрілювати. Організуючи советські концтабори в ССРСР, московсько-комуністична влада вирішила використовувати в'язнів, як дарову робочу силу, для т. зв. «опанування» віддалених районів ССРСР. Розрахунок був дуже простий: з розстріляного нічого не візьмеш, а живі, заслані на примусову працю, дадуть чималу користь російсько-советській державі. Очевидно, що розстріл, як метода знищення «лютих ворогів советської влади», існувала і далі. Розстрілювано тих, яких кваліфіковано як «непоправних до перевиховання».

Районами опанування даровою силою — советськими в'язнями — в першу чергу стали **Кольський півострів, Карелія, Ухто-Печора (Комі АССР), райони р. Колими (Сибір), остр. Вайгач (Карське море), Нерчинськ, райони Іркутська, Чукотський півострів, Норильськ, півострів Таймир** та інші. Вони були як старими царськими місцями заслання, так і новими советськими, організовані за часів існування Чека. Яка кількість в'язнів була заслана в ті часи до концтаборів, залишається таємницею Кремля, але червоний терор, заряджений самим Леніном 1917-21 рр., доходить до несамовитих розмірів і жорстокостей. За різними відомостями, лише в Криму, після захоплення його червоними військами і приєднання до РСФСР, Чека, під керівництвом Бели-Куна, розстріляло 25 000 українців та інших «нацменів». Кілька десятків тисяч українців з південних областей 1921 року заслано до концтаборів і засуджено на досмертне ув'язнення.

Ліквідуючи в Україні самостійницько-визвольницькі прояви українського народу, Чека масово винищувала провідну українську інтелігенцію. 1921 року Чека розстріляла українського поета Грицька Чупринку, вбила з засідки композитора Леонтовича, розстріляла малярів Мурашка і Лозовського, історика Єфименкову, журналістів

Зарудного, Пугача, Л. Бочковського та інших. Сотні українських інтелігентів вивезено також на «перевиховування» в концтабори, в т. зв. «Поправно-трудова табори» («Исправительно-Трудовые Лагерь — ИТЛ»).

1922 року, коли на зміну Чека прийшло ГПУ, московсько-советська влада оголосила про підступне створення за «національними принципами» Союзу Советських Соціалістичних Республік (СССР), а низку «республік», у тому числі й Україну, проголошено «самостійними». Згідно з московськими твердженнями, політична чистка в СССР на той час немов би вже скінчилася, советська влада, мовляв, зміцніла і подарувала своїм колишнім «ворогам» усі провини. Повіривши рафінованим підступам Москви, з закордону повертається частина емігрантів, яким провізорично дається можливість працювати на користь «родіни», а згодом їх арештують і засилають або розстрілюють. Повернулися тоді М. Грушевський, український генерал Ю. Тютюнник і ін., повіривши брехливим заявам російсько-комуністичної партії. Не витримавши фізичних і психічних тортур ГПУ, Тютюнник скінчив своє життя самогубством.

Готуючись до запровадження НЕП-у (Нової Економічної Політики), ЦК ВКП(б) наказав ГПУ «зм'якшити», очевидно провізорично, терор і дотримуватись деякої законності під час оформлення вироків для заарештованих. Тюрми перейменовано в БУПП-ри (по-російськи ДОП-ри) — Будинки Примусової Праці, де в'язні, в більшості «битовики», тобто ті особи, які вчинили антидержавні (кримінальні, а не політичні) чи антигромадські провини, мусіли працювати та набувати виробничої кваліфікації. Деякі в'язні (без суворої ізоляції) навіть іноді діставали (по суботах до понеділка) відпустки для побачення з рідними. В БУПП-рах були організовані різні великі майстерні та цехи, які руками в'язнів продукували різноманітні вироби; в більшості в'язні працювали для військових потреб. Так, у Києві, в Лук'янівській в'язниці, 1924-28 рр. працювали величезні шевські і кравецькі майстерні, які виготовляли військові уніформи для потреб Київського військового гарнізону. В БУПП-рах існували і спеціальні камери-ізолятори, до яких замикали «ворогів народу», що їх з відомих лише Москві причин не розстрілювано, а засуджувано до суворої ізоляції на довгі роки. Згідно

з советськими кримінальними законами, в часи НЕП-у за найвищу міру покарання вважався розстріл або заміна його десятьма роками суворої ізоляції у в'язниці на одинці. Після закінчення НЕП-у назву «БУПП-р» скасовано, увівши знову загальну назву «тюрми». Не всі в'язні, засуджені до ізоляції, відбували свій термін покарання у в'язниці; більшість з них уже засилалась до концтаборів. Частина ж в'язнів, за особливо важливі політичні провини, яких Москві потрібно було на всякий випадок зберегти для майбутніх політично-державних судових процесів, замикалося до т. зв. **політізоляторів**, спеціально для того організованих. Так були створені політізолятори в м. Ярославль, В'ятка, відома світові царська Олександрівська Централь (в Іркутській області), в Самарканді, Архангельську та в інших місцях СРСР.

За часів НЕП-у започатковано організацію величезних концтаборів у районі **Архангельська** та **Котласу**, які потім поширились на всю Архангельську область, Кольський півострів, досягли Ленінграду і з'єдналися з Ухто-Печорськими концтаборами, що закінчується на **Воркуті** та на острові **Вайгач**. Крім організації концтаборів, ГПУ розпочало й організування спеціальної системи управління таборами, етапування та конвоювання арештантів, створення фіктивно-існуючих виробничих трестів на далекій півночі і т. д., а також реорганізацію центрального управління всієї системи советських концтаборів, так званого Центрального Управління Примусовими працями. В 1920-1922 роках було вже зорганізовано «Главное Управление Мест Заточения» (ГУМЗ).

Таким чином часи НЕП-у в СРСР стали не лише часами «відступу» червоної російської влади в галузі зміцнення силою приватних рук економіки країни для майбутнього удержавлення політичного й економічного життя, але й часами величезної підготовки компартії до майбутніх масових репресій підсоветського населення, до масової депортації та арештів поневолених Москвою народів, до ув'язнення в концтабори, які прискішено організувались ГПУ. Отже, червона Москва вже в ті часи планувала примусову працю в СРСР через концтабори, висилку та масове заслання пересічних людей на розбудову віддалених диких районів російської советської імперії. Період організації советських концтаборів в СРСР стає характеристичним ще й тим, що російсько-комуністична партія

започаткувала організацію концтаборів переважно на окраїнах диких корінних російських земель (Московщини) і лише згодом, коли Москва прибрала до своїх рук усі «самостійні» республіки, система концтаборів укрила всю територію СРСР, від далекої півночі починаючи та на кордонах Туреччини й Ірану кінчаючи. Організацію концтаборів в СРСР можна вважати взагалі закінченою 1928 року, коли були створені підставові підвалини їхнього існування. Очевидно, що поширення мережі концтаборів продовжувалося весь час як до другої світової війни, так і тепер, включно з часами існування колективного керівництва, але ядро концтаборів створено в 1922-1928 рр.

Для України створення ядра концтаборів позначилось тим, що в 1929-1930 роках ГПУ без суду і слідства розстріляло до 2 000 осіб української молоді, що була членами Спілки Української Молоді (СУМ), а кілька десятків тисяч молоді заслано на різні терміни ув'язнення до новостворених московсько-советських концтаборів. У ті ж часи були засуджені та зліквідовані десятки заслужених українських діячів культури: академік Сергій Єфремов, В. Дурдуківський, Павлушков, А. Ніковський, В. Чехівський, Старицька-Черняхівська, Гребенецький, Гермайзе, Матушевський, Г. Голоскевич, Дубровський, Івченко, М. Слабченко, Т. Слабченко, В. Отаманівський. Всі вони належали до Спілки Визволення України (СВУ). 1931 року російське ГПУ нищить Український Національний Центр, який, так само як і СВУ, ставив за ціль відокремити Україну від Росії та визволити її з червоної московської неволі; на початках 1933 року ГПУ знищило Українську Військову Організацію (УВО). Знову десятки тисяч української інтелігенції, молоді, військовиків і пересічного населення ГПУ заслало до концтаборів, а такі видатні культурно-політичні діячі, як Чепель, Голубович, В. Мазуренко, Лизанівський, Христюк, М. Яворський, Озерський, Коник, Максимович, Петренко, Тур, Романюк, Бадан, Шпарага, Сенчук, Никончук були знищені в застінках російського ГПУ та в'язницях. Серед тих, яким не можна було довести участі в українському визвольному русі, компартія перевела масові чистки, а вичищених виселила з України на заслання або заарештувала і спрямувала до концтаборів. Тут подано тільки декілька прізвищ українських діячів, яких розстріляла і замордувала Москва в ті часи. Взагалі ж вислано і замучено набагато більше людей в Україні, ніж про те відомо.

РОЗГОРНЕННЯ І РОЗШИРЕННЯ МЕРЕЖІ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ В СССР

Після закінчення організації основного ядра концтаборів і впровадження в них найгостріших приписів життя, норм праці та поведінки заарештованих (з/к), російська компартія наказує ГПУ на широку скалю розгорнути організацію величезної мережі концтаборів, які поступово вкривають усі терени СССР. За час до 1934 року до концтаборів, які займались розробкою природніх багатств РСФСР, додатково організуються сотні нових концтаборів, в'язні яких розбудовують та будують виробничі підприємства, працюють на індустрійних фабриках і заводах, будують шляхи сполучення (залізниці, мости, стратегічні магістралі) і т. д., але з однією величезною різницею, що з/к працюють даремно, визискувані нелюдським способом, позбавлені навіть примітивної волі та тих мізерних умовин підсовєтського життя, що їх має пересічне населення СССР, а в додаток до того зазнає найгіршого знущання і кар уже в самих концтаборах. За той час були створені концтабори для будівництва **Біломорсько-Балтійського** каналу в Карельській республіці; **Свірстрой** на річці Свір, для будування гідроелектрівні в Ленінградській області; **Нівстрой** на річці Ніві недалеко Кандалакші; **Туломзамстрой** для будування Туломської заполярної гідроелектрівні біля міста Мурманськ; **Севжедорлаг**, який започаткував будівництво залізниці Котлас-Ухта-Воркута в Комі АССР; **БАМлаг**, якому доручено будувати Байкало-Амурську залізницю; **Балхашстрой**; **Амурлаг** та інші. На початках 1935 року започатковано великі індустрійні будівництва і в центральних областях самої Росії (не РСФСР), для яких створюються спеціальні концтабори, наприклад: канал **Москва-Волга**; **Рибінське море** та **металюргійний комбінат у Щербакові** (м. Рибінськ); в **Мурманську**; **Сталіногорську**; на **Уралі** (Магнітогорськ); **Куйбишеві**; **Кузбасі** і т. д. Нові будівництва вимагають великої кількості робітничої сили, а кошториси тих будівництв надзвичайно

колосальні і Москва вдається до вже випробуваного способу — постачати будівництва дармовою робітничою силою за рахунок з/к, яких, за випрацюванням пляном, весь час «вербує» (арештує) й висилає ГПУ.

Найбільше «контрреволюційний» елемент засилався до Ухто-Печори, на будівання БАМ, до Сибіру, на Колиму та ББК (Біломорсько-Балтійський Канал), а «найнебезпечніші» — на Воркуту, острів Вайгач, в Норильськ, в райони м. Прокоп'євськ, до Комсомольська-на-Амурі, на Сахалін, Камчатку і на острови Нова Земля, Земля Франца-Йосипа, до Алма-Ати, Курган-Тюбе, Іркутська, Чіти, Хабаровськ, Сучан.

До загрозливого і найнебезпечнішого елементу ГПУ зараховувало:

а) українських заможних і навіть середніх селян, які були «розкуркулені» під час масової та безоглядно жорстокої колективізації в 1929-1935 роках;

б) членів підпільних національних організацій з поневолених Москвою народів (СВУ, УВО, муссаватистів, грузинських націоналістів, татарських самостійників);

в) різних визначних наукових і технічних спеціалістів, яких обвинувачувано в «шкідництві» або ж вичищено з академій наук СССР та інших наукових установ;

г) закордонних комуністів, які були викликані з закордону до праці в Комінтерні, а потім заарештовані;

г) російських комуністів — членів ВКП(б) та її експозитур на поневолених Московщиною землях: КП(б)У, БКП(б) і інших, яких вичищено з партії за ухили або за порушення партійних приписів;

д) засуджених за законом з 7 серпня 1932 року «за расхищение государственной и социалистической собственности» («за колоски», як називали в Україні таких заарештованих);

е) велику частину підсовєтської молоді на поневолених землях, яка відмовлялася від вступу до комсомолу або не хотіла їхати «добровільно» в Сибір на працю до індустриального будівництва. Таку молодь більшовики арештували, штучно обвинувачували в тероризмі проти визначних партійних керівників або в актах саботажу і після суду або й без суду засилали до концтаборів;

є) населення прикордонних смуг, яке, як правило, «обвинувачується» в диверсіях, шпигунстві, у нелегальному переході через кордони, незаконному проживанні в прикордонній смузі і т. д.;

ж) підсовєтське населення, що листувалося з рідними за кордоном і обвинувачувалося за зв'язки з «чужинцями». Особливо те населення, яке в часи НЕП-у та перші роки після нього одержувало закордонну валюту від рідних і купувало в спеціально для того організованих крамницях «Торгсін», на закордонну валюту, товари та продукти харчування;

з) до інших категорій належали ті особи, ще перейшли кордон в надії «щасливо» жити в ССРСР, службовці різних мішаних акційних совєтських і закордонних підприємств (наприклад, КВЖД), моряки далекої плавби, чужинці, на яких впала підозра в шпигунстві, працівники совєтських установ, що поповнили державний кримінальний злочин, але який ГПУ розглядало, як «контрреволюційний», та бандити і рецидивісти.

Розгорнення й поширення мережі концтаборів і збільшення та розгалуження позначилося тим, що 10 липня 1934 р. ОГПУ, згідно з постановою ЦИК*), вімкнено до складу Головного Управління Державної Безпеки (ГУГБ). Тією ж постановою ГУГБ було влучене до складу загальносоюзного Народнього Комісаріату Внутрішніх Справ (НКВД). До складу НКВД належали, згідно з тією ухвалою, такі установи: управління актів громадянського стану (реєстрація шлюбів, народжень, розлук, смерти, адоптування дітей і т. д.); управління совєтської міліції; управління протипожежної охорони; управління в'язницями, концтаборами, колоніями та місцями заслання і виселення; збройна охорона підприємств; прикордонна охорона; геодезійно-топографічні установи; боротьба з безпритульними;

паспортизація та приписка на місце мешкання і тому подібні функції. В советській армії НКВД, як раніше ГПУ, мало свою мережу — Особові Відділи (ОО).

Згідно з постановою ЦИК та СНК СРСР з 10 липня 1934 р., частину праці ГУГБ, яка торкалася розгляду контрреволюційних справ, було передано до компетенції військових трибуналів військових округ. При обласних, крайових, залізничних, водно-транспортних та верховних судах створено спеціальні колегії судів (спецколегії), які складалися виключно з підібраних працівників НКВД. Всі найбільш загрозливі контрреволюційні справи тепер належали тільки до спецколегій. За тією ж постановою було створене і «Особое Совещаніє НКВД», що мало право розглядати всі інші, менш важливі справи, без суду і без присутності обвинуваченого (заочно) та давати свої вироки на ув'язнення в концтаборах. Протягом існування «Особого Совещанія» воно було головним «поставщиком» робітничої дарової сили концтаборів СРСР, засудивши мільйони невинних людей, до ув'язнення на 5 років. Коли ж термін ув'язнення закінчувався, «Особое Совещаніє» НКВД мало право знову засудити заочно з'язня додатково на 5 років і так без кінця. Але практично «Особое Совещаніє» до 1936 року ухвалювало в основному вироки від 3 до 10 років, а з 1936 року воно вже мало право засуджувати на термін до 25 років і ухвалювати вирок смерті. Справи, що їх досліджувало ГУГБ-НКВД, передавались на розгляд «Особого Совещанія» лише тоді, коли в матеріалах слідства не було юридичних підстав до передання справи судові (в спецколегію, до військового трибуналу), але слідчий вважав за потрібне засудити (заслати до концтаборів) арештованого на певний термін.

Розміри репресій в часи єжовсько-берієвських чисток набрали такого розміру, що «Особое Совещаніє» НКВД не мало фізичної можливості їх розглядати, советські тюрми були переповнені мільйонами невинних жертв, до концтаборів щодня етапами відправлялися десятки тисяч засуджених, а щоночі до в'язниць привозилися тисячі нових заарештованих. Тому при обласних НКВД були створені також «Особие Совещанія» і вони мали ті самі функції, що й «Особое Совещаніє» в Москві. Отже, фактично відновлено старі «тройки» ГПУ, лише під іншою назвою. Поруч з обласними «Особими Совещаніями» при управліннях міліції створено т. зв. «тройки міліції».

Вони заочно засуджували заарештованих терміном до 3 років ув'язнення в концтаборах, але лише «соціально-опасний» та «соціально-вредний елемент» — («сое» і «све»). До категорії соціально небезпечного елементу міліція зараховувала тих, які порушували правила паспортизації, дрібних спекулянтів; осіб, що жили у великих містах, у яких заборонено жити новоприбулим, в смугах, що прилягали до військових об'єктів та до підприємств і т. п.

В більшості адміністративне керування кожного концтабору в ті часи належало до управління табору, а на чолі його стояв начальник-службовець ГПУ-НКВД. Але були й випадки, коли на начальника призначалося заарештованого відповідального працівника ГПУ, засланого по кримінальному злочину. Напр., 1937 р. на Асфальтитових копальнях Ухто-Печорських концтаборів начальником був Чіканов, колишній працівник ГПУ, засланий до табору на 3 роки по «побутовій» статті. Потім його заступив Воронін, працівник ГПУ, який працював у системі концтаборів СРСР від початку її створення — на Медвежій горі. Воронін був на Медвежій горі теж в свій час арештантом по «побутовій» статті. Начальником Ухто-Печорських концтаборів у 1936-37 рр. був Яков Мусійович Мороз — жид за національністю, колишній кримінальний злочинець, засуджений на 10 років. Вислужився перед ГПУ-НКВД здібністю «виконувати» і «перевиконувати», за рахунок найжорстокішого та рафінованого визиску в'язнів, виробничі пляви ГУЛАГ-у. Дослужився до високої ранги в системі НКВД, перебуваючи начальником «Ухто-Печорського тресту», місцем осідку якого було новозбудоване м. Чіб'ю. Під час беріївщини його зліквідовано.

Советські концтабори ззовні стереже ВОХР (Воєнізована Охорона). Обов'язок ВОХР-и — виводити з/к на працю, етапувати з табору до табору, стояти на вахті біля табору навколо огорожі, перешкоджати втечі та самовільному виходові в'язнів з таборів. ВОХР-а мала право стріляти в табір до в'язня без попередження або забити його під час етапування та конвоювання до місця праці.

В самому таборі лад дотримувався та здійснювався командантом та його помічниками, на посаду яких призначувало колишніх бандитів, «урок», «блатарів» (кримінальний елемент), до, яких

большевицька влада ставилась набагато поблажливіше, ніж до політв'язнів, і які були в стосунку до совєтів, сказати б, «соціально близькі». В таборах їх називали ще «соц-благонадъжніє».

В переважній більшості таборів існували жахливі умови життя — тортури та побиття арештантів. Зимою на наказ начальства арештанта ставили роздягненого на морозі, а літом серед болота «на комарі». ВОХР-а зацьковувала з/к псами або стріляла в них «для забави», таборова командантура обкрадала у в'язнів харчі, а за найменшу провину вкидали до ізолятора з харчем 200 гр. хліба і 300 гр. води на добу.

В деяких таборах було запроваджено систему т. зв. «зачотів», цебто, коли за ударну працю зменшували термін перебування в концтаборах. Напр., за 2 дні ударної роботи зараховувалось 3 дні перебування в концтаборах, тобто, коли в'язень був засуджений терміном на 6 років, то при щоденній ударній праці, виконуючи норми на 200% та працюючи 10 годин на день, його могли звільнити на волю за 4 роки. Не кожному в'язневі давалися «зачоти» і не для всіх вони були однакові. Напр. «соціально близькі» на Ухті одержували, за ударної праці, протягом 30 днів — 45 днів зарахування, що загалом дорівнювало 75 дням арешту; політичні легкого обвинувачення, 30 днів (на місяць це дорівнювало 60 днів ув'язнення); а політичним важкого обвинувачення — 10 днів. В 1936 році «зачоти» взагалі були скасовані, а ті в'язні, що ще перебували 1936 року в концтаборах, запрацьованих «зачотів» були позбавлені. Таким чином, Москва безкоштовно привласнила собі десятки мільйонів карбованців, що їх заробляли даремною працею підсовєтські концтаборовики, працюючи «ударно». Засудженим за політичними статтями заборонили взагалі працювати в таборах за фахом або на інтелектуальній праці; їх всіх призначали тільки на важку фізичну працю, а норми праці були визначені так великі, що їх спроможна була виконати тільки фізично міцна людина, яка перед тим усе життя працювала на фізичній праці і добре відживлювалась. Норма харчів була так мізерна, що в'язень, виконуючи 100% норми та одержуючи 100% призначених приписами харчів, не міг не існувати. Пайку харчів, тобто їхню кількість, узалежнювали від відсотка виконання норми праці: якщо в'язень виконав 80% або 70% норми, одержував 80% або 70% харчового приділу. При виконанні норми

на 50% — видавали 400 грамів хліба, а при виконанні на 49% і менше аж до 0% — видавали тільки 300 гр. хліба на день. Праця виконувалась цілорічно — зимою і літом, під час дощів і в найлютіші морози, які на далекій півночі доходили до 56-65 ступенів за Цельсієм. Влітку довжина робочого дня була 12 годин, а зимою через швидке настання темряви день дещо скорочувався. Обставини життя та праці в концтаборах були настільки жакливі і нелюдські, що більша частина в'язнів бажала собі прискішеної природної смерті. Деяка частина не витримувала і кінчала життя самогубством; інші ж з відчаю навмисне, під час праці калічили себе, відрубуючи пальці на руках і ногах, або навіть всю долоню руки. Деякі свідомо обморожували руки, ноги, обличчя, якусь іншу частину тіла. Цим самим на деякий час в'язень уникав праці, перебував у таборовому шпиталі, у якому харчі були дещо ліпші, а найголовніше в'язень не виснажувався працею. Були і такі в'язні, що вдуючи собі під шкіру рук або ніг оливу чи нафту, викликали штучну гангрену і тим самим теж позбавлялися праці, хоч потім такий в'язень, якщо не помер від гангрені, то залишився на все життя інвалідом. За кожне самовільне каліцтво, таборове начальство звинувачувало в'язня в саботажі. Слідство в таких випадках перепроводжував 3 відділ (Оперативний відділ НКВД в концтаборах). «Саботажників» судила таборова спецколегія, яка або збільшувала термін ув'язнення в концтаборах на 5-10 років, або ж у показовому судовому процесі схвалювала вирок смерті.

Тих, що відмовлялися від праці, кидали до таборового ізолятора, який був у кожному таборі. В ізоляторі в'язень перебував на «хлібі і воді» (200 гр. хліба і 300 гр. води на добу). Термін ув'язнення та ізоляторі — від 3 до 10 днів. У випадку повторного відмовлення, термін ув'язнення в ізоляторі збільшували до місяця, а за третім разом «откажчика» відправляли до «спецлагеря-ізолятора» з надзвичайно суворою режимом, у якому в'язень, як правило, помирав від виснаження і надлюдського виснаження при праці. Зимою ізолятори не опалювались і, щоб посилити муки, покараного ізолятором в'язня замикали зовсім роздягненого де він перестуджувався, а потім помирав у таборовому шпиталі або навіть в ізоляторі.

В кожному таборі, разом з політичними, перебувало приблизно 15-25% злочинців-рецидивістів («урок», «блатних», «по-мокрому»,

«медвежатніков», «нальотчіков» і т. д.). Кримінальні злочинці-рецидивісти, посідаючи всі посади внутрішнього таборового управління, постійно тероризували політичних, знущалися в нелюдський спосіб, били до непритомности або смертельними ударами. До того намовляли кримінальників самі таборові начальники, які, таким чином, юридично не брали участі в знущаннях над політичними, а виконували руками рецидивістів.

Для ув'язнених жінок існували окремі жіночі концтабори. Жінки, засуджені з політичних мотивів, перебували в таборах разом з кримінальним елементом: вбивцями, «блатарями», злодійками та повіями. Внутрішнє таборове керівництво в жіночих концтаборах було у руках чоловіків — кримінальних злочинців: командантура, вахта на воротах, хліборізка, шевські та кравецькі майстерні і т. п. Старші бараків, днювальні, завідувачка кухні, начальники лазні, голярі, пральні, бригадири і т. д. призначались з жінок, також кримінальних злочинців; робітнича ж сила до них — з жінок-політв'язнів. Розперезаність та знущання злодієк над політв'язнями-жінками не мали меж. Начальство змушувало жінок до співжиття з «соц-близькими» та злодіями. Дітей, що їх мали в таборах жінки, або ті які народилися в концтаборах, від матерей відбирали та спрямовували до дитячих будинків, що для цієї мети були побудовані в цілій системі концтаборів. Злодії та рецидивісти досить часто заражували жінок венеричними хворобами. Таких жінок замикали потім до окремих таборів, де їх майже не лікували і вони згодом помирали повільною смертю. За таборовими приписами жінки і чоловіки не мали права перебувати в одному таборі. Але таких приписів не дотримувалося. Існувало багато таборів, у яких під час відправки жінок до жіночого табору, під час його переходу через той чи інший чоловічий табір, таборові начальники навмисне етап притримували, скаржучись на бездоріжжя або несприятливі умови погоди. Робилося це навмисне, щоб затримати жінок для «любовних розвлечень» злодіям, для внутрішніх і зовнішніх таборових начальників, для працівників 3-го відділу НКВД та ВОХР-и. Політичним в'язням-чоловікам категорично заборонено мати зв'язок з жінками, навіть товариський. За такий зв'язок їх додатково засуджували на 3 роки ув'язнення. Жінок до додаткового ув'язнення засуджували лише тоді, коли вони мали зв'язки з політичними

в'язнями, але за зв'язки з кримінальними злочинцями, не кажучи вже про таборових начальників, їх не карали.

Отже, в советських концтаборах російсько-комуністична партія, поруч із жорстоким фізичним визиском в'язнів на праці, створила надзвичайно важкі обставини життя. Ніякого перевиховання працею, не зважаючи на саму назву советських концтаборів — «поправно-трудоих», в них не було, як і взагалі не відбувалось якесь інше перевиховання.

Серед документів, що зберігаються в московському музеї Леніна, є особисті листи Леніна, писані до його дружини Крупської тоді, коли він перебував за царського режиму на засланні в Сибірі. В одному листі Ленін писав: «Ти запитуєш мене, як я використовую свій час? Багато працюю. Часом буваю на полюванні, маю гарну двоцівовку рушницю, а вечорами граємо в шахи». Крім того, Н. Крупська, яка жила деякий час на засланні разом з Леніном, писала в своїх споминах: «Життя в Шушенському (тут В. І. Ленін перебував на засланні), було дуже дешево. За свою платню, 8 карб. на місяць, що її одержував Ленін від казни, він мав чисту окрему кімнату, три рази в день їжу і прання білизни. Але в ті часи і таке життя вважалося дорогим. Один раз в тиждень селянин, у якого мешкав Ленін на засланні, різав барана і Ленін їв м'ясо щодня: варене або печене. Молоко, яйця, хліб, ярина до рахуби не бралися. Селянин давав все те безкоштовно. У Леніна була служниця, яка його обслуговувала... Ленін був фанатиком полювання. Протягом кожного дня перебував на болотах, стріляючи дичину. Мав аж дві рушниці. Після полювання вечорами Володимир Іліч, звичайно відпочивав, а працював ночами. В його кімнаті була велика бібліотека, а пошта щодня приносила велику кількість листів. Писали з Москви, Одеси, Петербургу, з закордону, бо Ленін керував виданнями газет в Петербурзі і закордоном...» (Н. Крупская: «Воспомінанія о Леніне». Видання музею Леніна, Москва). Таким було заслання Леніна за царських часів, який створив пізніше советські концтабори. Коли порівняти його заслання навіть з т. зв. «умовним» засланням політичних за советської влади, то для нього був тоді рай, а не пекельне життя, яке він створив в імперіалістичній Росії, захопивши в свої руки владу. Це згадується тут і те, що після повернення в'язня з советських концтаборів на «волю», він на все життя носить на собі тавро

«бувшого злочинця», обмежується з своєю родиною в правах і кожної хвилини може чекати повторного арешту та нового заслання до концтаборів.

*) «Центральний Исполнительный Комитет»

МІСЦЯ УВ'ЯЗНЕННЯ В СССР

В СССР нараховується понад 20 мільйонів в'язнів. За неофіційними і неперевіреними відомостями, наприкінці 1937 року їх кількість немов би становила 15 млн. осіб (разом з жінками і дітьми). На Заході, на основі різних джерел, кількість в'язнів советських концтаборів нараховується від 5 до 10% загальної кількості населення СССР. Але про докладну кількість в'язнів СССР, певно і советський уряд не скаже, бо хоч в МВД та ГУЛАГ-ові ведеться облік ув'язнених, то все ж він далеко відбігає від дійсності. Велика кількість з/к, що перебувають: в слідчих та переселенчих в'язницях, в тюрмах спеціального призначення, в різних тимчасових ізоляторах, в міліційних та емведівських камерах, не охоплюються центральним обліком «Учотно-распределительным Управлінням» (УРУ) ГУЛАГ-у. Крім того, величезна смертельність ув'язнених в тюрмах та ізоляторах, а також постійне перекидання їх з одного табору до іншого, ліквідація старих таборів та організація нових, надзвичайно ускладнюють облік. Якщо до того додати, що в СССР часи масових арештів мають вигляд коливання синусоїди, або згасаючої кривої (зростають в окремі періоди до максимальної величини, а потім поступово зменшуються, щоб знову зрости), то стане очевидним, що надзвичайно важко визначити загальну кількість в'язнів. За приклад «докладного» советського обліку в'язнів можна навести, хоч би і Ухта-Печорські табори, де окремих в'язнів, що відбули свій термін арешту, ГУЛАГ розшукував по півтора року, щоб їх звільнити на волю— були і такі випадки коли з ГУЛАГ-у приходило розпорядження про звільнення померлого кілька років тому в'язня. Таких прикладів у цілій концтаборовій системі СССР можна нарахувати багато.

За часів доєжовських чисток не можна було навіть приблизно обрахувати і національний склад в'язнів, але з певністю можна твердити, що прошарок в'язнів з поневолених Москвою народів значно перевищував відсоток в'язнів з росіян. Найбільші і найбезоглядніші чистки Кремль завжди проводив не на корінних російських землях, а на загарбаних ним та збройною силою «приєднаних» до Московщини «самостійних» сов. республіках. Найбільший прошарок в'язнів у советських концтаборах до єжовських чисток складали українці та кавказькі народи. По перемозі Гітлера в Німеччині, компартія взагалі звертає головну увагу на Україну. Для цього були три головні причини: перша та, що росіянам-поневолювачам стало ясно, що національна проблема в Україні і взагалі серед поневолених народів має далеко більше і політичне важніше значення, ніж вони думали. Українці, що займають в СССР кількісно по росіянам друге місце, а культурно, стоять за них вище, ніколи не погодяться на поневолення України росіянами та на свою русифікацію; друга — зріст потуги Німеччини перестрашив росіян, бо вони від царських часів брехливо твердять, що Україну вигадали Австро-Мадярщина та Німеччина. Москва відчула, що німецька потуга поважно загрожує Україні і може статися так, що Німеччина під час війни її окупує, а це в свою чергу може розв'язати руки українським самостійним прагненням. (Як знаємо, москалі в тій справі знайшли в гітлерівській Німеччині для себе вірного союзника. Обидві держави — сталінська Московщина та гітлерівська Німеччина — випікали в Україні розпеченим залізом найменші намагання до самостійницького життя). Третьою причиною був загрозливий стан з боку України для Москви внаслідок примусової російської колективізації українського селянства. Десятки мільйонів українських селян ожебрачено, прикріплено до колгоспів, віддано під панування насланих з Московщини советсько-партійних бюрократів. У 1932-33 роках, не зважаючи на штучно створений Москвою в Україні голод, під час якого вимерло ок. 7 млн. українського населення, Україна все ж таки свідомо не виконала союзних плянів хлібозаготівель. Населення свідомо нищило живий і мертвий реманент, сільськогосподарські продукти і т. д., виявляючи тим свій протимосковський спротив поневоленню. Зарадити цій українській небезпеці було доручено П. Постишеву. Маючи вільну руку в Україні, він почав виселювати з України на Сибір та замикати до концтаборів незадоволене населення, особливо селянство. Дуже голосною стала

його розправа з комісаром освіти Скрипником, у висліді якої він покінчив самогубством. Потім Постишев провів масову чистку урядових і господарських установ в Україні, вичищаючи та виарештовуючи все українське, заступаючи його московським. У висліді своєї розправи, на пленумі нового ЦК КП(б)У 19 листопада 1933 р., Постишев сказав: «Викриття націоналістичного ухилу в Україні дало змогу взятись до очищення різних діляниць соціалістичного будівництва від петлюрівських, махнівських*) та інших націоналістичних елементів. Тут пророблено велику роботу. Досить сказати, що на цей час було вичищено понад 2 000 націоналістичного елементу з різних установ Києва. З системи Наркомпросу**) вичищено понад 300 наукових і редакційних працівників. Тільки з восьми радянських установ викинено 200 націоналістів, які були завідувачами відділів, секторів тощо. Разом з ними вичищено і тисячі їхніх співпрацівників. Тільки з двох систем — з кооперації та заготзерна — ми вичистили понад 1 000 націоналістів...» Всі вони були заарештовані, засуджені, частинно розстріляні, а більшість заслана до концтаборів, їх обвинувачено в підготовці повстання проти Москви, за відокремлення України від Росії. Отже, Україна ніколи не мирилася з своєю бездержавністю в російсько-імперіялістичній системі. Вона протягом довгих віків прагнула до вільного життя, без поневолювача, з власними законами та власним укладом державної і суспільної системи, опертої на демократичних підставах. Це й було головною причиною, чому Москва так жорстоко розправлялася з українським національно-визвольним рухом в Україні та засилала незчисленну кількість українців в концтабори.

За часів постишевщини були розстріляні або заслані до концтаборів обвинувачені в тероризмі проти совєтсько-російських партійців в Україні новеліст Гр. Косинка-Стрілець; поети О. Близько і Дм. Фальківський; романісти О. Досвітній і Гр. Епик; драматург М. Куліш; гуморист Остап Вишня (перебував 10 років в концтаборах Ухто-Печери в Усть-Шугорі), Гео Шкурупій; артист-режисер Лесь Курбас, К. Буревій; поет Мисик та багато інших. Разом з ними заарештовано та заслано ряд діячів культурно-освітніх та інших установ, про яких відомостей не оголошено. Косинку-Стрільця, О.

Близька, Дм. Фальківського та К. Буревія розстріляно в Києві 15 грудня 1934 року, після вбивства Кірова (1.12.1934 р.)

Єжовські чистки особливо збільшили як загальну численність всіх в'язнів у концтаборах, так і прошарок української людности в них. Яка кількість людей була заслана в цей час до концтаборів — невідомо, але з певністю можна ствердити, що вона дорівнювала кільком мільйонам. Так, на Котласький таборовий пересильний пункт в кінці лютого 1937 року за 2 дні прибуло 5 товарових залізничних ешелонів, у яких перевезено 7 000 в'язнів по єжовській чистці, з них до 75% українців, грузинів, мінгрелів, вірменів, абхазців, тюрків. Котласький пересильний табір перепустив через себе за 2 тижні в лютому 1937 р. 18 600 в'язнів, що пішли етапами до Ухто-Печорських, Воркутських та інших концтаборів, з них до 13 000 були українці. Протягом доби (чотири рази в день і два рази на ніч) формувались і відправлялись з Котласу 6 етапів по 450 в'язнів кожний. Сотні ешелонів везли в'язнів до концтаборів у часи єжовських чисток у всі кінці окраїн ОССР. Велику частину перевезено морськими кораблями в глибоких переломах через Крижаний океан та навіть і через Суєзький канал на Сахалін, Камчатку, на Амур, Чукотку до Сучану. На залізничних товарових вагонах було написано крейдою лише два слова: «живой груз», отже тим самим влада маскувала від населення, кого насправді перевозилось під отим написом «живим грузом». В СССР, коли перевозять тварин, теж на вагонах пишеться «живой груз».

Заарештованих в час єжовщини в концтаборах називали «єжовський набор», на відміну від «кіровського», який відбувся протягом 1935 року, після вбивства Кірова 1 грудня 1934 року. Взагалі ж усіх політичних за статтею 58 в концтаборах називалося «каери», тобто, контрреволюціонери. Назва «набор» була дуже влучна, бо НКВД мало власні пляни постачання даремної живої робочої сили для концтаборів, які, згідно з божевільними мріями російської компартії, розбудовували старі та будували нові індустріальні підприємства на далеких окраїнах СССР, глибоко заховуючи їх в лісах та серед багновищ і пустель на випадок війни. За рахунок невільної праці і жахливого визиску робітників, селян, інтелігенції, Москва прискішено розбудовувала власний мілітарний потенціал для підбиття світу. Це саме відбувається в СССР і тепер, в

часі виконання шостої п'ятирічки, на чолі з колективним керівництвом, яке пересовує центри промисловости в Сибір та в Середню Азію. Величезна кількість ув'язнених вимагала і потрібних місць для їх перетримання. В залежності від призначення, місця ув'язнення в ССРСР мають і відповідну їм назву. Вони поділяються на:

Тюрми (колишні ДОПР-и); Поправно-трудові табори (ІТЛ) — концтабори; Спецпоселення; Трудпоселення; Поправно-трудові Колонії (ІТК) — для дітей; Політізолятори; Концтабори спецпризначення (підпорядковані місцевому МВД).

*) Махновщина ніколи не була українським національно-визвольним рухом. Це була величезна банда анархістів, складена з анархістичного елементу, численну кількість якої складали і зайди-росіяни в Україні. Очолював цих анархістів Махно.

**) «Народний Комісаріят Просвещенія».

МІСЦЯ УВ'ЯЗНЕННЯ В ССРСР

Тюрми (колишні ДОПР-и)

Російсько-комуністична влада (як вже було згадано) одержала тюрми в спадщину від царського режиму Росії. Частина їх, але дуже незначна, в час громадянської війни була під час боїв зруйнована, але не червоною чи білою арміями, а протимосковськими військами поневолених народів. Хоч в ті часи російські комуністи і виспівували: «церкви і тюрми сравняем с землей» — але церкви таки дійсно зрівняли, а тюрми не тільки відремонтували старі, але побудували й нові. За царських часів кожне велике місто мало тюрму або навіть і дві, за советських часів кількість тюрем у великих містах збільшено та побудовано у кожному, навіть районному, місті нову тюрму. Так, напр., в м. Іркутськ збудовано величезну тюрму в Пійорці з одиночними камерами, центральну тюрму в Спаську і т. д. Будівництво їхнє засекречувалось від населення, місце будови огорожувалося високим парканом, охоронялося ззовні, а саме будівництво називалося «спецбудівництвом НКВД».*) Тюрми в

СССР належать до розпорядження МВД (Міністерства Внутрішніх Справ), вони йому підлегли і ним використовуються. Всі советські тюрми в основному розподіляються на:

а) **Тюрми спеціального призначення**, у яких тримаються вороги, що особливо важливі для компартії та советської влади, переважно політичні, які засуджені на різні терміни ув'язнення, але не менше ніж на 10 років. Режим для в'язнів надзвичайно, суворий, він дорівнює режимові в політизоляторі. Такі тюрми знаходяться в окремих місцях великого міста, в більшості ж за містом. Огороджені високим кам'яним муром з колючими дротами (зрештою, в СРСР усі тюрми так ізольовані) і дуже пильно охороняються. Пересічне населення майже не знає про існування таких в'язниць, бо вони замасковані і мають назву «вогнебезпечне містечко МВД», або просто «городок МВД». Вже сама назва чи напис «МВД» негайно знеохоче кожного дізнатися про те, що в такому «городку» діється, — такий великий жах підсоветського населення перед МВД. В'язням, замкнутим до таких в'язниць, усяка праця заборонена. Вони перебувають у цілковитій ізоляції від світа. Коли ж там «сидить» якийсь визначний науковець (інженер або висококваліфікований спеціаліст), МВД дає йому завдання опрацювати якийсь винахід чи скласти проект. Винахід і проект конфіскуються на користь держави, а в залежності від його важливості МВД може навіть дотерміново звільнити науковця з в'язниці, а в більшості зменшує термін ув'язнення або засилає до концтаборів. Так, напр., було з науковцем Рамзіном, який винайшов прямопотічні парові казани; так було з сучасним конструктором літаків А. Туполєвим та іншими. В цих випадках Москва перепроводжує свою спеціальну політику. З конструктором А. Туполєвим сидів разом і ув'язнений український науковець Григорович. Перед арештом він працював старшим інженером літакобудівництва в Центральному Аеро-Гідродинамічному Інституті (ЦАГІ). Економ-управління МВД обвинувачувало Григоровича в шпигунстві на користь чужої держави, а «тройка» його засудила на кару смерті. Але тому, що Григорович працював над дуже важливою конструкцією літака, кару смерті замінено на 10 років в'язничної ізоляції. Після закінчення праці над конструкцією літака, Григоровича НКВД розстріляло.

б) Пересильні або етапні тюрми. Ці тюрми знаходяться в розпорядженні Управління місць ув'язнення МВД ССРСР та республік. Вони призначені виключно збирати і накопичувати вже засуджених до концтаборів, у яких в'язні перетримуються тимчасово, до відправки в концтабір або до того місця, де призначено їм вироком відбутися свій термін ув'язнення. Коли в пересильній тюрмі сконцентрується певна кількість засуджених, їх перевозять транспортом до розподільчих таборів. Перед етапом усіх в'язнів оглядає етапна комісія.

Частина в'язнів у пересильних тюрмах перебуває також напостійно. Це ті, що виконують різні праці в характері обслуговування тюрми. Якщо при пересильній тюрмі працює якесь виробництво, робітниками такого виробництва бувають постійні в'язні. Але їм не гарантують, що вони не будуть спрямовані до концтаборів. За найменшу провину або непослух начальству, кожного постійного в'язня чекає концтабір або навіть гостріший вирок. З пересильних тюрем ув'язнені перевозяться до пересильно-розподільних концтаборів, де їх призначається до етапу, а потім пішохodom (частинно перевозили навіть на вантажних автах, залізницею або пароплавом) Вохра гонить до тих чи інших концтаборів у віддалені місцевості ССРСР.

Збірні пункти, з яких транспортували в'язнів відправлялися до концтаборів, розміщені по всій ССРСР. Так напр. з Красноярська в'язнів спрямовували до Норильська, Ігарки, Дудники, Магдагачі, Алдан, Верхоянськ, а звідсіля спеціальними пароплавами по річках Обь, Єнісей, Лена, Іртиш, Нижня Тунгуска розвозили по концтаборах Сибіру. Іншими збірними пунктами і персональними тюрмами були такі міста як Сталінград, Куйбишев, Казань та Кіров. На південь — до Казахстану, Узбекистану та Туркменістану, в'язнів транспортували в більшості через пересильні тюрми в Махач-Калі, Астрахані, Красноводську, Кандагач. На Кавказі збірні пункти існували в Тбілісі, Баку, та Сухумі.

Збірним розподільчим таборовим пунктом для півночі ССРСР був Котлас — на залізниці Кіров-Вельськ — Вологда*). Через Котлас, що знаходиться в Архангельській області спрямовували в'язнів до Ухто-

Печорських таборів, на Воркуту, до Ненецької національної округи, в Архангельську область, на Кольський півострів, острів Вайгач та до інших таборів на Баренцовому і Білому морях.

В'язні, що призначені для Далекого Сходу, перевозять потягами через Новосибірськ, Томськ до Владивостоку або Комсомольська-на-Амурі. Звідти, (портове місто Владивосток на Японському морі або в бухті Іваніно) навантажують на морські кораблі і розвозять на Колиму, Магадан, Камчатку, Заярськ, Сахалін, Чукотку, яку в'язні називають білим пеклом і т. д. Існують також і інші пересильні в'язниці, розподільчі табори та шляхи транспортування в'язнів до всіх концтаборів СРСР.

в) Окремо існують **советські тюрми** для арештованих, які знаходяться **під слідством МВД**, прокуратури, трибуналів, міліції та інших советських судово-слідчих органів. В тих тюрмах ув'язнені перебувають під час переведення над ними слідства.

Режим всіх советських в'язниць залежить від самого їх призначення, місця розташування (в великом місті, за містом, у віддалених районах, біля виробництв і т. п.), від особистого характеру в'язничної адміністрації та керівних працівників МВД, від суду, прокуратури, а також і від категорії арештантів, яких ув'язнено (кримінальні злочинці — режим легший, політичні — режим тяжчий). Але взагалі для всіх місць советського ув'язнення існують загальні інструкції, затверджені найвищою владою МВД, які публікації не підлягають. Вони відомі тільки в'язничній адміністрації та працівникам МВД. В самих тюрмах в'язням також не оголошується тюремний режим чи внутрішній розпорядок. Справа в'язня — сидіти тихо в камері і виконувати накази наглядачів. За невиконання наказів в'язня карається в'язничним ізолятором, позбавлення на декілька днів приділу харчів або суворішим вироком під час судової чи заочної розправи. Взагалі можна ствердити, що в тюремних дворах, одні поруч другого, стоять багатопверхові кам'яні корпуси з безліччю загальних і поодиначних камер. Старі царські тюрми залишились такими, якими були, або ж перебудовані і модернізовані. Корпуси відокремлені один від одного високою залізною огорожею, а спецкорпуси — товстим кам'яним муром. Всі будівлі від зовнішнього

світу обов'язково відгорожені настільки високим кам'яним муром, що через нього з вікна найвищого поверху в'язниці не в стані нічого на «волі» побачити. На мурах цілу добу ходять стійкові, озброєні крісами (тепер автоматами). Крім того, в спеціальних кам'яних баштах, біля кулеметів, стоять стійкові-кулеметники. Охоронну службу виконують спеціальні в'язничні війська, що належать до внутрішніх військ МВД. Їхня уніформа змінюється в залежності від приписів Центрального Управління МВД. До 1930 року вони мали уніформу, впроваджену в Червоній армії, але з синіми петличками на комірці. Від 1930 року носили уніформу внутрішніх військ НКВД. Потім її знову змінено.

На чолі кожної тюрми стоїть загальний начальник, над кожним корпусом існує начальник корпусу, а для кожного поверху корпусу призначено начальника поверху. Це все офіцерський склад, який належить до працівників МВД, але він нічого загального з оперативно-слідчими установами МВД не має. Його справа адмініструвати в'язницями та виконувати всі приписи зверхників. Крім офіцерського складу, кожний поверх має старшого наглядача на коридор поверху («старший надзіратель») та дижурних наглядачів.

В'язнів до тюрми або з тюрми перевозять у спеціальному закритому авті, популярно названому «чорним вороном». Ззовні воно схоже на вантажне, яким у великих містах розвозять по крамницях та підприємствах хліб, різний крам, м'ясо і ковбасні вироби. Для маскуванню по його боках були навіть написи «Хлебобулочніє...», або «М'ясо-колбасніє іздєлія трєста ...». Таке авто демаскувало себе чорним пофарбуванням та спеціальною побудовою на заді. Згодом фарбу з чорного кольору змінено на іншу, але побудову на заді не змінено. Та, не зважаючи на зміну фарби, назва «чорний ворон» за ним залишилася і надалі. Маршрут «чорного ворона», за кожним разом його їзди визначався завжди окремий і обов'язково глухими вулицями міста. Головними вулицями «чорний ворон» їхав максимальною швидкістю і при першій нагоді повертав у бічну вулицю.

«Чорний ворон» з в'язнями в'їжджає за спеціальною перепусткою через першу браму в'язничного муру, що має величезні, збудовані з

грубої криці, суцільні ворота. У воротах зроблено спеціальний отвір — «глазок», який прикривається металевою заслонкою. Через нього вартовий за брамою спостерігає, хто прибув до воріт в'язниці і одержує від прибулого перепустку. За першою брамою знаходиться така ж сама — друга, а між ними канцелярія в'язниці, кімната для побачення відвідувачів з в'язнями та кімната для прийняття і обшуку в'язнів.

Кімната для побачення рідних з в'язнем перегороджена двома дротяними (від підлоги до стелі) сітками. Одна сітка від другої віддалена 2 метри. За однією сіткою стоїть в'язень, а за другою — людина, що прийшла на відвідини. Двометровий простір не дозволяє обом особам щось передати або взаємно доторкуватись. Під час побачення обов'язково є присутній черговий наглядач по кімнаті побачень з тюремної адміністрації.

Кожний поверх корпусу відокремлений один від другого на східцях спеціальною решіткою-огорожею з грубого круглого заліза. В огорожі є двері, які замикаються на колодку. Тим самим самовільний перехід в'язнів з одного поверху до другого перешкоджений. Всі камери в'язничного, корпусу замикаються грубими і крицевими дверима з подвійними колодками. В дверях для спостерігання, як уже сказано, зроблено спеціальний отвір з наружною заслонкою, який тюремною мовою зветься «вовчок», а наглядачі — «архангелами». В камерах, що за царських часів мали дерев'яні двері, тепер замінено на залізні, бо були випадки, що в'язні їх зсередини вибивали. Московська червона влада побудувала й іншого типу в'язниці, напр. в Житомирі. Вона збудована на зразок високої башти з спіралевими східцями серед башти (на зразок слимакового дімка чи безкінцевого гвинта). Навколо східців-спіралі розташовані камери-одиночки.

В камерах слідчих в'язниць перетримується завжди велика кількість в'язнів. Досить часто, особливо під час загально-масових арештів, до камери, яка розрахована на 10-15 в'язнів, замикалося по 40 осіб. За часів кіровських та єжовсько-беріївських арештів камери переповнювано, в абсолютному розумінні, як бочівки оселедцями. Навіть з того приводу існував у ті часи анекдот. На запит ув'язненої до сусідки: «Чи й ваш чоловік теж сидить?» — сусідка відповіла: «Ні,

він не сидить, а стоїть!». Тобто, камери були так заповнені в'язнями, що вони не мали можливості сидіти, а лише стояти. У слідчих в'язницях усіх в'язнів: політичних, злочинців, «битовиків» перетримують разом в одній камері. До одиночних камер замикали тоді, коли в перебігу слідства потрібно було, щоб «однодельці» перебували один від другого ізольовано, не змогли шляхом внутрішнього в'язничного контакту змовитись між собою, або, щоб випадково вони в тюрмі не зустрілись. В тюрмний карцер вкидається в'язня за порушення ним в'язничних приписів: суперечки з начальниками, псування в'язничного майна, невиконання наказів, невідповідальна поведінка на слідстві, образа слідчого, гучна розмова в камері, співи одинцем або загальні, виявлення у в'язнів заборонених до тримання предметів (голка, ніж, бритва, нитки, тютюн, сірники, шнури і ін.), розмова з іншими в'язнями під час прогулянки, самочинна передача якихось речей з камери до камери, перестукування через стіну і т. д.

В'язні в загальних камерах сплять на нарах, а при переповненні прямо на підлозі, навіть на «параші» (дерев'яний або залізний бак для природніх потреб в'язнів). Нари іноді бувають подвійні, а іноді зроблені на зразок советського особового залізничного вагона найнижчої класи. Такий тип ліжок зветься «вагонкою». Хоч камери дезинfectують карболовим розчином або навіть спеціально для того виробленим, жахливо смердючим середником, все ж, при переповненні їх в'язнями, гігієнічних приписів дотримуватись неможливо. Тому в'язні терплять від різних паразитів, особливо насікомих. Один раз на місяць, а в деяких в'язницях один раз на півмісяця, в'язні переходять «санітарну обробку»: лазню, голення та стриження. Стриження безкоштовне, за голення підслідчий мусить платити, якщо має на рахунку в тюрмі гроші. Якщо не має, бороду йому обстригають ножицями або машиною до стриження. Одяг час-до-часу дезинfectують. Спеціального в'язничного одягу підслідчим не видають. У власному одязі, який був на в'язневі під час його арешту, спрямовували в'язня до концтаборів або до в'язниці спеціального призначення. На етапній комісії, яка провізорично переглядає перед етапом всіх в'язнів (мусіла б за приписами переглядати), бували випадки, що окремим в'язням, які цілком зносили свій одяг до лахміття, видавали в'язничний одяг. У деяких тюрмах, камери мали загальний стіл. В поодиноких камерах залізне ліжко на день

приминається до стіни, а парашу видавали тільки наніч (в інших тюрмах, параша перебувала в камері весь час). В день в'язня тричі виводили з камери. Ранком помитися та полагодити природні потреби, те ж саме по обіді, а також вечором перед сном. Поодинча камера вікон не має, освітлюється її електричною лампою, що є задротована і вмонтована в одному з кутів камери. В деяких в'язницях існували раніше поодинокі камери з меблями: невеличкий стіл, стілець, ліжко, параша, глечик для води. Такі камери звалися «аристократичними».

В загальних камерах, за часів ягдовщини, вікна вже було закрито знадвору бляшаними заслонами («козирками»). Вони відкриті лише зверху і через них можна побачити тільки маленький клаптик неба. Всі вікна мають з грубого круглого заліза решітку, вмуровану своїми кінцями глибоко в стіни корпусу.

О четвертій годині ранку в'язні вже змушені з ліжок вставати. Черговий вартовий по камері, призначений її старшим — це були як правило кримінальні злочинці або «блатні» — підмітав підлогу і наводив «порядок». Потім камери по черзі виводились до туалету, де в'язні мились в умивальні, а дижурний спорожняв парашу. Умивальні розраховані в більшості на 20 осіб, а милось разом 40-80, — вся камера. Після туалету видавали хліб (400-600 гр.) на весь день, чай — кип'яча вода та одна чайна ложка цукру-піску. В обід до камери вносили (обслуговуючий персонал з в'язнів) дерев'яну бочку юшки («баланда»), надзвичайно низької кальорійності, з розрахунком по пів літри на в'язня. В більшості це була рибна юшка з оселедців або дрібної риби-«тюльки». В деяких в'язницях на обід давали і друге дання — дві столових ложки каші «сечки» на особу. За дозволом слідчого, в'язні у підслідних тюрмах можуть одержувати від рідних продуктову передачу та чисту білизну. Тримати в'язневі гроші в камері забороняли, їх здавали до в'язничної каси, а в бухгалтерії записували на особовий рахунок в'язня. Ранком і вечором кожного дня відбувалася перевірка по камерах, а ночами, досить часто, відбувалися загальні обшуки. Листування та побачення з рідними у підслідних тюрмах в'язням за правилом — не дозволялося. Після вироку, перед етапом до концтаборів, слідчий іноді дозволяв листування. Іноді до камер замикали також і спеціальних донощиків, які випитували того чи іншого в'язня про його справу та інформували

слідчого. Перетримувати в камері книжки чи газети—заборонено. Дозволяли, і то не в усіх тюрмах, грати в шахи та доміно, що їх переважно виготовляли з хліба самі в'язні. Забороняли також гру в карти, але в'язні грали, також виготовляючи їх таки в камері. Заборонено мати папір до писання та олівці.

Таким у загальному був у советських підслідчих тюрмах режим до 1936 року.*^{*)} По 1936 році, в зв'язку з єжовськими чистками, коли виявилось, що вся советська країна переповнена «ворогами народу», режим надзвичайно загострився.

.....

*) Під назвою «спецбудівництво НКВД» будувалося тюрми в Прокоп'євську, Старо-Кузнецьку, Сталінську, Ленінсько-Кузнецьку, Кемерово, Магнітогорську, Харкові, Одесі, Житомирі, Тбілісі.

*) Автор цієї книжки також перейшов через Котлас на Воркуту.

*) Цей режим автор знає з власного перебування у в'язницях.

Спеціальні тюрми та політізолятори

Режим у цих тюрмах, як уже згадувалось, надзвичайно суворий. Листуватись чи мати будь-які контакти з світом взагалі заборонені. В'язні мусять найдокладніше виконувати всі суворі в'язничні приписи. Перетримують у таких тюрмах та ізоляторах або політичних в'язнів особливої важливості, вже засуджених за вироком, або підслідних. До політізоляторів замикають також і різних найвищих партійних зверхників Кремля, засуджених заочно. Так, у політізоляторі перебували свого часу Радек, Єнукідзе, Бубнов, Каплан (вона стріляла в Леніна) та інші. В Ярославльському політізоляторі (м. Ярославль на р. Волзі) в 1931-1937 рр. були ув'язнені К. Гвоздов, соціал-демократ, кол. міністер праці за часів уряду Корейського; В. Базаров (Рудньов), провідний член ЦК соціал-демократичної партії в Росії; грузинські меншовики К. Думбадзе, Г. Перцхалашвілі; дашнак А. Степанас'янс. З російського православного духовенства в Ярославльському політізоляторі перебували єпископ князь А. Ухтомський і єпископ петербурзький Д. Любимов. З католицького

духовенства були прелати Матушевич, Стромчинський, Жмігородський, а також прости Ф. Забурський та І. Ладиґа.

Українці, яких замкнуто до Ярославльського політизолятора, в минулому були або членами політичних українських партій, або військовиками з армії УНР. На початку осені 1930 року українську групу збільшено за рахунок привезених до політизолятора засуджених у судовому процесі СВУ. До складу новопривезених немов би входили віце-президент Української Академії Наук С. Єфремов, який був засуджений на кару смерті і, за офіційним повідомленням НКВД, — розстріляний; колишній міністер А. Ніковський, академік Слабченко, науковець Чехівський та багато інших. До політизолятора привезено із знищеної Москвою Української Автокефальної Православної Церкви митрополита Миколу Борецького, який, за свідченням очевидців, мав уже ознаки психічного розладнання нервової системи. Загальна кількість ув'язнених в політизоляторі досягала приблизно 400 осіб. Кожний в'язень сидів окремо й ізольовано.

Санітарні умови та харчування в спеціальних тюрмах і політизоляторах до 1936 року були ліпші, ніж це було в інших в'язницях. Після 1936 р. стан надзвичайно погіршився. В'язні спали на ліжках, але вдень лежати на них заборонено. Тим в'язням, що мали на своєму рахунку гроші, дозволяли протягом 7 днів один раз замовити собі харчові продукти та туалетні приладдя, на суму не більше 5-10 карбованців. Кількість в'язнів обмежена в камерах від 1-го до 4-ох осіб. В політизоляторах — по 1 особі.

Світло в камерах по всіх тюрмах ніччю не гаситься. В'язнична сторожа весь час спостерігає в'язнів через «вовчок» у дверях. Підчас викликів на слідство арештантів ведуть коридорами так, щоб кожний з них нікого іншого по дорозі не зустрічав. В разі такої зустрічі, арештант мусить стати обличчям до стіни, а конвоїр попереджає зустрічного звуком: пс-пс-пс! Викликаючи того чи іншого арештанта з камери, охорона завжди запитує: «Хто має прізвище на літеру ... » Називається лише перша літера прізвища, напр., «К», «М», «П» і т. д. В'язні, що мають початок прізвища на таку літеру, називають своє прізвище

голосно і коли той в'язень, якого викликається на допит, нарешті назве прізвище, його виводить конвоїр з камери. Існують ще тюрми особливого призначення, в яких перетримують особливо важних для держави арештантів. До класи особливо важних в'язниць належать і спецізолятори. Один з таких спецізоляторів знаходиться у самій Москві при МВД СРСР. Він розрахований на кілька тисяч в'язнів. Місця для спеціального та трудового поселення

Місця для спеціального та трудового поселення

Крім ув'язнення підсоветського населення, в тюрмах та концтаборах до 1935 року в СРСР існували також і місця для спецпоселення, до яких засиляли репресоване населення органами ГПУ-НКВД. Під час ежовських чисток заслання на спецпоселення було тимчасово припинене, а за урядування народнього комісара внутрішніх справ Берії знову відновлено і вони існують досьогодні.

На місця спецпоселення або т. зв. заслання органами НКВД вивозили населення як індивідуально, так і масово — родинами, селами або навіть цілими районами й областями. Заслання — це свого роду також чистка, що іноді набувала надзвичайно широкого розміру. В 1929-33 роках на спецпоселення вивезено десятки тисяч українського населення, в зв'язку з примусовою колективізацією та «розкуркуленням». 1939 року, аж до початку німецько-советської війни 1941 року, на новозагарбаних Москвою західних землях, Білорусі, Латвії, Литви та Естонії відбулися масові репресії населення, яке вивозили з рідних країн на нові місця поселення до віддалених районів СРСР. За відомостями з різних джерел, під час тих масових репресій з західних земель України вивезено на спецпоселення 20% складу населення. Вироки ухвалювали та виконували органи НКВД на місцях. Частину українського населення в ті часи заслано і до концтаборів.

Як стало відомо з таємної промови Хрущова на 20 з'їзді компартії СРСР з 1956 року, Москва плянувала заслати по війні все українське населення, то є 42 млн. Але, як твердив сам Хрущов, в СРСР для того не знайшлося відповідного віддаленого місця. Отже, тільки через брак

місця (?) не відбулося заплановане запроторення 42 млн. українського населення, а не через якісь інші причини. Своєю заявою Хрущов ще раз ствердив, що в пляні Москви давно передбачено зліквідувати Україну та винищити її населення поголовно. Після смерти Сталіна перепроваджується це і надалі російсько-окупаційною владою, лише з більш прихованими способами: добровільне переселення через Переселенчі установи ССРСР; «добровільне» заслання на цілини та перелоги до Сибіру і Середньої Азії, а також на будівництва; таємне виселення шляхом депортацій і т. д. Але Хрущов навмисне «забув» сказати в своїй таємній промові, що розстріли у Вінниці — це справа його рук і його урядування в Україні.

На місцях спецпоселення засланці повинні проживати постійно з обмеженими «громадянськими» правами (яких в ССРСР для звичайної людности взагалі нема). Людям, призначеним на спецпоселення, не оголошували, за яку провину їх запроторюють з рідних земель. Всі вони зараховані до категорії політично неблагонадійних. Виселення виконують різними методами. В більшості вивозять цілу родину, але досить часто застосовують і методу руйнування родини, тобто голову родини засилають в одне, а родину в друге місце. На спецпоселення вивозили також і дітей, бо вони теж вважалися «політично-неблагонадійними». В ССРСР, як відомо, згідно з законами, арештують за політичні «злочини» й дітей від 10-12 років. Їх засилають до концтаборів на 3-5 років ув'язнення нарівні з дорослими.

Для спецпоселення визначають окремий район мешкання, до якого привозять запроторенців цілими залізничними товаровими ешелюнами і там вони мусять жити напостійно та працювати на державних підприємствах або в радгоспах з обмеженою заробітною платнею. Далі, ніж за певно визначені кордони, від місця свого замешкання та праці, запроторенці не мають права віддалюватися. Вони весь час перебувають під спеціальною контролею та вартою. Ніяких особистих документів, крім довідки з штампом МВД — «спецпоселенці» — з місця праці, вони не мають. За втечу з місця поселення спецпоселенця засуджують на 10 років ув'язнення.

Під час другої світової війни на спецпоселення заслано все населення зліквідованих Калмицької, Кримської, Карачай-

Балкарської та Чечено-Інгушської АССР, а також німців Поволжжя. На місцях спецпоселення засланці живуть у дерев'яних бараках або збірних будинках, що їх масово виготовляла, згідно з торговельно-економічними договорами з ССРСР, Фінляндія. Вона фактично виготовляла 95% усіх збірних дерев'яних будинків і бараків загальної продукції ССРСР. На спецпоселення засилали також і тих в'язнів, що закінчили свій термін перебування в концтаборах. Як правило, таких в'язнів спрямовують на трудпоселення або залишають при концтаборах на «вільне» поселення для праці за вільним наймом. В більшості в'язням, після терміну ув'язнення, згідно з вироком, забороняли постійно мешкати на тому місці свого проживання, де вони жили до арешту. Забороняли їм також жити в центральних і великих індустрійних містах або ближче, ніж 100 км. до центрального міста. Це можна було завжди перевірити, бо звільнені з концтаборів в'язні мали в своїх особистих документах-паспортах примітку: «паспорт виданий згідно з II пунктом ухвали СНК ССРСР про паспортизацію». «Пункт II» вказував, що господар паспорту перебував у концтаборах.

По війні депортація до місць спецпоселення набула надзвичайно жахливих розмірів, особливо з України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії та Кавказу), тобто, з тих земель, які перебували під німецькою окупацією. Населення названих земель було обвинувачене в зраді, співпраці з німецькими військами, контрреволюції, «буржуазному» націоналізмові, «сепаратизмові» і т. п. Тепер в ССРСР спецпоселенці заселяють значні терени віддалених районів, де розбудовують промисловість і сільське господарство, підприємства мілітарного значення або працюють уже на діючих.

Всі місця спец- та трудпоселення, як взагалі всі місця ув'язнення в ССРСР, засекречені.

Поправно-трудова колонія

Поправно-трудова колонія призначена для засуджених на малі терміни ув'язнення, приблизно терміном до 2 років. Такі колонії існують на просторах цілого ССРСР. До колоній у більшості ув'язнюють заарештованих і засуджених поліційними (міліційними)

«трійками» або т. зв. народнім судом. Напр., якщо дружина робітника продавала на базарі два-три рази власні речі, її арештувала міліція і засуджувала до поправно-трудової колонії за «систематичну» спекуляцію. Народні суди також засуджували до ув'язнення в поправно-трудовах колоніях советських службовців за дрібні кримінальні злочини, напр., за розтрату невеликої суми грошей у крамницях, що сталося через неухвагу до своїх обов'язків; за дрібні порушення в родинному житті, які в західньому світі взагалі не належать до компетенції суду; за дрібні порушення вуличного порядку або навмисне псуття на виробництві інструменту, приладдя і т. д. Окремо існують поправно-трудова колонії для малолітніх дітей від 12 до 16 років. Дітей засуджують до колоній за поповнення якогось кримінального злочину, який передбачає для дорослих кару до 10 років ув'язнення. До таких колоній засилають також і «трудноісправіміх» (важкопоправних) дітей і безпритульних, яких в СРСР не бракує. За правилом, існуючим в СРСР, до ув'язнення засуджують і батьків тих дітей, які поповнили злочин, зокрема політичний. Батьків обвинувачують, що вони або навчали дітей політичного злочину, або не приділяли уваги вихованню. Дітей, що поповнили політичний злочин, засуджують до концтаборів тільки у віддалені райони. Напр., учень у клясі на власному зошиті, з образом партійного вождя, підмалював вуса або намалював окуляри, то це вже розцінювалось як нахил до тероризму супроти вождя. Викладач школи про такий випадок зобов'язаний повідомити місцеве МВД. Учня арештували й обвинувачували за ст. 58 пункт 8 Кримінального Кодексу СРСР, разом з ним арештували батька, якого обвинувачували, що він виховував сина в нахилі до тероризму проти советських керівників. Був, напр., такий випадок. Мати з малим сином купувала в крамниці з забавками дитячу повітряну рушницю. Син, бавлячися, вистрілив з рушниці і куля влучила в портрет Сталіна. На донос продавця мати і малолітній син були арештовані і засуджені до концтаборів на 5 років ув'язнення.

7 квітня 1935 року ЦИК та СНК СРСР ухвалили закон «Про притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх». (Збірник Законів. СРСР ч. 19 за 1935 р., стор. 155. Кримінальний Кодекс РСФСР. Госюриздат, Москва 1952 р., стор. 84). Потім додатково ухвалено ще два укази: «Указ про притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх за всі злочини» та

«Указ про притягнення до кримінальної відповідальности неповнолітніх не лише за навмисні, але й за необережні злочини». (Відомості Верховного Совету СССР, 1941 р., ч. 25).

В поправно-трудовах колоніях функціонують різnorodні власні підприємства, а також в'язнів використовують і на підприємствах місцевої промисловости: на будівництвах, торфозробках, в шахтах, заводах, лісорозробках. Працюють вони під конвоем, мешкають у таборах-колонії, під замком і охороною.

Концтабори спецпризначення

Ці табори організувалися ще до другої світової війни, але найбільше поширилися під час та після війни. Їхнє призначення — будувати за спеціальними завданнями особливо важливі державні об'єкти та відбудувати промисловість, зруйновану під час другої світової війни. Концтабори для відбудови зруйнованої промисловости знаходяться в диспозиції місцевих МВД, а табори спеціального призначення, для будови особливо-важливих державних об'єктів, знаходяться в диспозиції Міністерства Внутрішніх Справ у Москві. До таких концтаборів належали будівництво ББ Каналу, Рибінського «моря», Волго-Донського каналу, Байкало-Амурської Магістралі, таємних військових підприємств на Уралі, в Сибірі, серед Алтайських гір, в пустелях Казакстану. В СССР кружляють уперті чутки, що серед гір Яблонового хребту, недалеко від оз. Байкал, збудовано таємну лабораторію для дослідів атомової енергії, а також майдан для випробування атомової зброї. Кружляють чутки, що серед Середньоазійських гір збудовано навіть спеціальне місто «Атомград», а в горах побудовані величезні сховища від атомового нападу, до яких можуть на випадок потреби евакуюватися всі державні, адміністративні та найважливіші наукові установи центральних міст Росії. Такі чутки можуть відповідати правді, бо німців-науковців у галузі ракетної зброї на окупованих Москвою землях Європи негайно по війні було виарештовано і вивезено в глибину СССР. Вони живуть у цілковито таємному місті, серед азійських гір, працюючи над винаходами нової зброї.

Український автор Василь Савченко в своїй книжці «Безимлаг» пише, що він особисто перебував ув'язненим в одному з концтаборів спецпризначення під назвою «Безмянский лагерь Особстрой НКВД СССР», де під час війни будували військові сховища для найвищої московської верхівки. Лише чудо вирвало Савченка з того табору. За свідченнями Василя Савченка, в тому таборі люди замерзали на роботі, гинули в бараках голодні і хворі в шпиталях. Якщо більш докладніших відомостей про концтабори спецпризначення, що будують найважливіші державні таємні будівлі, не дістаються в світ, то тільки через те, що в'язнів таких концтаборів МВД фізично винищує або цілковито ізолює, і лише одиницям вдається проникнути у вільний світ і сказати правду.

Концентраційні табори (ІТЛ) — «поправно-трудова табори»

Як уже ми згадували, вся система советських концтаборів одержала назву «поправно-трудова табори». З такої назви виходило б, що в советських концтаборах ув'язнені перевиховуються ідеологічно та спокійно працюють на різних працях за своїм фахом або набувають нової кваліфікації для майбутньої праці на «користь соціалістичного суспільства». Але не так є, не тільки практично, але й юридично. За докладного вивчення концтаборового життя, їхнього режиму, адміністрування, всієї функції концтаборів, доходимо до висновку, що советські концтабори — це держава в державі, в якій концентруються і надзвичайно загострено виявляються всі хиби советсько-комуністичної системи, впровадженій компартією Росії від 1917 р.

Всі советські концтабори за виробничою діяльністю можна поділити на 4 групи:

а) виробничі, б) будівельні, в) сільсько-господарські та г) табори внутрішньогосподарської обслуги концтаборової системи.

Виробничі табори виробляють загально-державну продукцію в самих концтаборах або на підприємствах, біля яких вони розташовані. Концтабори Воркути, наприклад, видобувають вугілля за північним

колом, яким опалюють металургійний комбінат в м. Щербаково (кол. Рибінськ). Мілітарна вага вугілля Воркути, залізно-рудних копалин Кольського півострова та металургійного комбінату Щербаково під час другої світової війни була так важлива, що про це навіть згадувала в червні 1956 року газета «Піонерська Правда», оповідаючи своїм читачам про працю металургії Щербаково. Концтабір Усть-Щугор видобуває буре вугілля для Печорського пароплавства та пароплавів Крижаного океану; концтабори на Колімі видобувають вольфрам, золото, цину; в Буддугіських копальнях — уран. В Ухто-Печорських таборах, недалеко від кол. м. Чібію, на р. Ухті добувають нафту і в цій системі таборів знаходиться також засекречене виробництво радіа з радієвої води. В таборах Тенкінського Гірничопромислового Управління видобувають різні підземні поклади.

Окремі концтабори займаються лісорозробками — т. зв. «лесозаготовительніє лагеря». Вони в більшості побудовані серед лісів в Архангельській області, Карельській АССР, Комі АССР, в Сибірській тайзі. Ліс переважно розробляють зимою; його трелюють (звозять) до найближчих річок, а весною справляють до тартаків. Влітку такі табори очищають ліси від ріща, сучків, хмизу, засмічення, рубають просіки, підготовляють місця до праці на зиму або обробляють зрубаний зимою ліс та працюють на тартаках або в деревообробній індустрії.

В'язні, що перебувають в концтаборах, розташованих близько виробничих підприємств, zatrudнені на тих підприємствах. Напр., в'язні-жінки табору Коцугар працюють на фабриці, а табори в долині Дижасхан, що входять до системи концтаборів Шибенді, видобувають мідь. Отже, виробничі табори в більшості є сировинно-видобувні.

Будівельні табори займаються будівництвом фабрик, заводів, інших підприємств та різних державних об'єктів. «Севжелдорлаг» будує залізниці в системі Ухто-Печорських таборів; табори «Волга-Дон» будували Волго-Донський канал; тепер їх переведено на будівництва Куйбишевського «моря»; Тайшетські табори будують залізницю Іркутськ-Колима; табір Тішма, 300 км. від Солекамську, будував міст на одному з допливів р. Ками; на Птичому острові

будують підземні фортеці, а на Сахаліні в'язні будували від суходолу до острова під морем тунель, щоб пов'язати його з Советською Гаванню.

Концтабори сільсько-господарського виробництва обслуговують в більшості радгоспи, які МВД створило для постачання інших концтаборів сільсько-господарськими продуктами. Так, напр., в системі Ухто-Печорських концтаборів у Савин-Бор існує концтаборовий радгосп ярини; на віддалі 45 км. від Абакану діє вівцерадгосп, який за останній час став місцем примусового заслання поневолених народів. У перші часи заслання всі запроторені в згаданому радгоспі мусли зголошуватися в міліції щодня; пізніше через 3 дні; потім раз на два тижні; тепер раз на місяць. За втечу з вівцерадгоспу заслання засуджують на 25 років ув'язнення. Пильнує засланців спецкомендантура за дозволом якої можна відлучатися від місця мешкання на невелику віддаль.

Табори внутрішньогосподарської обслуги концтабової системи ССРСР займаються виробництвом продукції, що є потрібно для всіх концтаборів. Ув'язнені виготовляють одяг, взуття, посуд, потрібний реманент: лопати, тачки, ліжка, сінники, накривала й інші предмети. Вони також заготовляють лико, мох, лісові ягоди, гриби, ловлять рибу в річках та озерах і т. д. Такі табори не мають постійного складу в'язнів, до них у більшості спрямовують людей слабосилих, інвалідів, тимчасово фізично ослаблених, хворих на хронічні хвороби (турбекульоза, рак, нирки, шлунок і т. п.).

За фізичною ознакою працездібності табори можуть бути поділені на дві категорії: окремі табори для в'язнів-інвалідів і табори для здібних до важкої фізичної праці.

В'язнів до інвалідних таборів спрямовують у виняткових випадках: коли він став інвалідом під час перебування в концтаборах або вже був інвалідом під час арешту. Тому, що всі советські концтабори розприділяються також і на групи за своїм режимом, тобто, легший режим, суворий і спеціальний режим, то кожна група таких концтаборів має власні табори для інвалідів. Так, напр., на р. Адак, доплив р. Абзь (система таборів Воркути) існував до 1940 р.

концтабір «Адак» для інвалідів з суворим режимом. В тому таборі відбували термін ув'язнення лише ті інваліди, які були політично засуджені за північне коло. В'язні в «Адак» мешкали у вогких землянках, серед багновищ і лісів. Там перебували в'язні-інваліди, засуджені терміном від 3 до 10 років. Засуджених інвалідів на термін більше ніж 10 років перетримували в іншому концтаборі. За своїм каліцтвом інваліди були різні: безрукі, безногі, паралітики, сліпі, важко хворі на серце, туберкульозники та інші. Всі вони мусіли працювати і виконувати таборову норму праці. Праця полягала в будівництві нових бараків, копанні ровів, заготівлі моху, плетінні лаптів, виготовленні гудзиків, ложок, мисок, збиранні в лісі грибів та ягід. Внутрішньогосподарську обслугу табору також виконували в'язні-інваліди. Частина інвалідів спрямовували до праці на вапнярню, — виробляти і вантажити вапно. Інвалід, що працював і виробляв норму, одержував 800 гр. хліба на день, інші ж, цілком непрацездібні, одержували 500 гр.

Мірилом виконання чи невиконання норми в концтаборах був у першу чергу хліб і його кількість приділу. Інваліди, що цілком не надавалися до праці, перебували в землянках і поволі помирали, дотерміново з концтаборів їх не звільняли, навіть і в таких випадках, коли було вже виразно помітно, що він скоро помре.

Для чоловіків і жінок існували окремі концтабори хоч, як уже попередньо згадувалось, що ті приписи таборовими управліннями не завжди виконувались. Однак, табори в СРСР розподіляються за статевою ознакою. З дорослими перебували разом і засуджені підлітки, т. зв. «малолетка».

Режимово всі табори можна розподілити на три категорії: звичайний режим, суворий та спецрежим, до якого зараховуються і табори-ізолятори. До таборів із звичайним режимом спрямовують ув'язнених, що засуджені за малозначними пунктами 58 ст., в більшості пункт 10 або 11, коли слідчий мав лише підозріння, ще арештант належав до «контрреволюційної» організації, але доказів на те не було. До концтаборів з суворим режимом спрямовували в'язнів, обвинувачених за більш важливі пункти 58 статті: шпигунство, диверсія, саботаж, тероризм, шкідництво, але прямих доказів під час

слідства не знайдено, а до концтаборів з спецрежимом та концтаборів-ізоляторів засилали особливо великих «злочинців», згідно з ст. 58.

Кожна група советських концтаборів має власну окрему назву: Воркута, Ухто-Печорлаг, Карлаг, Свердлов, БАМ, ББК, Озерлаг, Тайшет, Потьма, Інта, Абезь, Вязьмлаг, Куйбишевлаг, Сазлаг, Дальлаг і т. д. Назву таборам привласнюють або від назви міст, біля яких вони близько розташовані, або від місцевості, де збудовані концтабори. Всі табори займаються виробничою діяльністю для советської держави, навіть табори в'язнів-інвалідів. Виробнича діяльність в'язнів досить різноманітна — від видобування вугілля, нафти, радія, металу до плетення лаптів, заготівлі моху та сушення грибів і ягід. Існують як виробничо-промислові, так і сільсько-господарські табори (радгоспи). Кількість ув'язнених в кожному таборі різна. Всі табори безпосередньо підлягають МВД СРСР. Частину таборів до 1940 р. називали трестами або будівництвами, що дуже маскувало їх перед пересічним населенням СРСР. Напр., Ухто-Печорські концтабори мали назву «Ухто-Печорський трест»; концтабір для видобування асфальту називався — «Асфальтитові копальні»; концтабір для видобування вугілля на Усть-Щугорі називався «Усть-Щугорське вугілля»; «Севжелдорлаг», який будував залізницю Котлас-Воркута, називався «Севжелдорстрой» і т. д. На продукції, виробленій в таборі (напр., на бочкотарі, що призначена для транспортування з табору Асфальтиту)

АДМІНІСТРАТИВНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА СОВЕТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ

Згідно з декретом ЦИК, оголошеного в газеті «Известия» ч. 81 від 15.4.1919 року, в СРСР Чрезвычайною Комісією (Чека) негайно було започатковано організацію таборів примусової праці, на чолі яких поставлено начальників, що їх призначав і затверджував Відділ Примусових Праць НКВД. Декретом ЦИК від 17.5.1919 року коменданти організованих концтаборів вже були підпорядковані Чека.

Тим самим декретом у таборах впроваджувалась посада завідувача примусовими працями, на яку призначувано особу з Чека, а варту таборів повнила т. зв. караульна команда. До липня 1934 року найвищою керівною центральною установою концтаборів СРСР було Головне Управління Примусовими Працями разом з ГУМЗ-ом, підпорядковане ГПУ. В липні 1934 року ГПУ вімкнено до складу НКВД, яке перебрало також від Народнього Комісаріату Юстиції і всі поправно-трудова колонії, а для керування концтаборами і колоніями зорганізовано ГУЛАГ (Головне Управління Таборами СРСР). З того часу всі советські концтабори, колонії, місця примусового поселення, заслання та вислання підпорядковані ГУЛАГ-ові, яке безпосередньо підлягає МВД СРСР. Советські союзні республіки власних ГУЛАГ-ів не мають; усі концтабори підпорядковані Москві. Начальником ГУЛАГ-у є один з заступників міністра внутрішніх справ СРСР.

Організаційна схема ГУЛАГ-у та його відділів і управлінь цілком засекречена. Вона ніде не оголошена, але В. Артемвев у своїй книжці «Режим і охорона поправно-трудова таборів МВД» (Мюнхен, 1956 р., стор. 25) подає таку структуру ГУЛАГ-у:

1. Політичний відділ (Політвідділ).
2. Відділ кадрів (ВК).
3. Оперативно-чекістський відділ (ІІІ відділ МВД).
4. Відділ охорони і режиму (ВОХР).
5. Відділ обліку і розподілення (УРО).
6. Адміністративно-господарський відділ (АХО).
7. Культурно-виховний відділ (КВО).
8. Відділ постачання.
9. Інспекція.
10. Прокуратура ГУЛАГ-у.
11. Таборіві суди ГУЛАГ-у.
12. Санітарний відділ (САНО).
13. Ветеринарний відділ.
14. Головна бухгалтерія.
15. Пляново-економічний відділ.
16. Фінансовий відділ (ФІНО).
17. Транспортний відділ.
18. Технічний відділ.
19. Лісовий відділ.

20. Сільсько-господарський відділ.
21. Гірничо промисловий відділ.
22. Будівельний відділ («Стройотдел»).
23. Відділ промислових підприємств.

Артемвєв подає про себе, що він декілька років працював у системі МВД, а тому немов би знає побудову структури ГУЛАГ-у. Хоч Артемвєв написав книжку досить тенденційно, ставлячи головними винуватцями застосування примусової праці в СРСР лише кремлівських верховодів, не розкриваючи історичного коріння советських концтаборів, що лежить у російському імперіялізмі, — все ж з описаною ним структурою ГУЛАГ-у можна погодитись.

При МВД існує кілька головних управлінь: а) Головне Управління Поправно-Трудовими Таборами; б) Головне Управління Місць Заточення (ГУМЗ); в) Головне Управління Таборами військових та інтернованих (ГУВІ) - організоване під час другої світової війни; г) Головне Управління будування залізниць (ГУЖДорс); ґ) Головне Управління будівництва шляхів та шосейних доріг (ГУШОСДОР); д) Головне Управління Геологорозвідки (ГУ Геології); е) Головне Управління Геодезії та картографії (ГУГеокарт); є) Головне Управління прикордонної та внутрішньої охорони; ж) Головне Управління Міліції (ГУМ); з) Головне Управління Протипожежної Охорони (ГУПО); й) Головне Управління актів громадянського стану та інші.

Назва тих чи інших відділів ГУЛАГ-у свідчить про їхню функцію, компетенцію і засяг праці.

Суди і прокуратури формально підпорядковані Верховному судові та Генеральному прокуророві СРСР, а фактично міністрові МВД. Ухвалення вироків та проведення слідства над в'язнями відбувається за прямими вказівками МВД.

Другою групою, підпорядкованою ГУЛАГ-ові, є управління системою таборів. Усі концтабори СРСР сконцентровані в різних групах, за виробничою або територіальною ознакою. Група концтаборів за територіальною ознакою може собою охоплювати

дуже багато різних окремих концтаборів, розташованих на віддалі сотні кілометрів. Напр., «БАМлаг» охоплював терен від озера Байкалу до м. Владивосток. Він мав у своїй групі такі концтабори: «Комітетський» (карний), Красная річка, Хорський, Гродеково, Артем-Грес, Романівка, Петрівка, Майха, Целуха, Річка та інші. Табори «Чібью», що потім були перейменовані в Ухто-Печорські, та розукрупнені на табори Усть-Ухта і Печора, мали такі концтабори: Усть-Вимь, Княж-Погост, Покча, Ухта (раніше м. Чібью), Кожва, Крутая, Асфальтитові копальні, Веслянка; табори Воркути мали: Усть-Воркута, Усть-Щугор, Інта, Абезь, Воркута, Адак, Савінбор і т. д. ГУЛАГ досить часто перепроводжує перегрупування концтаборів, створює нові, ліквідує старі, пересуває ті чи інші концтабори на нове місце, організує нове виробництво і т. д.; тому сталість груп, що належать до того чи іншого управління, змінюються. Напр., до 1936 року існувала група Ухта-Нафта, потім її реорганізовано в Ухто-Печорські, з початком будівництва залізниці «Котлас-Воркута», з Ухто-Печорських концтаборів виділено окрему групу та організовано нові. Всю новостворену групу названо «Сєвжелдорлаг», а Ухто-Печорські концтабори перейменовані в «Ухто-Печортрест». Тепер ті табори знову розукрупнені. На чолі кожної групи концтаборів стоїть управління з начальником; управління охоплює всю групу, що входить до нього і в свою чергу поділяється на таборові відокремлення («отделенія»). До кожного відокремлення входять декілька окремих концтаборів; окремий концтабір може поділитися на таборові пункти, таборовий пункт — на ділянки, а ділянки в свою чергу — на «командіровки», — найменші окремі точки концтаборів.

Бувають управління, що не розчленовуються на менші адміністративні одиниці, але такі випадки зустрічаються дуже рідко. Таким чином, напр., найменуванням «Колима» чи «Тайшет» названо не один якийсь окремий малий чи великий табір, а цілу низку, кількість яких може бути більше сотні. В Ухто-Печорському таборі головний шлях, що розпочинався біля Сиктивкару (столиці Комі АССР) і закінчувався в м. Ухта, мав на всьому своєму протязі розташовані окремі невеличкі таборові пункти т. зв. «командіровки» на віддалі 70-75 км. одна від другої. На «командіровках» перебували в'язні, охорона та декілька осіб адміністрації. Завданням «командіровок» — обслуговувати протягом цілого року шлях, яким етапувалися пішком на північ в'язні та тракторами і автомашинами

перевозився різний технічний матеріал і інші вантажі. В'язнів етапували тільки зимою, бо шлях був ґрунтовний, перебігав через річки, болота і ліси, і влітку для етапування те перевезення вантажів не надавалося. Вантажі влітку перевозились на човнах-шнягах, що їх на товстій довгій линві тягли, йдучи по березі (бурлацьким способом) в'язні. Зимою етаповані мусіли обов'язково, незалежно від їхнього фізичного стану, пройти за день 60-70 км., інакше, якщо не дійдуть до чергової «командіровки», перебуватимуть ніч серед снігів, на лютому морозі. В'язнів, що не могли через знесилення рухатись і відставали від етапу, конвой спочатку підганяв, потім загрожував зброєю, а коли він цілком змучений падав на сніг і не був в стані далі рухатись, конвой його пристрілював. Кожний етап переходив шлях від Сиктивкару до Ухти приблизно за 14 днів, з них кожного п'ятого дня мав день відпочинку на черговій «командіровці». Таким чином можна рахувати, що протягом 14 днів в'язні проходили до 850 км. віддалі.

Ділянки, що відділялися протягом 70-75 км. від «командіровки» до «командіровки», мали ще «підкомандіровки»: одна від одної на віддалі 15 км., бо ж «командіровка» не в стані була за день обслужити шлях довжиною 75 км. Отже, можна рахувати, що на цілому протязі шляху від Сиктивкару до Ухти 1936 року існувало 57 таборових точок, які входили до складу одного табору під назвою «Ухто-Печора». В районі м. Прокоп'євськ, згідно з свідченнями поворотців з концтаборів ССРСР, розташовано понад 20 окремих таборів, під загальним ч. 525, у яких ув'язнено до 30 000 людей.

Недалеко від Прокоп'євська розташовано 26 таборів під загальним ч. 247, з назвою «Ісправітельно-трудоє»; в районі м. Красноярськ існують 100 таборів під ч. 235; в районі Норильську — 30 спецтаборів під ч. 384. Отже, саму назву табору, що юридично існує в російсько-советській термінології, як і самий «№» табору не можна рахувати за один, за ними захована велика кількість окремих концтаборів.

Загальне Управління концтабору (групою окремих концтаборів) має майже всі відділи, що і ГУЛАГ, з тією лише різницею, що деяких відділів може і не бути. Це залежить від виробничої діяльності групи концтаборів. Але обов'язково в управлінні кожної групи концтаборів існують такі відділи: політичний, III відділ МВД, охорона (ВОХР),

відділ кадрів, обліку і розподілу в'язнів (УРО), культурно-виховний відділ (КВО). Ці відділи мають свої розгалуження, аж до окремого концтабору та «командіровки» включно. В окремих концтаборах вони називаються «частинами», а на «командіровці» всі названі ділянки праці виконуються однією людиною, якою буває, як правило, начальник воєнізованої охорони (ВОХР-и) або один з уповноважених МВД.

Кожне управління групи концтаборів очолює начальник призначений ГУЛАГ-ом, який має окремих заступників. Начальник управління може бути тільки кадровий службовець ГУЛАГ-у, але над його працею весь час наглядає начальник політичного відділу та начальник III оперативного відділу. Він погоджує з ними всі власні розпорядження, а особливо в справі охоронної служби, додержання режиму, обліку та розподілу в'язнів.

Начальник політвідділу формально є першим заступником начальника управління групи концтаборів, але він підлягає начальникові політвідділу ГУЛАГ-у і перепроводжує в таборах «генеральну лінію» компартії СРСР у всіх галузях концтаборової діяльності. Політичний відділ не має своїх розгалужень до окремих концтаборів або до підлеглої управлінню відокремленої групи, «отделенія». Але в «отделеніях» може бути спеціально-уповноважений начальника політвідділу управління. В більшості своє політичне керівництво начальник політвідділу здійснює через контрольні виїзди до концтаборів та через членів партії і комсомольців, які працюють в концтаборах по вільному найму, (очевидно, що не через в'язнів, бо якщо в'язень був до арешту членом партії або в комсомолі його під час арешту з партії виключають). В системі концтаборів серед ВОХР-и, співпрацівників МВД та вільнонайманих, ЦК КПСС має також партійні організації, до яких належать всі члени і кандидати партії, а комсомол має комсомольські організації.

Політвідділ управління займається політично-виховною та культурно-масовою працею серед емведівсько-кадрового та вільнонайманого складу працівників системи концтаборів, а також наглядом за їхнім службовим і приватним життям. До службової

діяльності III відділу начальник політвідділу не має права втручатись. Головний обов'язок політвідділу — провадити в життя партійну лінію та всебічно контролювати життя таборової системи. В концтаборах політвідділ є «очі й вуха» партії.

Оперативний або III відділ очолює начальник, призначений МВД і підлягає тільки відповідному начальникові ГУЛАГ-у.

III відділ не належить до управління групи концтаборів і начальник управління не тільки не має права наказувати йому, але навіть побіжно втручатись у його працю. Начальник III відділу має право арештувати і начальника управління групи концтаборів та всіх працівників цілої таборової системи: партійців, комсомольців, вільнонайманих, вохривців (охорону), не кажучи вже про в'язнів в концтаборах. В самому ГУЛАГ-ові III відділ це — орган Комітету Державної Безпеки і його структурна організація створена згідно з інструкціями Комітету Державної Безпеки. В концтаборах III відділ не підпорядковується територіальним органам безпеки, що працюють серед місцевого населення теренів, на яких розташовані советські концтабори. Структура та його діяльність засекречена, але всі політичні і кримінальні справи в концтаборах належать до компетенції III відділу, а його слідчі мають в концтаборах необмежені права. Кожної хвилини, лише з відомих їм причин, вони можуть арештувати в'язня, замкнути до ізолятора, викликати до бюро на розмови чи переслухання, не допустити до праці або зняти з праці, позбавити норм харчування, перевести в табори з спеціальним або карним режимом і т. д.

В своїй книжці «Режим і охорона поправно-трудових таборів МВД» згадуваний уже Артемвев на стор. 31 так характеризує функції III відділу:

Оперативно-чекістські відділи мають такі функції: а) боротьба з економічною контрреволюцією; б) боротьба з політичною контрреволюцією в концтаборах; в) вивчення і нагляд через особову частину над кадрами МВД, над вільнонайманими, воєнізованою охороною та політвідділом, включно до начальника управління групою концтаборів; г) через оперативну частину наглядати і

здійснювати таборовий режим, запобігати втечам ув'язнених з концтаборів.

Оперативна частина має до свого розпорядженні оперативну групу людей, яка займається питанням боротьби з втечами, окремо від воєнізованої охорони.

III відділ в кожному концтаборі, до його найменших розгалужень, створює власну агентуру (сексотів), як серед кадрового складу МВД та вільнонайманих, так і серед в'язнів; в разі потреби переводить спецперевірку, здійснює цензуру; на підставі матеріалів від УРО та співпрацівників управління табору дає характеристики на в'язнів та інший склад концтаборів; на випадок вчинення злочинів у концтаборах провадить слідство; вживає репресії та виконує присуди судів і спеціальних рад («Особое Совещаніє»); спостерігає і виявляє наставлення в'язнів, їхні заміри та світогляд; індивідуально вивчає «благонадійність» в'язнів, особливо тих, які працюють на різних посадах у таборі, викриває осіб, що готуються до втечі і організує розшук втікачів; перешкоджає зв'язкам в'язнів з цивільними особами; контролює дотримання в'язнями концтаборового режиму; перешкоджає інтимним зв'язкам поміж в'язнями — жінками та чоловіками і т. д.

Крім того, III відділ спостерігає та таємно контролює всю виробничу діяльність концтабору: контролює воєнізовану охорону; створює серед місцевого населення, яке мешкає в місцевостях розташування таборів, власну таємну агентуру; контролює працю оперативних пунктів, які розставлені в населених місцях і т. д.

Кожний, хто перебував в радянських концтаборах знає, що таке III відділ, відчув його функції на власній шкірі і цілковито може підтвердити, що функції III відділу, які тут зазначені, відповідають правді. Оперативний відділ має необхідну кількість працівників, як кадрових, в уніформі МВД, так і таємних, у цивільному одязі. Між іншим в'язні, що працюють в III відділі таємними агентами, особливо з політичних, ніякої полегшії таборового режиму не мають і дотерміново з-під арешту не звільняються. Лише після звільнення з концтаборів, III відділ передає агентурну справу кол. в'язня до

центрального управління МВД, а те в свою чергу, передає її до місцевого МВД на місце замешкання звільненого. Місцеве МВД може використати його як агента серед місцевого населення, а може залишити в спокої, залежно від багатьох обставин. В кожному великому концтаборі III відділ має підлеглі йому треті частини, а в малих таборах — оперуповноважених.

Не менше важливим в системі концтаборів є і відділ обліку та розподілу — УРО, який займається обліком в'язнів та розподілом їх в самому таборі на працю та при етапуванні до інших таборів. В окремих концтаборах цей відділ називається «частиною» (УРЧе). УРО завідує також прийняттям в'язнів до табору та звільненням після відбуття терміну ув'язнення. З рамени УРЧе в кожному концтаборі призначається нарядчик УРЧе, який щоденно ранком буває присутнім на так зв. «розводі». На «розвод» мусять виходити всі в'язні, незалежно від того, чи вони працюють на адміністративно-господарських посадах постійно, чи на тимчасових загальних працях. В таборах, де в'язні працюють в самому таборі позмінно цілу добу, напр., в шахтах, — шахтарі на «розвод» не ходять. В устійнений час вони йдуть до шахти, де облік їм переводить їхній бригадир або старший наглядч. Нарядчик на «розводі» має список в'язнів і розподіляє їх на працю. Ті, що працюють постійно, йдуть до праці на свої визначені місця, а інших нарядчик призначає на ту чи іншу працю на цілий день. На розводі нарядчик також усуває того чи іншого в'язня з постійної праці або з адміністративної посади та тут же призначає на іншу, більш важчу або легшу. Після закінчення праці нарядчик вже знає, хто цього дня працював, а хто ні. Такі відомості подають йому бригадири та наглядчі. Якщо в'язень був звільнений від праці по хворобі, такі відомості подає йому лікар чи санітар табору. Список в'язнів, що працюють на ненормованих роботах та тих, хто взагалі не працював, нарядчик передає старшому нормувальнику до пляново-економічної частини табору. До нормувальника також подаються і всі відомості про обсяг виконаної праці в'язнями, що працюють на нормальній роботі. У відділі обліку та розподілу зберігаються всі особисті справи в'язнів, які прибувають разом з ними до концтаборів з в'язниць, а в УРЧе на кожного в'язня виповнюється формуляр (анкета) та особиста картка. Формулярі можуть виповнюватись також і на першому концтаборовому розподільному пункті. Так, на в'язнів, що етапувалися до північних

концтаборів в європейській частині ССРСР, формулярі виповнювалися в Котласі.

До формуляра і картки записуються такі відомості: прізвище, ім'я та по-батькові, рік і дата народження, родинний стан, місце народження і адреса замешкання до часу ув'язнення, освіта і фах, стаття засудження і на який термін, категорія працездатності, особисті прикмети (зріст, форма обличчя, колір волосся, інші прикмети), стан здоров'я, колишня партійна приналежність. В таборі на місці ув'язнення та праці записуються до формуляра ставлення до праці, на якій в'язень працює, коротка характеристика. Характеристики поведінки та ставлення до праці складаються в таборі на кожного в'язня що три місяці. Кожний в'язень має в таборі особистий «номер». Підчас переходу до іншого табору «номер» може змінитися.

УРО підпорядковується одному з заступників начальника управління групи таборів, а також III оперативному відділові.

Один або два рази на рік УРЧє кожного табору заряджує т. зв. інвентаризацію концтаборовиків. Це буває тоді, коли до табору прибувають та вибувають великими етапами в'язні, або коли УРЧє так заплутається в облікові, що не може дати йому ради. На день інвентаризації праця в таборі припиняється, за винятком агрегатів, що їх зупинити не можна, напр. водяні помпи в шахті, парові казани, електростанція, водотяг. Табір перегороджується на дві половини; до однієї з них заганняють всіх в'язнів. В перегородці робляться «ворота», а на воротах сидять за столом працівники УРЧє. Кожний в'язень підходить до воріт (столу) і називає своє ім'я та прізвище. Працівник УРЧє знаходить його картку запитує: «рік народження, за якою статтею засуджений, на який термін?» «Заінвентаризованого» в'язня перепускається до іншої половини табору. Процедура інвентаризації відбувається до пізньої години вечора. В цей день в'язні позбавлені їжі і відпочинку. Хворих та тих, що працюють на безперервно діючих агрегатах, інвентаризується на місці їхнього перебування.

Культурно-виховний відділ (КВО). В кожному окремому таборі існує культурно-виховна частина (КВЧ). Вона ніби то займається

особистим вивченням в'язнів та «їхнім перевихованням». Ніякого перевиховання КВО не провадить. Згідно з інструкціями ГУЛАГ-у, політв'язнів мають «перевиховувати» лише фізичною працею, а не ідеологічно. В КВЧе в окремих таборах в 1936-40 рр. в переважній більшості працювали «битовики» або кримінальні злочинці з освітою, а очолюється КВЧе офіцером МВД. Завданням КВО організувати в таборах соцзмагання, опікуватися злочинцями-неповнолітками та умовляти «отказчиків» або кримінальних злочинців ставати до праці. За розпорядженням начальника табору, КВЧе скликає загальні збори концтаборовиків, на яких зачитується висліди виконання загального виробничого плану та беруться різні соцзобов'язання.

Дуже рідко за дозволом III відділу, КВЧе силами в'язнів улаштовує концерти або театральні вистави.

При управлінні групами концтаборів КВО має оркестр, театр, кіно і бібліотеку, якими користуються лише кадровий склад МВД, вільнонаймані та воєнізована охорона. Фактично КВО виконує функції політвідділу і в своїй праці підпорядковане начальникові політвідділу. Начальник КВО весь час співпрацює з УРО, III оперативним відділом та воєнізованою охороною, а адміністративно підлягає одному з заступників начальника концтабору.

«Найширшу» працю КВЧ провадить серед ув'язнених жінок, де через таку «працю» бувають найогидніші випадки (бандити, рецидивісти та інші кримінальні злочинці відвідують ночами жіночі бараки, а всі повії користаються найбільшою прихильністю КВЧ).

Підчас звільнення з концтаборів КВЧ пише свою характеристику в'язневі про те, чи потребує він на «волі» працевлаштування, чи ні. В більшості таке працевлаштування рекомендується для кримінальних злочинців та безпритульних неповнолітніх, що відбули свій термін ув'язнення.

Таборовий суд і прокуратура — це окремі установи, що діють лише в концтаборах і лише в стосунку до в'язнів. Суд і прокуратура начальникові управління групою концтаборів підпорядковані внутрішньо-адміністративно, а в специфічній праці прокуророві

ГУЛАГ-у, який нічого загального з советською прокуратурою не має. Це є своєрідна прокуратура МВД-КГБ, її співпрацівники належать до кадрів МВД і діють за спеціальними інструкціями.

Таборовий суд і прокуратура (про око) оформляють слідчі справи на в'язнів, що передає їм III відділ, яких обвинувачується в «контрреволюційній» діяльності вже в таборах. Вони також розглядають всі справи кримінальних злочинців, «отказчиків» від праці, втікачів та інших. Воєнізовану охорону, вільнонайманих та кадри МВД в концтаборах мають право судити тільки суди військ МВД.

До таборового суду в'язнів притягається переважно за:

- а) систематичне порушення таборового режиму і відмовлення від праці;
- б) самовільне залишення табору та втечу;
- в) поповнення кримінальних злочинів у таборі та продаж таборового одягу;
- г) зловживання під час виконання праці або на адміністративній посаді, пов'язане з псуванням таборового майна або порушення виконання виробничого плану;
- г) антисоветську пропаганду, агітацію, шкідництво, саботаж та іншу «контрреволюційну» діяльність в таборі;
- д) навмисний або випадковий спротив адміністрації, організування в таборі безпорядків, страйків, масових заворушень, спротивів.

Таборовий суд ухвалює кару згідно з Кримінальним Кодексом РСФСР, але вирок завжди надзвичайно суворий, особливо за ст. 58. До нової кари завжди додається той термін ув'язнення, який залишився ще перебувати по минулій, а при повторному поповненню нового «злочину» — обидві існуючі кари. Таким чином в'язень може перебувати в таборі безконечно, доки його не засудять на розстріл або він сам у таборі помре.

За втечу до 1940 року в'язнів судили на 3 роки додаткового ув'язнення в концтаборах: у 1940 році до втікачів застосовано ст. 58 п. 14, тобто, саботаж, кара за якою доходить включно до розстрілу.

Пляново-економічний відділ. Після всіх перерахованих відділів управління, — цей відділ відіграє найбільшу вагу в виробничій діяльності системи концтаборів та в здійсненні таборового режиму. Від праці пляново-економічного відділу залежить виконання виробничих плянів, рація існування концтабору з економічного погляду, кількість працюючого контингенту, зарахування концтабору до «передових» чи «відсталих» та характеристика надрядних управлінь виробничих здібностей самого начальника концтабору. Тому начальник управління завжди звертає велику увагу на працю пляново-економічного відділу, а його керівник безпосередньо підпорядкований заступникові начальника по виробництву. Пляново-економічний відділ немов у дзеркалі бачить усю працю концтабору та його рентабельність. Тому він, виходячи з заłoженнь здійснення всякими середниками виробничих завдань, часто зударяється з карною політикою, що її застосовують у концтаборах. Одним з найголовніших підвідділів пляново-економічної частини концтабору є нормувальний, очолений старшим нормувальником, що має до своєї диспозиції підлеглих нормувальників. На нормувальників призначають або вільнонайманих, або з/к (в'язнів). В більшості — це «битовики», що мають технічну освіту, або політичні, засуджені за легкі провини («контрреволюційна пропаганда») за ст. 58. п. 10 або навіть 11 (перша частина пункту). Під час другої світової війни з посад нормувальників політичних в'язнів було усунено і на їхнє місце призначено кримінальників. Від нормувальника залежить щоденний приділ хліба та харчів з кухні, нарахування грошей на особистий рахунок в'язня, одержання чергового чи позачергового, таборового одягу, приділення мешкати до бараків «ударників», одержання за гроші додаткових харчів з таборової крамнички, «подяка» таборовикам від начальства за «ударну» працю і т. д. Нормувальники працюють тільки в галузі виробництва справи дотримання режиму, охорони концтаборів, внутрішнього порядку їх не торкаються, але своєю працею вони на те побіжно впливають. Напр., в'язень іде протягом півроку до специфічної праці під конвоєм і нормувальник весь час ставить йому 100% виконання норми. До нормувальника та УРЧ не поступає ні яких відомостей за несумлінну працю в'язня і його поведінку. І коли, напр., стається такий випадок, що за браком конвоїра, не можна в'язня вислати до конче потрібної праці, нарядчик довідується у нормувальника, який відсоток виконання норми був за

минулий час у в'язня і він може рекомендувати начальству висилати в'язня до праці без конвою, тобто «розконвоювання» його.

Нормувальник табору має до диспозиції від пляново-економічного відділу управління загальний довідник таборових норм, але він має право застосовувати їх у залежності від місцевих умовин праці. Одначе зловживати, щоб зменшувати норми, права не має, бо його час-до-часу контролюють з III відділу та управління таборами.

Щовечора нормувальник одержує від бригадирів підписані ними відомості («рапортічку») на кожного таборовика з зазначенням виконаної ним праці. Проти фактичного виконання нормувальник у «рапорті» ставить потрібну норму та розцінку, а також вираховує проценти її виконання. Відомості передають до обліковця, що виписує хліб. Список на приділ харчів і хліба підписує нормувальник й обліковець і його передають до бухгалтера господарського постачання, а звітти на кухню та до хлібовидавця. За вироблену чи невироблену норму в'язень одержує хліб і харчі лише на третій день після виконання праці.

Нормувальник зобов'язаний сам складати і нові норми та записувати їх до спеціального зошита «Збірника норм». Норми виробів для праці не мають ніякого технічного обґрунтування. Вони завжди складаються з таким розрахунком, щоб найбільш фізично міцна людина їх не виконала. Завдання норм — витиснути з в'язня всі його здібності й фізичну силу та довести його до цілковитого виснаження. В боротьбі за збереження свого життя психологія в'язня під час праці спрямована на те, щоб про око вдавати, що він працює, аби при першій нагоді від праці ухилитися, зберегти свої сили, одночасно з тим «обдурити» наглядачів, осягти фальшивого виконання норми. Більшості в'язням це не вдається і вони з розпуки та відчаю намагаються виконати норму, щоб одержати якісь мізерні, нормою приділені харчі і заслужити працею довір'я в начальства та якогось незначного полегшення свого життя в концтаборах.

Кримінальні злочинці взагалі ігнорують працю та її норми, бо вони більшість свого життя перебувають у концтаборах, де їм, як «соціально близьким» до совєтської влади, живеться досить добре.

Як уже згадувалось, політичні мають у концтаборах суворіший або спеціальний режим, а провізоричне полегшення його в першу чергу залежить немов би від поведінки, працездібності та виконання норм виробів. Жажливі таборів обставини життя, глибока психологічна образа за несправедливе і безпідставне засудження до концтаборів, — усе це змушує політичних шукати якогось виходу з свого жахливого становища. Таким облудливим шляхом у таборах і є виконання та перевиконання норм. В'язень мимоволі починає ним прямувати, не усвідомлюючи, що згодом він буде «викінчений», бо табори в СРСР існують для того, щоб поволі нищити вигаданих Москвою своїх «ворогів», а до моменту знищення витиснути на свою корить усі фізичні сили і здібності людини. З таких залогень і складаються таборів норми виробу для в'язнів.

Для прикладу наведемо декілька таборів норм виробів:

1. **Шахта «Нечаяний»**, табори Колима. Праця при ручній тачці в шахті. Грунт кам'янистий, один кубометр його дорівнює 1,5 тн. ваги. Надобати джаганом (кайлом) кам'яну масу, навантажити її лопатою на тачку, відвезти на віддаль 200 м. від місця праці і звантажити до великої купи 10 стіп висоти. Норма на одного в'язня за 10 годин праці — 10 кубометрів ґрунту.

2. **«Майха»**, табори Колима. Лісорозробка. Праця ручна — інструменти: сокира, лопата, пилка-поперечка. Розчистити навколо дерева сніг, підпиляти, підрубати і повалити дерево діаметром до 40 см. в комелі. Обрубати ґалуззя і сучки. Відпиляти вершок у діаметрі 10 см. Розпиляти стовбур на дві половини. Скласти зрубане дерево у штабель на віддалі 50 м від місця праці. Норма на одного в'язня — 12 фестметрів (суцільної маси) за 10 годин.

3. **«Асфальтитові копальні»**. Табори Ухто-Печора.
а) Видобати в шахті руками з допомогою кайла кам'яний ґрунт з вкрапленням у нього асфальтитом. Норма за 8 год. праці на одного в'язня-шахтаря — 7,5 кубометрів суцільної маси.
б) Перевезти ручною тачкою видобаний ґрунт на 300 м. до отвору (ствола) шахти з навантаженням і розвантаженням ґрунту ручною лопатою. Норма за 8 годин — 18 кубометрів маси.

- в) Пересіяти через сито здобуту масу в шахті для відділення асфальтиту від породи, кидаючи масу ручними лопатами на решета. Норма за 10 годин — 14 кубометрів пересіяної маси.
- г) Очистити лісосіку від ріща та сучків, перенести галуззя на віддаль 150 м. і спалити вогнем. Норма на одного в'язня — 450 кв. метрів за 10 годин. (Праця для слабосилих в'язнів)
- г) Перенести на собі на віддаль 0,5 км. дерево діаметром до 40 см. в комелі, скласти його в штабель. Норма на одного в'язня за 10 годин — 14 кубом. суцільної маси.
- д) Обкорувати стовбур дерева, здерши з нього кору ручною стругачкою. Норма за 10 годин — 270 погонних метрів.

4. Вугільні шахти таборів Воркута:

- а) Будова бараків з дерева-кругляків, з в'язкою кутів у лапу, прокладкою між деревом мохом, свердлінням дірок, виготовленням і забиванням шплінтів, підтесанням і перепилюванням дерева та виготовленням у дереві вийому (рову для щільності). Норма на одну людину — 6 кв. метрів готової стіни.
- б) Будова підлоги з дощок або дерева-кругляків, з перепилюванням, підтесуванням, припасуванням, укріплення на лежнях і прибиванням до лежнів цвяхами. Норма на одну людину — 12 кв. метрів.
- в) Обдранкувати стіну і прибити дранку цвяхами, з припасуванням дранки. Норма на одну людину — 25 кв. метрів.
- г) Закидати дранку глиною, вирівняти стіну з приготуванням глиняного розчину. Норма на одну людину — 30 кв. метрів.
- г) Затерти глину піском, з пересіванням піску і вирівнянням поверхні під льокало. Норма на одну людину — 84 кв. метрів.
- д) Повна будова печі, з приготуванням розчину, підтесуванням і витесуванням конфігурацій на цеглі. Норма на одну людину — 0,75 кубометра готової печі за 8 годин.
- е) Навантажити в шахті вагонетку об'ємом 4 кубометри і відкотити її по рейках на віддаль 50 м. Норма на одну людину — 20 вагонеток.
- є) Викопати рови для фундаменту в ґрунті 2-ої категорії (м'який) на глибину 1,5 метра і шириною 0,5 метра. Норма на одну людину — 12 кубометрів.
- ж) Викопати траншею для каналізації або водотягу на глибину 3 м. при ширині до 0,5 м., ґрунт 4-ої категорії (кам'янистий). Норма на одну людину — 4,8 кубометра. При третій категорії ґрунту (напівкам'янистий) норма на одну людину — 6,8 кубометра. В

піщаному ґрунті — 1-ша категорія, з перекиданням лопатою на віддаль до 25 м. — норма на одну людину 18 кубометрів.

Наведені тут норми не є загальними для всіх концтаборів, бо кожне управління має власні норми, в залежності від умовин праці, виробничої діяльності та таборового режиму. Нормувальник має право завжди збільшувати, але не зменшувати норми виробів.

При великих морозах норми можуть за особистим розпорядженням начальства відповідно зменшуватися, але на те складається спеціальний акт, який виправдує зниження норм. Акт підписують нормувальник і нарядчик, а затверджує заступник начальника по виробництву.

До 25 ступенів морозу акти не складаються і в'язні повинні працювати нормально. В частині концтаборів, якщо мороз досягає 30-35 ступенів, норми зменшуються на 15%, а в'язням на протязі кожних 4 години праці дозволяється півгодини обігріватись при вогнищах. Коли мороз досягає 40-45 ступенів, норми зменшуються на 25%, в'язням дозволяється через кожні 2,5 години обігріватись одну годину; при більших морозах норми зменшуються на 35%, а в'язні обігріваються через кожну годину протягом 1,5 години. При морозі 60 ступенів такий день мусить актуватися і в'язні не повинні працювати, однак таких приписів у таборі недотримуються. Але це залежить від місцевих начальників концтабору.

За вказівками заступника начальника по виробництву окремим категоріям в'язнів нормувальник може щоденно ставити 100% виконання норми, незалежно від процентів її виконання. Крім III частини, заступника начальника табору по виробництву та начальника табору, ніхто контролювати нормувальника в таборі не має права. Тому досить часто нормувальники входять в угоду з бригадирами і нарядчиками для зловживання нормами, щоб притиснути того чи іншого таборовика, або ж «вивести» більший процент виконання норми, очевидно за певні хабарі. На таборовій мові фальшиве виконання і перевиконання норми називається «тухтою», а «тухту» записують по **«блату», тобто за протекцією, сприянням, обдурюванням.** «Блат» — таке розповсюджене в

таборах явище, що навіть існувала приповідка: «Блат стоїть вище Сталіна». Таборові начальники, з одного боку, ведуть з «блатом» боротьбу, а з другого — сприяють йому.

Один з членів інспекції ГУЛАГ-у, об'їжджаючи табори Воркути, заявив на зібранні в'язнів: «„Блат" у таборах так розповсюджений, що коли я накажу арештувати якогось в'язня, я не є певний, що він буде заарештований, бо тільки через „блат" його не заарештують». Концтаборовому «блату» дорівнює «тухта». «Тухту» роблять усі, від пересічного концтаборовика до начальників включно. (Зрештою «тухта», явище, що розповсюджене по всьому СРСР). Жахливі умови життя в концтаборах, застосування невідільної праці, жорстока боротьба за існування, щоб зберегти життя, нелюдський визиск породжують і весь час підтримують «тухту».

салася назва не концтабору, а тресту («Асфальтитові копальні»).

ПОБУТ І ЖИТТЯ В'ЯЗНІВ У КОНЦТАБОРАХ

Територія табору буває різної конфігурації, яка в більшості залежить від місцевості. Місце для табору в СРСР вибирають серед лісів, боліт, у горах або там, де сама місцевість сприяє його маскуванню, унеможливорює втечу і має погані шляхи сполучення. Сама територія концтабору огорожується високим парканом з товстих стовбурів дерева впритул один до одного. Стовбури глибоко вкопані в землю, а верхня частина загострена. Поверх паркану в декілька рядів натягається колючий дріт. Бувають і табори, що огорожені лише колючими дротами. Вздовж паркану на певній віддалі одна від другої, побудовані вежі для сторожі і спостереження. На вежах стоїть озброєна кулеметами та крісами воєнізована охорона. Ззовні вздовж паркану переходить патруль, а на ланцюгах бігають сторожові собаки. Бувають табори, що крім паркану мають також ззовні викопані глибокі рови на зразок танкових перешкод. Ліс навколо табору на певній віддалі вирубується, а місцевість зорюється, щоб можна помітити сліди втікачів. Зимому сліди помітно на снігу. Огорожа освітлена прожекторами, а вежі мають телефони та іншу

сигналізацію. В паркані існує лише одна брама з будкою, через яку виходять поза табір в'язні до праці та вертаються з неї. Зсередини табору понад парканом визначено смугу на віддалі 5 метрів від огорожі, яку в'язням переходити заборонено. Вона позначена невисокими стовпцями, між якими натягнуто колючий дріт. Під час зближення в'язня до забороненої смуги вартовий попереджує: «Не підходи! Стріляю!» В разі непослуху вартовий зразу стріляє у в'язня.

На брамі день і ніч дижурить вартовий, а на ніч браму замикають. Щоденно ранком нарядчик УРЧє дає на браму список з прізвищами тих в'язнів, що працюватимуть поза табором. Вартовий під час переходу в'язнем брами звіряє список з його прізвищем. Під брамою в'язнів перебирає воєнізована варта і супроводить їх до місця праці. З того моменту УРЧє за в'язнів не відповідає. Підчас повернення в'язнів до табору їх обов'язково обшуковують. Політичним в'язням, які вже відбули більше двох третин свого ув'язнення (за винятком спеціальної категорії) та виявили себе поза підозрою і сумнінними на праці, за дозволом начальника табору та УРЧє іноді дозволяють ходити до праці без конвою. Рецидивістів, важких кримінальних злочинців та «отказників» і тих, що перебували в таборовому ізоляторі, до праці виводять тільки під вартою.

ГУЛАГ завжди прямує до того, щоб виробнича діяльність таборів відбувалася в середині самого табору. Через те велика кількість таборів охоплює собою значну площу, на якій і розміщені виробничі підприємства: копальні, фабрики, майстерні, будівництва і т. д. Лише такі табори, як лісорозробка, будівництва шляхів, каналів, залізниць, мостів і інших споруд, не можуть огорожувати таборовою огорожею.

Ув'язнені мешкають у бараках пересічно по 200-300 осіб. Упривілейовані в'язні мешкають в окремих кімнатах по 2-4 особи, існують інші бараки на 10-20 осіб, або окремі кімнати для одного в'язня-спеціаліста. В бараках загального мешкання збудовано або двоповерхові загальні нари, або типу вагонки. Постелі не видають, хоч у приписах ніби й сказано, що кожний в'язень мусить мати постіль. Замість постелі вживають сухий мох, прикритий мішками. Серед бараку стоїть декілька довгих столів та лавок. Зимою бараки

опалюють печами, зробленими в'язнями з залізних бочок від нафти, або ж у землю вкопана довжелезна залізна рура до метра в діаметрі. Через те що бараки дерев'яні, вони всі переповнені блощицями. Блощиці та комарі — це бич в'язнів. На далекій півночі серед боліт комарів незчисленна кількість і вони прямо загризають в'язнів. Не зважаючи на жорстокий режим концтаборів, ГУЛАГ приписує видавати в'язням накомарників, які мало захищають від комарів, але це свідчить про те, що навіть сам ГУЛАГ звернув увагу на те, бо комарі... зменшують визиск концтаборовиків.

В концтаборах не існує окремо бараків для політичних та кримінальних злочинців; усі вони живуть разом, при тому «кримінальний світ» завжди тероризує політичних, а їх, як «соціально-близьких» заохочує і підтримує до того таборове начальство.

Крім особистого одягу, туалетного приладдя, якого взагалі немає, та посуду (їдунки, миски і ложки), інших речей в'язневі тримати заборонено. Під час погіршення таборового режиму, за вказівками III частини, УРЧе відсортовує частину в'язнів, розміщує їх в окремих огорожених бараках, відбирає у них власний одяг та одягає в таборовий. Власний одяг перебуває на схороні в комендантурі табору. Для сторожі над такими в'язнями приділяють з самих в'язнів нічну ваху, т. зв. «кругову поруку». Під час послаблення режиму таборовий одяг відбирають, а видають власний.

На кожний барак призначають старшого та днювального. Їхній обов'язок — порядкувати в бараці, наводити лад і наглядати над в'язнями. Днювальний на іншу працю не ходить, він прибирає барак, постачає його водою, опалює, заготовляє дрова, одержує хліб на в'язнів і т. п. В більшості днювальні бувають таємною агентурою III частини. Листування з рідними за правилом заборонене. Частині в'язням на Воркуті дозволяли одержати на рік один лист від рідних та один надіслати від себе. Всі листи переходять цензуру III частини. Офіційної пошти в таборах для в'язнів не існує; листи відправляють через службову пошту, хоч КВЧ у кожному таборі на видному місці розвішує «скриньки для листів». Пачки з харчами (посилки) дозволяють одержувати не кожному в'язневі, бо в'язні поділені на

різні категорії щодо засуду і таборового режиму. За посилками висилають шоферів з автами або «урки» (легкої категорії кримінальні злочинці). Підчас подорожі вони розграбовують посилки, продають їх місцевому населенню, псують та нищать. Притягти їх до відповідальності ніхто не має права, бо для таборів посилки вважають справою розкошів. 98% усіх бандитських вчинків у таборах поповнюють лише кримінальні злочинці. Вони розграбовують склади з харчами, обкрадають в'язнів, нищать таборове майно, забивають в'язнів, програють у карти свій, сусіда і чужий одяг. Більшість з них, звільнившись з табору, знову виконує злочин, щоб потрапити назад. Кримінальні злочинці — це своєрідний советєтсько-таборовий світ, який почувається в концтаборах повноправним господарем, має свої приписи і закони, власних зверхників і про все поінформований. З ними рахується ГУЛАГ, таборове начальство та III оперативний відділ.

За неписаними таборовими законами криміналістів, у в'язня дозволяється ограбувати і вкрати все, за винятком запрацьованої пайки хліба. Пайка вважається «священною і недоторканою». За крадіжку пайки хліба кримінальником, самі злодії можуть винного забити на смерть.

Загальний розпорядок концтаборового дня приблизно такий:

Підйом — 4-а або 4,5 година ранку.

Сніданок: чай і хліб — до 5-ї години.

Рання перевірка і призначення до праці — 5-6 год.

Перехід до праці і праця — 6-13 год.

Обід і відпочинок — 13-14 год.

Праця і повернення до табору — 14-20 год.

Вечеря — 20 до 21 год.

Вечірня перевірка — 21 година.

Кінець таборового дня і відпочинок — 22 година.

В багатьох таборах в'язні працювали раніше навіть у темряві, при електричній світлі. Згідно з приписами ГУЛАГ-у, праця на поверхні землі мусить тривати не менше 10 годин, в копальнях, під землею — 8 годин. На нічні праці в'язнів призначають тільки в середині табору,

напр., до збагачувальної фабрики покладів, що працює цілу добу або під землею, до шахти. День відпочинку є неділя, але він часто в'язнями не використовується, особливо, коли не виконують виробничі завдання. В ці дні в'язні також мусять працювати.

Читати газети, книжки, користуватися якоюсь літературою, писати щоденники, мемуари чи твори в'язням заборонено. Наукова та спеціально-технічна праця, а також користування фаховою літературою, дозволено лише підчас службових годин праці тим в'язням, які займають в таборах відповідальні виробничо-технічні або інженерно-технічні посади. (Напр., в хемлябораторії).

За порушення таборового режиму та порядку в'язня карають. Кари бувають такі:

- а) догана з оголошенням про це в таборовому наказі;
- б) заборона працювати в таборі на адміністративних посадах, — усунення з адміністративної посади та призначення на загальну фізичну або окремо важку працю;
- в) стримання посиленого харчування або зменшення «нормального» харчування;
- г) стримання листування з рідними та одержання пакунків для тих, кому це було дозволено;
- г) заборона користуватися грошми, що їх час-до-часу виплачує фінансова частина для купівлі в таборовій крамниці додаткових харчів;
- д) замкнення до таборового ізолятора (арешт);
- е) підвищення норм праці з позбавленням «поліпшеного» харчування;
- є) перенос в'язня до табору з суворішим режимом або до штрафного (карного) табору;
- ж) притягнення до судової відповідальності і збільшення терміну ув'язнення, а за т. зв. систематичний «саботаж праці» — присуд до розстрілу.

За розпорядженням ЦК КПСС, під час чисток в СРСР у таборах переводяться розстріли політичних в'язнів, згідно з призначеною нормою: у відсотках від загальної кількості політичних. ГУЛАГ не приписує, кого особисто знищити, список в'язнів для знищення

виготовляє III частина разом з УРЧе та начальником табору. До такого списку в першу чергу записують тих політичних в'язнів, що мали якісь кари в таборі, за винятком кримінальних злочинців.

Примітка: 1935 року, за свідченнями звільнених з таборів, розстріляно, в зв'язку з убивством Кірова, до 15% загальної кількості політичних в'язнів; 1937 року — 20%; 1941 року — 10%.

В'язням заборонено в бараках співати, сваритись, улаштовувати якісь заботи, концерти, оркестри, деклямації і т. п. Але ці приписи виконуються не точно. В деяких таборах в'язні власними силами вигодувають музичні інструменти і улаштовують в бараках концерти або співи. Дозволено грати в доміно і шахи, але заборонено грати в карти. Політичні в більшості захоплюються шахами або доміно, кримінальні злочинці, всупереч, — картами.

Таке в загальних рисах життя в'язнів у советських концтаборах. Найгірше життя є для тих в'язнів, що перебувають на т. зв. «общих работах». Його не можна ні з чим порівняти, таке воно гірше і знедолене. Це життя весь час відбувається в умовах постійного примусу працювати більше понад власні сили і фізичних можливостей, за постійного хронічного недоживлення. Найголовніша, провідна думка кожного в'язня: «До сходу наїстись і ухилитись від праці». І це цілком зрозуміле, коли взяти до уваги величезні норми виробів та мізерне неякісне харчування, калорійність якого досягає щонайбільше 1 200 калорій на день.

До війни та під час другої світової війни денна норма харчування в концтаборах була така:

1. Хліб ячмінний найгіршої якості — 500 гр.
2. М'ясо два рази на тиждень — по 10 гр.
3. Ярина різна, суха — по 100 гр.
4. Товці — 3 гр.
5. Борошно — 15 гр.
6. Риба солена 3 рази на тиждень (оселедці, тріска) — 50 гр.
7. Крупи ячмінні або «сечка» — 80 гр.

8. Цукор-«пісок» — 8 гр.
9. Сіль, вода — без норми.

На таких харчах роками повинні жити і важко працювати в'язні, виконуючи і перевиконуючи виробничі пляни. 1953 року харчування в таборах немов би поліпшилось (?) і пересічний денний приділ має бути такий:

1. Хліб ячмінний або пшонаний — 600 гр.
2. М'ясо 3 рази на тиждень — 20 гр.
3. Товщі — 15 гр.
4. Ярина суха, різна — 150 гр.
5. Крупи або вироби з муки — 120 гр.
6. Риба солена чотири рази на тиждень (оселедці, тріска, тюлька) — 60 гр.
7. Цукор-«пісок» — 20 гр.
8. Сіль і вода — без норми.

Для порівняння норми харчів з/к з харчами для псів ВОХР-и, Артем'єв наводить такі норми:

Кожного дня псові видавалось: м'яса волового або свинячого 500 гр., крупи — 400 гр., борошна — 100 гр., картоплі — 250 гр., капусти — 250 гр., товщів — 50 гр., хліба — 400 гр. Роками живуть в'язні в жахливих і важких умовах, в непридатних до мешкання бараках, обірвані і голодні, сплять на нарах з сухим мохом або гнилою соломою; вкриваються старими мішками або рваними таборовими бушлатами; нишпорять завжди на смітниках, серед кухонних відпадків, щоб знайти там гнилу картоплину, трухляву кістку або головку від оселедця. Влітку варять різні коріння, навіть листя чи будь-яку траву, щоб заспокоїти голод, і взимку обморожують тіло і вмирають від перестуди. Ставлення до в'язнів brutальне, безжалісне, нахабне і свавільне. Вони чують тільки скажений галас, російський brutальний матюк, сварку, підгінку до праці, а часто і побиття з боку наглядачів. Людська гідність цілком ігнорується, а офіційно в'язнів як тварину, адміністрація називає «рабочая сила». В таборах заборонено навіть вживати таку загально розповсюджену і узаконену в СРСР

назву, як «товариш». Начальство звертається до в'язня з назвою: «зека такий то», а в'язень до начальника: «гражданін начальник».

За існуючими про око офіційними інструкціями бити в'язнів у концтаборах заборонено, але «закони існують, щоб їх не виконувати» (совєтсько-московська термінологія), тому в концтаборах начальство жахливо б'є в'язнів, а III частина — під час допитів. Побиття в концтаборах належить до дотримання розпорядку (режиму) в таборах. Перетворення сотень тисяч в'язнів на калік, нездібних до праці на все життя, загибель від аварій, катастроф, голоду, виснаження і репресій, руйнування родинного життя — це для російсько-комуністичної системи є нормальне явище, а **вільний західний світ цього не завважує**. Ю. Б. Марголін, громадянин ізраєльської держави, який відбув в совєтських концтаборах 5 років ув'язнення, в своїй книжці «Подорож в країну зе-ка» пише: « ...Нас привезли в дивний ліс. Кого лише тут не було? Узбеки, поляки, китайці, українці, грузини, татари, німці... Люди мишачо-сірого кольору. На них було все мишачо-сірим: якісь кацавейки, довгополі лахміття, безформні опорки на босих ногах, або лапті, на головах мишачо-сірі шапки-ушанки, обличчя теж мишачо-сірі землянистого відтінку з диким виразом... Люди, перед якими за роки ув'язнення нещастя переходять величезними водоспадами, безчисленна кількість таборової недолі, перестають нарешті реагувати на оточуючу ненормальність з гостротою нормальних людей... Достоевський прибув на царську каторгу молодою людиною і 4 роки каторги зламали його. Достоевський сидів в тюрмі, де було 250 в'язнів і це всі, що він їх бачив. Чотири роки перебував він в умовах, яким позаздрить кожна підсовєтська людина. На каторзі він мав власного служку, який за 30 коп. платні протягом місяця варив йому їжу, нагрівав самовар, прибирав після нього і ці гроші видавала йому казна ... «Звичайно я купував собі кусень м'яса, а Йосип приготував її для споживання», — писав Достоевський. Про такі речі як хліб, каша, зупа, картопля в царській в'язниці навіть не розмовлялося, бо їх було досхочу. Праця була ненормована, ніхто на ній не надривався і всі харчувалися однаково. Були на царській каторзі канчуки і різки. Минуло сто років і їх заступили розстріли за відмовлення від праці... Нарешті, людина, що перебувала на царській каторзі, була завжди впевнена, що звільниться на волю, в той час, коли в совєтських концтаборах такої впевненості немає аж до останньої хвилини звільнення ... Жахлива машина вбивства людей

перемелює все населення концтаборів, а їхні залишки викидає на ліжка концтаборових лічниць, де вони швидко помирають. Помирають покірно, спокійно і тихо, помирають від різноманітних хворіб, а в більшості від цинги та водянки. Елементарна дистрофія майже завжди закінчується водянкою. На початках жахливо розпухають ноги, потім роздувається, немов у вагітної жінки живіт, тіло наливається водою, очі підпливають, а коли вода підступає до серця, в'язень помирає ...

Під впливом жахливих умов таборового життя кожна людина там поступово деформується, а коли взяти під увагу, що за часів існування советської влади через табори перейшло десятки мільйонів населення, кожному стане зрозумілим, що в світі не було ще такого велетенського психологічного процесу калічення людських душ, як в СССР. До советських концтаборів повинні поїхати десятки наукових експедицій з усіх кінців світу. На жаль, вхід до них щільно замкнений для кожного спостерігача...» (Журнал: «La Verité du Peuple», лютий 1949 р., ч. 2, Париж, стор. 23-24).

В'язні, після закінчення терміну свого ув'язнення, повинні з концтаборів звільнитися на «свободу». Тому кожен в'язень перед кінцем терміну, за винятком кримінальників, намагається дотриматись таборового режиму та виконати норму на 100%. Наказ про звільнення дає ГУЛАГ, якщо «Особое Совещаніє» додатково не засудило в'язня на новий термін перебування в концтаборах. Новий термін ув'язнення на таборовому жаргоні називається «довесок», і таких «довесків» 1938 року та до середини 1939 року одержало в концтаборах до 60% політичних. Наприкінці 1939 року, коли на місце Єжова призначено Берію, політичні в'язні з терміном засудження до 5 років, яким у той час скінчилося ув'язнення, були з концтаборів звільнені.

В день звільнення, якщо УРЧє одержало від УРО розпорядження, комендант табору викликає до себе в'язня і оголошує йому: «С вещами, на освобождение!» Продовж двох годин в'язень мусить зібрати всі свої речі, яких у нього взагалі немає, полагодити свої справи в адміністрації, а через дві години комендант викидає його за огорожу табору, до спеціального бараку «звільнених». До табору

звільнений заходити більше вже не має права, бо він — «товаріш» і «вольний». УРЧє вручає йому закритий пакет з його особистою справою; III частина відбирає підписку-зобов'язання, що колишній в'язень ані словом не обмовиться про все таборове життя; фінансово-бухгалтерійна частина розраховується з в'язнем, видає «запрацьовані» ним гроші або довідку до управління групою таборів, у якій зазначено, скільки грошей належить в'язневі. Кінцеве звільнення з табору виконує Відділ обліку і розподілу (УРО) управління групи таборів. Таке звільнення пересічно триває 6-10 днів. Згідно з довідкою про звільнення кол. в'язень одержує в місцевій міліції паспорт. Паспорти видають на термін 6 або 12 місяців, з зазначенням спеціальної серії та параграфу закону, на підставі якого видано паспорт. За тими серіями і параграфами кожний паспортний відділ міліції, у кожній заселеній місцевості ССРСР, негайно ж дізнається, що власник паспорта перебував в концтаборі. Іншим в'язням видають тільки спеціальну довідку, що він звільнений з концтаборів, а паспорт мусять видати нібито на місці його постійного мешкання. Коли така людина з'явиться до міліції на місці свого замешкання за одержанням паспорта, її спрямовують до місцевого МВД, ніби за дозволом. Місцеве МВД негайно таку людину арештує і спрямовує знову до концтабору, як соціально-небезпечний елемент. Вирок про засуд такій людині оголошується в концтаборі.

УРО під час звільнення або призначає для кол. в'язня постійне місце мешкання, або оголошує йому, в яких містах та місцевостях йому не дозволено чи дозволено проживати. Після оформлення всіх формальностей і документів, фінансовий відділ управління групи таборів сплачує в'язневі «запрацьовані» ним гроші, кошти на проїздний квиток до місця призначення та добові гроші для закупу харчів, — на півкілограма хліба. (1940 року — 1 карб. на добу). З того часу кол. в'язень вже є «вільний» і мусить переборювати всі труднощі, які зустрічатимуться йому в підсоветському житті, як кол. політичному в'язневі та чекати евентуального нового арешту.

Під час звільнення з табору в'язень має право одержати з в'язничної допомогової каси, за дозволом III частини, малу кількість грошей, як одноразову допомогу, — 20-50 карб. та одержати на руки облігації за передплатою державної позики, яка розповсюджується також і на в'язнів концтаборів. В'язнична каса взаємодопомоги існує

при кожному таборі і створена без згоди в'язнів. З платні кожного працюючого в'язня до взаємодопомогової каси відраховується встановлений відсоток (1—1,5%). Гроші належать державі і лише за дозволом III частини (однак не кожний), може в'язень одержати якусь мізерну допомогу.

КАРНІ Й СЛІДЧІ ОРГАНИ В ССРСР

Закони, які офіційно схвалюють в Москві, на практиці не мають в ССРСР ніякого рішального значення. Вони служать лише середником російсько-комуністичної пропаганди для підсовєтського населення і західного світу, що формально, хоча й фальшиво мусять стверджувати про законність та правопорядок в ССРСР.

Регулятором правних відносин в ССРСР є не закони, а всі інструкції до них, ухвали та роз'яснення, які в самій основі грубо порушують зміст офіційних законів, а досить часто касують і саме їхнє значення. Інструкції, доповнення і поправки до законів частинно публікуються офіційно в пресі, а в більшості бувають таємні. Згідно з такими інструкціями і ухвалами діють всі судові та позасудові органи ССРСР.

1928 рік був роком швидкої ліквідації НЕП-у та переходом до прискішеної розбудови економічно-мілітарного потенціалу російсько-комуністичного імперіалізму, з прицілом на далеку мету, то зн. загарбати і поневолити весь світ. В зв'язку з цим 14-ий та 15-ий з'їзди компартії ухвалили швидкий перехід до: розбудови державної промисловости, колективізації селянства, швидкого знищення національно-визвольних рухів поневоленних Москвою народів, опанування для мілітарної мети віддалених російських районів, безоглядної русифікації підсовєтського населення шляхом виселення, переселення, заслання та вимішування, а все це діялося під керівною ролею «великоросіян».

Активне виконання ухвал 14-го, 15-го та інших наступних з'їздів компартії, переводили ОГПУ, суд і прокуратура.

Свої вирокі суди ухвалюють формально на підставі матеріалів та висновків прокуратури або органів міліції та ОГПУ і лише тоді, коли

ці органи передавали справу до суду. В більшості ж політичні справи розглядалися в позасудових органах, де й ухвалювався вирок.

У своїй доповіді на 16-му з'їзді ВКП(б), Сталін офіційно заявив про потребу репресій в СРСР. (Й. Сталін, т. 12, стор. 302. Госполітздат, Москва). На підставі вказівок Сталіна, прокуратура вже більше не дотримувалася норм кримінальних процесів. Напр., в слідчих справах прокуратури часто не було постанов про те, що підслідний притягається до відповідальності за тією чи іншою статтею, не було постанови про потребу арешту обвинуваченого, протоколів закінчення попереднього слідства і т. п., а замість висновку про обвинувачення в справах знаходилась коротка постанова про притягнення арештованого до судової відповідальності. Досить часто у судовій справі не знаходились протоколи допиту обвинуваченого. Таке саме спрощення панувало і в судах. Свої засідання вони відбували наспіх без попередньої підготовки; свідків до розправи не кликали, суд обмежувався доказами свідків в некористь обвинуваченого, а єдина кара була — заслання до концтаборів (ув'язнення). Якщо на розправі були присутні оборонці (адвокати), то вони на ділі не мали оборонного слова, а прокурор мав право бути присутнім в кімнаті нарад суду. В ці часи беззаконности, ЦИК СРСР ухвалив постанову з 7.8.1932 року «Об охране социалистической собственности». За прямими вказівками ЦК ВКП(б), за цим законом були засуджені до концтаборів сотні тисяч населення, особливо в Україні, коли там шалів голод (1933 р.). Засуджували за найменшу провину, яку можна було розглянути адміністративним порядком. 22.8.1932 р. ухвалено закон про боротьбу з спекуляцією, а 8.12.1933 р. «Про відповідальність за псування виробничої продукції». Знову заслано до концтаборів сотні тисяч, яких обвинувачено в контрреволюції. Щойно за вказівками ЦК ВКП(б) 1934 року Верховний Суд та Прокуратура СРСР скликали нараду своїх працівників, де було стверджено, що «в органах суду і прокуратури заіснували: величезні викривлення та помилки підчас застосування в житті законів з 7.8. та 8.12., запал до масових репресій, спрощення та ігнорування вимог процесу. Одначе в'язням, засудженим за тими законами раніше, від того не полегшало; їхні справи не переглянено і їх з таборів не звільнено. Навпаки, табори поповнились новими в'язнями, бо 13.5.1935 р. ЦК ВКП(б) створено спеціальну партійну комісію безпеки для ліквідації «ворогів народу».

До комісії увійшли: Сталін, Жданов, Єжов, Маленков, Вишинський та Шкірятов. 26. червня 1940 року ухвалено закон про заборону самовільного залишення праці на підприємствах та прогули. За новим законом стосували масові обвинувачення, арештували і засуджували до трьох років ув'язнення, а під час другої світової війни від 5-ти до 8-ми років. 10. серпня 1940 року ухвалено закон про відповідальність за дрібні крадіжки і хуліганство. 31.5.1941 року ухвалено указ про притягнення до судової відповідальності неповнолітніх. Під час війни ухвалено низку постанов, за порушення яких карали щонайменше 5-ма роками концтаборів, або замінювали призначенням покараного до карних військових батальйонів на передову лінію фронту. 15.11.1943 р. ухвалено закон «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та втрату таємних документів». 4. червня 1947 року ухвалено указ про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна, а також про посилення охорони приватної власності громадян, якої підсовєтське населення майже немає. 26.5.1947 року ухвалено указ про скасування в СРСР кари смерті, а 12.1.1950 року знова його запроваджено для «зрадників батьківщини, шпигунів, диверсантів». Кару смерті, згідно з указом з 7.5.1954 р., стосується і до вбивств. Згідно з вказаними законами, засуджували до концтаборів від 5 років, і більше, замість декількох місяців, що практикувалися раніше. Крім перерахованих законів, в СРСР існує Кримінальний кодекс з своїми додатками, згідно з яким засуджують підсовєтських громадян до різних в'язничних кар, концтаборів, на заслання, в спецколонії і т. д.

Всі судові органи СРСР очолює Верховний суд, який має: а) колегію для цивільних справ, б) колегію для кримінальних справ, в) залізничну колегію*), г) воднотранспортну колегію*), д) воєнну колегію. Йому підпорядковані республіканські Верховні суди, а цим — крайові і обласні суди з народними судами включно. У військових округах діють окружні військові трибунали, що підпорядковані окружним. Крім того існують воєнні трибунали МВД та воєнні трибунали воєнно-морської фльоти та інші суди з своїми розгалуженнями.

Характеристичним є те, що до війни кару смерті в СРСР виконували тільки через розстріл, немов би з гуманістичних засад до

смертника. Під час війни впроваджено виконання кари смерти і через повішення. Кару повішення впровадив сам Сталін. Він сказав на її виправдання: «Буржуазія західного світу не застосовує гуманітарних засад до засуджених на смерть бійців-революціонерів, вішаючи їх, чому ми мусимо бути милосердними до буржуазії та її агентури?» Кара через повішення не скасована в СРСР і дотепер. Крім офіційних судових органів, в СРСР функціонують у широкому засязі органи т. зв. позасудової розправи. Початки її поклала Всеросійська чрезвычайна комісія (ВЧК), яку очолював Ф. Дзержинський. Протягом усього часу існування ВЧК, вона в своїх жорстокостях не мала меж, а особливо після ухвали ВЦИК і СНК РСФСР у 1918 році «Про червоний терор». Ця ухвала наділила ВЧК необмеженими правами, яка і навіть за відсутністю доказів обвинувачення мала право репресувати та ліквідувати кожну підсоветську людину. Досить було слідчому ВЧК обвинуватити та записати у протоколі допиту: «розстріляти як ворога», як таку людину зараз каралося розстрілом. Однією з метод ВЧК було масове ухвалення вироків кари смерти за списком. До списку записувалися ув'язнені, яких ВЧК вважало за потрібне розстріляти; цей список затверджувала спеціальна трійка, яка фактично списку не розглядала, а лише підписувала його та передавала комендантури до виконання.

Найбільше жорстоко шалів червоний терор на поневолених Москвою неросійських землях. Російський народ не тільки з великим захопленням привітав нову советську владу та комуністичну партію, але активно ввімкнувся в її боротьбу за утримання влади та поновлення поневолення неросійських народів. Перші частини червоної гвардії склалися виключно з росіян: Червона армія, що була організована на місці червоної гвардії, також складалася на 95% з росіян центральних губерній Московщини. Разом з Червоною армією на поневолені Москвою неросійські землі прибула і Всеросійська чрезвычайна комісія.

Сваволя, жорстокість і терор Чека на місцях досягли такої сили, що ВЦИК РСФСР влітку 1919 року навіть був змушений ухвалити спеціальний декрет, в якому докладно перераховувалися злочини, що їх має право розглядати Чека. Той декрет не був скасований і залишився в силі для ОГПУ, ГУДБ, НКВД, а тепер КДБ та МВД.

В Червоній армії був створений «Особий Отдел» — орган ВЧК, який залишився і до цього часу. Під час другої світової війни він називався «СМЕРШ». Особливий відділ ВЧК контролювався тільки «Реввоєнсоветом» РСФСР і виконував лише його завдання. Начальник відділу належав до членів колегії ВЧК, а загальне керівництво працею Особливого відділу здійснювала ВЧК.

Особливий відділ є орган агентурної розвідки і контррозвідки в советській армії і нічого спільного з військовою розвідкою не має. До його функцій належить також справа слідства і допитів та функції позасудової розправи в армії. В оперативній праці Особливий відділ пов'язаний з Військовим трибуналом, який має юридичне право давати вказівки в справі слідства, контролювати дотримування приписів ув'язнення арештованих, звільнити арештанта та повернути справу на дослідження. Але фактично Особливий відділ стоїть навіть над Військовим трибуналом, бо Військовий трибунал є лише суд, а Особливий відділ — орган Комітету державної безпеки (КДБ). Він втручається в судову діяльність Військового трибуналу (ВТ) та навіть впливає на вирoki.

Рішенням 9-го з'їзду советів 6.2.1922 року ВЧК перетворено в ГПУ. Але права колегії ГПУ в позасудовій розправі не були обмежені. Для арештованого не було ніякої різниці, що ВЧК знищувала його без юридично-правного оформлення, а ГПУ повинно було акт знищення чи репресії передати до судової колегії ГПУ на формальний розгляд і затвердження, тобто дотримувалась правна юрисдикція. Але, як було заведено у ВЧК, так само розглядала присуди і колегія ГПУ, тобто без участі обвинуваченого, свідків та адвокатів. Присутнім був тільки прокурор ГПУ, який фактично з загальною советською прокуратурою нічого спільного не мав, підлягав їй формально і числився в постійному складі працівників ГПУ. Він мав і специфічну назву: «прокурор ГПУ». Його справою було підписати, не розглядаючи, протоколи обвинувачення та сприяти, щоб колегія ГПУ ухвалила той вирок, який вимагає слідчий, або жорстокіший. ГПУ не мало права також розглядати і загальнокримінальних злочинців, а слідство таких злочинців вела звичайна прокуратура та передавала їх на розгляд т. зв. народним судам. «Контрреволюційні» справи розглядало тільки ГПУ, а в спеціальних вийнятках — колегіями Верховного суду, або

Військовим трибуналом тоді, коли ЦК ВКП(б) потрібно було надати справі пропагандивного розголосу.

Від 10.7.1934 року, коли ГПУ стало належати до складу НКВД, як Головне управління державної безпеки (ГУДБ-е), частину контрреволюційних справ розглядається військовими трибуналами округ, а також «Спецколегіями», зорганізованих при обласних судах та верховних судах ССРСР.

Таким чином, згідно постанови ЦК і СНК з 7.10.1934 року, найважливіші контрреволюційні справи повинні були б розглядатися судовими органами, а колегія ГПУ, яку названо «Особим Совещанієм», мало обмежені права і правосильна була розглядати тільки справи, за якими ухвалювався вирок до 5-ти років ув'язнення. Але такі обмеження прав ГПУ залишилися на папері; «Особое Совещаніє» і далі виконувало позасудову розправу в найширшому обсязі, бо більшість судових справ вирішувалась в ГУДБ-е.

Під час другої світової війни органи НКВД-МГБ цілком перебравли до своїх рук всі функції судових органів ССРСР, хоч юридичної такі існували весь час. Народні та обласні суди зліквідовано, а на їхнє місце створено військові трибунали запілля, функціями яких кермувало НКВД. Вони навіть формально не підпорядковувались міністерству юстиції. Кримінальне право ССРСР передбачає більше ніж дві десятки різних кар. Вони перераховані в постановах ЦИК ССРСР з 8.8.1936 року та з 19.4.1943 року, а також в 13 статті «Підставових норм кримінального законодавства ССРСР» (Збірник законів 1924 р. 1-24, стор 205). Ці кари такі: а) розстріл (а тепер і повішення); б) оголошення поза законом; в) тюремне ув'язнення; г) заслання до концтаборів; ґ) позбавлення свободи в місцях загального ув'язнення; д) заслання до призначених місцевостей на примусові праці; е) висилка; є) переселення; ж) позбавлення громадянських прав, з) конфіскація майна; і) заборона працювати на відповідальній посаді; к) приділення вояків до карних батальйонів; л) умовна примусова праця; м) стягнення частини заробітної платні протягом визначеного терміну; н) виселення за кордони ССРСР (не застосовується).

Перераховані кари застосовуються до підсоветських громадян кожна зокрема, або враз з іншою. Загально визнаною і найбільше розповсюдженою карою в ССРС є заслання до концтаборів, тюремне ув'язнення, виселення, переселення та кара смерти. Всі інші застосовуються дуже рідко, а деякі цілком не застосовуються. Кари, які не застосовуються, існують тільки для пропагандивних цілей, що немов би мусять підтверджувати гуманізм советського суду. Заслання та виселення за межі місцевости постійного мешкання передбачені 36 статтею кримінального кодексу РСФСР, а заслання до концтаборів на поправно-примусові праці (ст. 30), яка, починаючи з часів створення советських концтаборів, застосовується масово.

Законний спротив поневолених народів чужій владі та її режимові, советсько-російські каральні органи підводять під один, або декілька пунктів 58 статті кримінального кодексу ССРС, яка звучить так:

Стаття 58, пункт 1, окреслює взагалі що таке є т. зв. контрреволюційний злочин. Контрреволюційною дією, пишеться в статті (пункт 1), визначається всяка дія, яка спрямована до повалення, підривання або послаблення влади рад працюючих та вибраних ними, згідно з конституцією ССРС і уряду ССРС; або підривання або послаблення зовнішньої безпеки ССРС та підставових господарських, політичних і національних завоювань пролетарської революції...»

Стаття 58, пункт 2, передбачає кару за збройні повстання на советських теренах, або вдертя на терени ССРС збройних банд, захоплення влади в центрі та на місцях в тих же цілях, а також насильне відірвання від складу ССРС якогось терену. За такі злочини винні караються тільки карою смерти, хоч пункт 2 передбачає також і таку кару, як оголошення «ворогом трудящих» та вигнання з ССРС до чужих країн на постійно. Але такий присуд був застосований в ССРС лише єдиний раз і до однієї людини, тобто до Троцького, якого потім агентура МВД всеодно вбила.

Пункт 3 тієї ж статті, карає підсоветське населення за контрреволюційні зв'язки з іншими державами або з її представниками.

Згідно з цим пунктом була засуджена численна кількість людей, що маючи за кордоном своїх рідних, листувалися з ними або одержували від них якусь матеріальну допомогу. Так, 1931-33 рр. в СРСР офіційно існували спеціальні крамниці «Торгсін» (торгівля з чужинцями), у яких підсовєтське населення мало змогу купувати лише за золото та закордонну валюту різні товари в необмеженій кількості. Деяка частина населення України, маючи за кордоном (в США, Канаді та в Західній Європі) рідних, одержувала офіційно через совєтський банк закордонну валюту і набувала в крамницях «Торгсину» потрібний крам. Банк реєстрував таких осіб, а потім списки передавав до ГПУ. Всі зареєстровані в банку особи, або ті, хто купив у крамницях дещо, за свій шлюбний перстень, золотий нашійний хрестик, сережку чи навіть за свої золоті зуби, були потім арештовані, заслані чи ув'язнені в концтаборах, згідно з ст. 58, пункт 3.

Пункт 4 карає підсовєтських громадян за проявлення якої б то не було допомоги «тій міжнародній частині буржуазії», яка не визнаючи рівноправності комуністичної системи, прямує до її повалення.

Таким чином, якщо якась підсовєтська людина з власної ініціативи (приватно) порадить закордонному туристові набути в крамницях СРСР якусь річ, така людина може бути покарана концтаборами на термін не менше трьох років з конфіскацією майна, а за більш важких обставин — карою смерті.

І коли сучасні закордонні туристи, які їдуть до СРСР на основі т. зв. «мирного» курсу Кремля, дивуються, чому з ними в СРСР населення приватно не бажає говорити або не хоче зустрінутись десь цілком в приватному мешканні, як це буває на Заході, то немає чого дивуватися, бо такі розмови і приватні зустрічі караються згідно з ст. 58, п. 4.

Пункт 5 вже не існує, його скасовано, але його увімкнено до пункту 6. Пункт 5 передбачав відвідини контрреволюційних зборів з метою передавати таємні державні відомості.

Пункт 6, охоплюючи собою і 5, карає підсоветське населення за шпигунство. Найменша кара — це 3 роки ув'язнення в концтаборах з конфіскацією майна, найвища — розстріл.

Після продажу КВЖД всі советські службовці залізниці включно до прибиральниць, що працювали за кордоном, в Манджурії, були арештовані і обвинувачені у вигаданому емведистами шпигунстві і засуджені до ув'язнення в концтаборах за п.6, на термін 5 років і більше.

Пункт 7, це так звана економічна контрреволюція або саботаж. Найменша кара передбачається від 15 до 25 років ув'язнення в концтаборах або розстріл.

1936 року в Україні в с. Верхня Лепетиха, Херсонської області, згоріла народня школа. Її сторож перед ранком напалив в клясних печах. Через те, що бовдур був зіпсутий (давно не ремонтувався), загорілися крокви, через що й сталася пожежа. Сторож школи був арештований прокуратурою і обвинувачений в недбальстві та недогляді. Найвища кара за таку вину передбачається 3 роки в'язниці. Але у справу вмішалося НКВД, перебрало її до власних рук, перекваліфікувало «злочин» за ст. 58, п. 7, як саботаж і сторожа було засуджено на 10 років до концтаборів.

Ст. 58, пункт 9, карає за диверсії (підпал, руйнування вибухами, інше пошкодження шляхів сполучення, громадських і державних будинків, колгоспів, підприємств). Найменша кара — 15-25 років ув'язнення або розстріл.

Масові арешти та засудження до концтаборів в ССРСР відбуваються за ст. 58 пп. 10 і 11. Десятий пункт карає за пропаганду і агітацію, яка немов би закликає населення до повалення, ослаблення або підірвання советської влади, а 11, це є різного роду організаційна діяльність, що спрямована до виконання контрреволюційних злочинів, передбачених ст. 58.

Під час ежовсько-беріївських чисток, а також по другій світовій війні, основна маса ув'язнених в концтаборах була засуджена «Особим совещанієм» за пп. 10 та 11.

Судилося навіть за жарти (на 5 років). Відомо було, що найбільше антисовєтських жартів складали в самому Кремлі, а їх майстром був немов би Радек. Отже, існував такий жарт: Сталін говорить до Радека: «Час тобі вже перестати складати жарти про совєтську владу». Радек йому відповідає: «Складаю жарти про совєтську владу — це правда. Але, скажи, Йосипе Віссаріоновичу, чи совєтська влада взагалі не є жарт?» Якщо цей жарт передала одна особа другій, обох засуджували до 5 років ув'язнення в концтаборах. Коли підчас оповідання жарту було вже 3 присутніх, то це розглядали як «організацію», а згідно з пп. 10 і 11, таких засуджували від 5 до 10 років.

Пункт 12, передбачав фальсифікацію різних державних документів та облігації державної позики. Цей пункт тепер, як контрреволюційний злочин, скасований і розглядається тільки як кримінально-злочинський вчинок, за який розстрілом не карається.

Пункт 13, 58-ої статті, передбачає кари за службу в поліційних та інших карних органах за царських часів, або в громадянську війну. За цей «злочин» найменша кара — 10 років ув'язнення. В Україні ст. 58 має в кримінальному кодексі ч. 54, а чергування пунктів та їхній зміст такий саме як і в. ст. 58.

*) В 1937 р. скасовані.

*) В 1937 р. скасовані.

КАРНІ Й СЛІДЧІ ОРГАНИ В СССР

Допити й слідства

За неписаним правилом в системі МВД, якщо слідчий не зумів підчас допитів примусити арештованого психологічним впливом

признатися до контрреволюційної вини, він має право застосувати насильство та туртури.

Методи допиту були опрацьовані негайно після створення ВЧК. Вони є різні і вживають масово до всіх арештованих, як це було напр., в 1937-38 рр. за часів єжовщини, під час беріївщини, у другу світову війну та після неї, або ж застосовують лише до окремих осіб. Фізичні методи допиту застосовують в більшості до членів українського революційно-націоналістичного підпілля в Україні (ОУН), до вояків УПА та до всіх, кого МВД підозріває в приналежності до підпільного революційно-визвольного руху в Україні та інших неросійських народів поневолених Москвою.

Слідчі МВД, а також прокуратури застосовують підчас допитів звірські методи.

Як приклад наведемо один із зразків допиту слідчого.

Арештованого викликають на допит по 12 годині ночі. Слідчий в першу чергу запитує особисті дані: прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження і т. д., не згадуючи при цьому за яку «провину» ув'язнено підслідного. Потім слідчий пропонує йому розповісти власний життєпис (автобіографію), а підчас розповіді вдає, що не тільки слухає, але навіть дещо записує для пам'яті. По закінченні розповіді уповноважений МВД (слідчий) пропонує, щоб життєпис був написаний на папері. На тому перший допит закінчується. Якщо провина, в якій обвинувачується арештованого, не має юридичних підстав, або агентурно мало опрацьована, слідчий пропонує «признатися» до вини, заявляючи при цьому: «Ми все знаємо, нам залежить лише на тому, щоб Ви чесно самі зізнали свою провину, усвідомили її вагу, назвали співучасників, а тим самим виправдали б своєю працею і допомогою, довір'я влади до вас». Коли ж МВД вважає, що воно спіймало важливого злочинця, слідчий пропонує йому «зробити теж саме», але перед тим намагається «спіймати» арештованого в першу чергу на неправдивості його життєпису. Як правило, кожний арештований оповідаючи свій життєпис, оминає в своїй розповіді «небезпечні» місця життєпису, бо він усвідомлює собі, що перебуває в МВД.

По двох тижнях ув'язнення, МВД законно, і офіційно мусить оголосити затриманому причину арешту та за якою статтею арештованого обвинувачують. Але це правило майже завжди порушується. Велика кількість арештованих перебуває в МВД по декілька місяців або й років, не знаючи причин арешту. Лише з перебігу слідства арештант може здогадатись. Підчас масових репресій, слідчі в більшості викликали на допит один-два рази, не оголошували причину арешту, а формулювали коротко: «за контрреволюцію», оформлюючи справу навіть без власноручного підпису обвинуваченого і передавали її на розгляд «Особого Совещання». В концтаборі «Крутая», Ухто-Печорської системи був ув'язнений українець Вовчків, якого спіймано на вулиці міста, підчас конвоювання в м. Сухумі арештованих з НКВД до тюрми. Його заслано до концтаборів без слідства і без оголошення вини та вироку. Лише через 15 місяців йому оголошено в концтаборі, що він засуджений на 3 роки за «контрреволюційну агітацію».

Масові чистки та арешти органами МВД в СРСР набувають таких велетенських розмірів, що напр., між емігрантами існує навіть така приповідка: «Дайте мені людину, а справа на неї вже лежить в моїм бюрку». МВД вигадує стільки «контрреволюційних» справ, що не вистачає для них підсовєтського населення. В МВД підчас масових чисток не перевіряється чи справді та чи інша людина поповнила якийсь політичний злочин. Для нього важливим є, що арештований сам признається до вигаданої ним вини тому, лише щоби швидше скінчити своє перебування під арештом в МВД та бути спрямованим до концтаборів.*^{*)} Кожний, кого арештує МВД, наперед знає, що його засудять до ув'язнення в концтабори, лише не знає, на скільки років. Дуже часто арештовані не витримують фізичних та психічних методів допиту і вигадують на себе такі злочинства, з яких навіть слідчі сміються, але до протоколу зізнання їх записують. А. С. Вайсберг в своїй книжці «Hexensabbath-Russland im Schmelztiegel der Säuberungen» описує, напр., як велика група харківських студентів під впливом застосування моральних та фізичних тортур «призналася» до вини, що нібито готувала терористичний акт проти Станіслава Косіора. Студенти перебували дуже довго під слідством, а за той час і Косіора було вже оголошено ворогом народу. Тоді МВД запропонувало їм «признатися», що вони готували атентат не на

Косіора, а на Кагановича. (А. Weissberg «Hexensabbath-Russland im Schmelztiegel der Säuberungen»). Frankfurt a Main, 1951, стор. 461).

Підчас допитів слідчі застосовують до арештованих (чоловіків, жінок, неповнолітніх) напр. такі методи слідства: 1) погроза зброєю і побиттям; 2) фальшування протоколів з допитів свідків; 3) «голодний» приділ харчів, заборона курити, конфіскація тютюну; 4) пропонування посиленої їжі, тютюну, алкоголю; 5) ставка віч-навч з фальшивими (підсуненими) свідками; 6) загроза репресувати родину; 7) харчування оселедцями та позбавлення води; 8) замкнення до карцеру на 2-10 діб при харчах 200 гр. хліба та 300 гр. води на день; 9) безперервний 48 годинний допит, при чім слідчі часто змінюються; 10) побиття гумовими та дерев'яними канчуками, шкіряними поясами, дротяними батогами; 11) побиття п'ястуками в статеві органи, вибивання зубів, побиття по голові, спині і грудях; 12) побиття до втрати свідомости, потім знову, повторне побиття; 13) притискання дверима пальців на руках і ногах; 14) карцери-ізолятори; 15) замкнення до темної камери на декілька діб; 16) замкнення до «труни», у якій в'язень не має опертя для ніг; 17) стояння з руками догори; 18) спеціальні допити протягом декількох годин, з яскравим освітлюванням (безперервно) обличчя арештованого; 19) замкнення до холодного кам'яного «мішка» напів-зодягненого, з босими ногами; 20) декілька годин стояння на «струнко»; 21) по команді «вставати і сідати» протягом довгих годин; 22) сидіння на ніжці стільця, перекиненого догори ногами; 23) 72 годинна стійка (під наглядом) з випростованими на боки руками і т. д.

Існує дуже багато ексцесивних способів, щоб змусити невинну жертву наговорити на себе та вигадати неіснуючий злочин. Очевидно, що не всі методи фізичних тортур застосовують слідчі до арештованих, бо одні з них заламлюються та «признаються» до вини скоріше, інші — довше, а дуже тверді характером навіть витримують всі тортури, або ж помирають від тортур в МВД. Незалежно від того, чи ув'язнений признався до вини чи не признався, МВД, за дуже малими винятками, не звільняє з-під арешту, а засуджує до ув'язнення в концтаборах, або на кару смерті. (Авторові цієї книжки слідчий МВД після закінчення допитів офіційно заявив: «Ми знаємо, що ви невинні, але сидіти будете». На запит: «Чому?» — він відповів: «Так потрібно советській владі».)

Дуже важкими тортурами буває замкнення до «цементової могили». Перед замкненням слідчий попереджує: «Не признаєтесь, я зроблю так, що признаєтесь!..» В присутності арештованого він наказує конвоїрам: «Замкнути до могили». Арештанта відводять до його камери, як правило в одиночку, і не дають декілька днів їжі. На останній день дають солону рибу, але пити води — не дають. Потім його замикають до «могили». «Могила» — це камера з розміром 2 — 1,5 метра з цементовими стінами, підлогою та стелею, з електричним освітленням. Вона часто буває наповнена солоною водою до 10 см глибини. За допомогою парового опалення в камері весь час буває велика температура (горяч). Підчас перебування в «могілі» арештанта божеволіє і вже згідний підписати на себе навіть вирок смерті, аби позбавитися важких мук.

Подібні методи слідства приводять до того, що тортуровані люди називають гурт своїх знайомих, які нібито з ними належать разом до контрреволюційної організації; МВД їх арештує, а ті в свою чергу називають інших знайомих і т. д. Отже, коло весь час поширюється, а масові арешти відбуваються за принципом: «ліпше арештувати 100 осіб невинних і заслати їх до концтаборів, ніж залишити невиявленого і неарештованого одного контрреволюціонера».

Тому то такі масові арешти підсоветського неросійського населення носять назву «чистки» або «очистки теренів».

*) Про це знаходимо свідчення в книжці А. Безуглова «Записки адвоката», Видавництво «Правда», Москва, 1957 р.

МОСКАЛІ ТА ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ В КОНЦТАБОРАХ СССР

Якщо аналізувати, за які провини ув'язнюється підсоветське населення до концтаборів, то треба всіх концтаборовиків за національністю поділити в першу чергу на дві категорії: перша, це росіяни, а друга — поневолені Москвою народи. Советська влада та російсько-комуністична партія з своїми розгалуженнями

(компартіями) в «союзних» республіках ССРС є для москалів своїми, рідними! Такої влади та компартії вони бажали ще за царського режиму і прямували до того. Советська влада, компартія і Росія для великоросів є одне поняття, вони рівнозначні, бо сам Ленін писав, що: «інтереси національної гордості великоросів збігаються з соціалістичними інтересами великоросійських пролетарів». Знаний російський філософ Бердяєв такими словами схарактеризував большевизм: «Большевизм, це третя форма російського імперіялізму. Большевизм, це чисто національний феномен; хто прагне знайти його глибину, той мусить відкрити його національні коріння та пояснити походження большевизму на основі російської історії». Ф. Бек і В. Годін, автори книжки «Русская чистка й получение признаний», які перебували ув'язненими в советських концтаборах, на стор. 92 пишуть: «Більша частина росіян хоч і незадоволена окремими потягненнями советського режиму, але любить советську владу, як свою рідну матір і не бажає іншої». («Russian Purge and the Extraction of Confession, by F.Beck»). Тому арештовані росіяни сприймають своє засудження до концтаборів та в'язниць як samozрозумілу річ, на яку не можна ображатись, бо влада засуджує і карає їх, за їхнім переконанням, справедливо і заслужено. На компартію і советську владу взагалі росіяни не ображаються і не ставляться до них з ненавистю. Існуючий в Німеччині «Институт изучения СССР Национально-Трудового Союза» в своїх матеріалах пише так: «Автори мемуарів про стан громадян в ССРС, як звичайно, добре розуміють моральну природу большевизму... часто недооцінюють його матеріальні та психологічні можливості, доцільність советської системи ... глибину і силу її впливів на людину». («Вестник института по изучению истории й культуры СССР» ч. 2, Мюнхен, 1952 р., стор. 142).

В своїй книжці „Das sind die Russen“, von John Fisher, автор на стор. 123 пише про росіян таке: «Для більшості росіян поліційна система є настільки нормальне явище, що вони ледве чи можуть уявити собі іншу форму суспільства». Швед Р. Ессен у своїй праці „Die Russische Gleichung“ написав, що «колективізм ... споконвічна російська дійсність», а далі він пише таке: «Оприччина Івана IV, охранка Миколи I та ГПУ большевиків і Сталіна — все це є виключно і лише росіянам притаманні російські поліційні організації терору,

схожі одна на одну так само, як одне яйце на інше». (R. Essen. „Die Russische Gleichung". Paul Last, Leipzig, 1943, стор. 17 та 27).

Автори названих книжок перебували довгі роки в Росії, вивчали її та на своїй шкірі «дізналися» про советські концтабори. Якщо їм, припустимо, можна не «вірити» через те, що вони чужинці, то те саме стверджують і самі росіяни в своїх рецензіях на згадані книжки. Росіянин проф. А. Філіпов з приводу такого твердження чужинцями пише в своїй рецензії на згадані книжки таке: «У всіх тих ствердженнях про зв'язок між большевизмом і старою дореволюційною Росією, розуміється, є деяке зерно правди: поперше, не можна заперечувати, що большевизм був підготований тим чи іншим станом дореволюційної Росії коли б було все добре в старій Росії — большевизм не міг би виникнути і, подруге, большевизм виник на ґрунті Росії, а тому не можна думати, що він нічого спільного немає ні з однією стороною російського питання; хоч не може бути неясним, що большевики свідомо, або несвідомо, рішуче відкинули багато дечого з російського минулого життя, а інше — відтворили, підкреслили і посилили, а також сполучили їх поміж собою... Дуже дивно бачити закономірність большевизму тільки в тому, що це є просте відтворення минулої російської історії. Історія не є лише повторення старого, але розвиток, еволюція, перехід до нового... Не можна заперечувати того, що запровадження соціалізму в Росії означає для неї нове психологічне життя... Що ж торкається політичної поліції при царі (а тепер при большевиках! — прим. автора), вона існувала так само, як і в інших демократичних державах... Так само і про советський імперіялізм який, за думкою авторів, є простим продовженням царського імперіялізму. Очевидно, що царській Росії був до революції притаманний імперіялізм. Але імперіялізм був властивий і іншим великим державам... бо завоювання взагалі є основним засобом збільшення територіяльних розмірів держави». («Вестник Иститута по изучению истории и культуры СССР» ч. 1, Мюнхен, 1951 р., стор. 148, 149).

З наведеного бачимо, що самі росіяни стверджують, що большевизм і Росія неподільні, політична поліція (ВЧК-ГПУ-НКВД-МГБ) теж від кол. царської Росії невід'ємні, а їхнє існування виправдується тими ж таки росіянами, які декларують себе «фанатичними антибольшевиками».

Росіян арештують і ув'язнюють до концтаборів не за те, що вони принципово, психологічно, від самої природи, є противниками советської влади, компартії, соціалізму чи комунізму. Їх ув'язнюють як порушників державних законів советської влади. Лише є одна різниця: в демократичних державах людину ув'язнюють за такий доконаний державно-політичний злочин, який справді таки завдав державі велику шкоду (наприклад, шпигунство, викрадення атомової таємниці і передання її іншій, ворожій державі), а в СРСР злочином вважається і політична дія, яка навіть в найменшій мірі порушує в середині держави існуючі її закони. Для росіян—Росія, компартія і советська влада, це їхня законна, ними створена і підтримана власність. Отже, цілком зрозуміло, що кожний росіян, який порушує всі ухвалені приписи ним же установленої влади, карається згідно з своїми законами. Немає нічого дивного і в тому, що російська компартія карає і засуджує, «винно чи невинно», власних членів, не звертаючи уваги на їхню національну приналежність. Кожний член партії в СРСР є в першу чергу її **членом і належить до КПСС**, а не до якоїсь національності. Він мусить виконувати всі партійні приписи, інструкції та її статут і на ділі перепроводжувати в життя її програму. Тим більше, що комуністична партія СРСР існує як єдина «керуюча» партія. І коли в компартії виникають якісь ухили, опозиції чи незгоди, то це є внутрішньо-партійна справа, і та чи інша партійна група, що має в середині самої партії керуюче становище, згідно з своїми приписами, може застосувати ті чи інші кари, включно до кари смерті і заслання до концтаборів членів компартії. Це є внутрішнє життя самої компартії СРСР, яке не повинно мати нічого спільного з загальнодержавним життям та безпартійним населенням СРСР. Колишні вожді компартії, або її інші члени, яких засуджено в СРСР за ухил, не були ворогами власного більшовизму, советської влади та компартії в Росії, або агентами закордонних розвідок. Їх поставлено перед судом за те, що вони боролися проти ЦК ВКП(б), його вождя Сталіна, за зміну зовнішньої або внутрішньої партійної політики. Це все належить до внутрішньої боротьби в партії.

Але, всі чистки, що заторкують і російську націю, плянувалися в першу чергу як спеціально наперед продумане масове нищення неросійських поневолених народів. А щоб заховати його від світу, обдурити пересічне населення в СРСР, ввести в блуд опінію світу та послабити чи відтягнути увагу неросійського населення від власної

протиросійської національної боротьби, улаштовувались показові державні судові процеси, вишукувалися різні ухили.

Наприклад, підчас єжовської чистки 1936-1933 рр. сотні тисяч українського пересічного робітництва та селянства обвинувачено в троцькізмі і засуджено до концтаборів, хоч ув'язнені були безпартійні і ніякої справи з Троцьким, правими чи лівими ухильниками в партії не мали і навіть тим не цікавились.

Росіянам немає причин скаржитись на несправедливість власної влади, якщо вони порушують її закони.

Цілком інакше виглядає справа засудження та ув'язнення до концтаборів поневолених Москвою неросійських народів. Неросійські народи, серед яких найчільніше місце належить в ССРСР українцям, були загарбані і силою прилучені до Росії. Царський і советський режими свою владу на загарбаних ними землях тримають тільки силою: через поліцію, державні установи з російським керівництвом, членів компартії, пересічних росіян, переселених або присланих на неросійські землі, а в разі потреби і багнетами військ МВД та советської армії (для того виділюються або навіть комплектуються спеціальні військові частини, у яких переважна кількість належить росіянам) і т. д.

Для поневолених Росією народів, для їхніх законних державних теренів російсько-комуністична партія з її розгалуженнями та філіями, а також советська влада, є чужа, не природня їм, силою накинута влада. Неросійські поневолені народи в ССРСР, з часів загарбання їхніх державних теренів, ведуть непримиренну національно-визвольну боротьбу за своє національне визволення, за демократичне життя, за власні самостійні держави, з власним державним урядом. Національно-визвольна боротьба поневолених Москвою народів спрямована в першу чергу до здобуття власного державного життя у самостійних державах, до цілковитого відновлення національної відрубності, яку весь час нищить сучасна Росія, з її компартією та владою, та з власною денаціоналізаційною політикою та панславізмом.

Україна, що займає в загальній національно-визвольній протиросійській боротьбі найчілніше, передове місце, не припиняла своєї боротьби від часів поневолення її Московщиною. Ця боротьба знаходить свої активні і пасивні форми у всьому житті СРСР, незалежно від місця перебування українців. Підпільні революційно-визвольні протиросійські націоналістичні організації, серед яких на передових позиціях стоїть більше 20 років Організація Українських Націоналістів (ОУН) під керівництвом Степана Бандери, УВО, СВУ, збройна підпільна українська сила — УПА, українські армії часів 1917-1921 років, повстання і бої в Україні під час колективізації та в Другу світову війну, пасивний спротив загального пересічного українського населення від часів накинення Україні радянської влади досьогодні, культурна протиросійська боротьба української наукової і технічної інтелігенції і т. д. і т. п., боротьба українського духовенства і народу за свободу релігії — все це взяте разом, було і є спротивом і боротьбою проти російського поневолення, денационалізаційної політики, русифікації з її шовінізмом, проти російсько-московської нелюдяності, масового народобивства, боротьба, за християнську віру і українську Церкву. Це є боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу.

Таким чином, на поневолених Москвою неросійських теренах між собою зустрічаються головні дві сили: російсько-поневолююча сила з її комуністично-радянською формою, за якою заховано для національно-визвольних рухів всі підступні і розкладницько-згубні методи і протилежна, спрямована проти неї — революційно-визвольна національна сила, змістом якої є людські правди і чесноти кожного народу, заповіджені Богом і наділені природою.

Тому всі закони і постанови, що ухвалюються в Москві чи її експозитурою для України й інших поневолених в СРСР неросійських народів, спрямовані до того, щоб зламати, перебороти і цілковито знищити національну протиросійську боротьбу, звести нанівець і загладити всі національні прикмети, перетворити поневолені народи в один «радянський» народ, серед якого провідна роль належала б «старшому братові» — російському народові.

Компартія ССРСР, советська влада, з її функціонерами, «великоросійська» нація, вважають і розглядають поневолені ними неросійські народи, в загальній масі, як активний протиросійський елемент, як носіїв систематичного антисоветського, протикомуністичного спротиву.

Большевізм не народився в Україні, він її завоював і поневолив. Він прийшов в Україну з Московщини, тому він завжди підтримує тільки своє, російське. А таким є повна советизація загарбаної України, створення під облудним гаслом «соціалістичних націй» та паперової самостійності Української Советської Соціалістичної Республіки, як «невід'ємної, складової» частини ССРСР. Мета Москви — з українців, прилучивши їх до росіян, створити один советський народ, асимілювати українців та «очистити» територію України.

Як відомо, асимілюється в більшості те, що найбільше споріднене, але коли є великі різниці, тоді прямують не до асиміляції, а до винищення.

Компактну народню масу, якою є українці, важко асимілювати, отже Москва йде двома шляхами поневолення неросійських народів. Перший шлях, це намагання частинно «очистити» їх від неподатливого елементу, застосовуючи т. зв. «очищення» територій. В першу чергу Москва старається «очистити» загарбані нею неросійські терени від активного національного протиросійського діючого елементу, разом з ним всіх, хто тим чи іншим чином з ними активно або пасивно пов'язаний. Другий шлях — «прочистити» інших винних чи невинних, хоч би за те, що вони, якщо сьогодні не винні, то наступного дня (за підозрою Москви) можуть бути активно-діючими проти влади і російсько-советської держави. Такі в загальному принципи, що їх дотримується Москва супроти поневолених нею неросійських народів, виарештовуючи і засилаючи їх до концтаборів. І те, що діялося чи діється тепер в Україні, цілком стверджує все попередньо сказане. Знищення Української Народної Республіки (УНР) та Західньої Української Народної Республіки (ЗУНР) скінчилося «очищенням» їхніх територій від української провідної верстви. «Очищення» (чистки) в Україні продовжуються від 1917 року до часів сучасного колективного керівництва включно. Масові

депортації української молоді під виглядом «добровільного» переселення поза територію України, які масово перепроваджені в 1955 та в 1957 роках, найяскравіше стверджують нові методи «очищення» України від неvigідного Москві елементу. Коли Москва хоче в першу чергу денационалізувати або «очистити» Україну від провідної української верстви, поруч із знищенням її, вона стосує також і «очистку» України від пересічної маси, бо український народ, засланий до концтаборів чи переселений до віддалених районів ССРСР, потрібний як фізична робоча сила. Якщо частина їх на окраїнах в жахливих умовах життя біологічно витримує і буде жити далі — їхнє «щастя», однак вони вже перебувають у місцях заселення під поліційною контролею і, своєю націоналістичною загрозою стають менше небезпечними Москві. Коли ж частина з них гине в концтаборах, для московсько-комуністичних поневолювачів, це самозрозуміле і навіть не протиставиться їхній логіці, бо росіяни мають цілком відмінні, їм лише властиві, заложення логіки.

Ще в перших днях жовтневого перевороту 1917 року Ленін визначив підстави російсько-большевицької логіки так: «Якщо наш ворог галасує і проклинає нас за несправедливість до нього, для нас це добре, бо це означає, що ми діємо справедливо для себе».

За таким розумінням «ленінської справедливості», доповненої Сталіном, працює в ССРСР МВД, обвинувачуючи українське та інше неросійське поневолене населення як «ворогів» народу (якого?) в політичних протидержавних злочинах. Ці злочини полягають в тому, що те населення бореться за свої людські права проти власного окупанта, за свою самостійну державу, за політичну свободу і демократію, за вільне властиве йому національне життя.

ПЕРЕЛІК СОВЕТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ

Місця розміщень советських концтаборів на території ССРСР, як уже сказано, засекречені і про них можна довідатися тільки від колишніх ув'язнених. Згідно з різними відомостями в ССРСР існують такі місця ув'язнення та концтабори:*)

1. **Абаканлаг**, Красноярський край Східного Сибіру, над р. Абакан, притока р. Єнісею.

2. **Абезь**, Комі АССР. Група концтаборів, до яких належить і Інта, мають ч. 388/1-20. В'язні працюють в копальні вугілля та на нафтопромислі, а також будують подвійну колію залізниці Котлас-Воркута. Абезь-Інта табори охоплюють собою численну кількість окремих концтаборів, які розгалужуються на таборові пункти та командіровки. Покищо відомо, що в Абезь-Інта існує 20 окремих концтаборів. Пункти таборів Абезь мають нумерацію від ч. 1; таку нумерацію від ч. 1 мають і табори Інти.

В цій групі існує окремий табір для інвалідів, лікарня для в'язнів, а також окремі жіночі табори. В Абезі німецькі військово-полонені збудували фабрики ч. 2 і ч. 4, в яких працюють в'язні.

3. **Алданлаг**. Місто Алдан знаходиться на Амуро-Якутській дорозі, 450 км. віддалі від залізничної станції. В'язні працюють в «Алданзолоті» та в копальнях слюди і кварцитів.

4. **Актюбінськлаг**, Актюбінська область, Казахська ССР, 400 км. на північний схід від Каспійського моря. В районі Актюбінська розташована велика група концтаборів. В'язні працюють у вугільних копальнях, копальнях нікелю, хрому, фосфатів та на нафтопромислі.

5. **Аїм**, на річці Має, припливі р. Алдан, Хабаровський край на Далекому Сході. В'язні працюють в копальнях золота, а також на будові Якутської залізниці.

6. **Аленірок**. Належить до Печорстройлагу, Комі АССР. В'язні працюють на будівництвах.

7. **Александровська централь**, Іркутська область. Величезна тюрма, з режимним політизолятором, збудована ще за царя Петра І. Знаходиться в селі Александровське.

8. **Алма-Аталаг**. Алма-Ата — столиця Казахстанської ССР. Табори існують від початків будови залізниці Турксіб. Група таборів

має ч. 40. Багато з них розміщено на берегах озер. (Зокрема о. Ісик-Куль).

9. **Акмолінськлаг**, Акмолінської області. Табори розташовані в районі м. Акмолінськ і в інших місцях. Управління знаходиться в обласному центрі Акмолінськ.

10. **Аллайхалаг**, Якутська АССР. Невеличке місто, що знаходиться на верхній течії р. Індігірки. В'язні працюють в копальні золота.

11. **Андіжанлаг**, розміщений в Андіжанській області Узбекської ССР. Група концтаборів належить до таборів спеціального призначення і була безпосередньо підпорядкована міністрові внутрішніх справ СРСР. Тепер підпорядковані Держкомітетові оборонної промисловості. В'язні працюють в уранових копальнях. Нумерацію табори мають ніби ч. 41.

12. **Ангарлаг**, Іркутська область. Належить до системи Тайшеттаборів і мають ч. 215. В'язні працюють на слюдяному заводі.

13. **Астраханьлаг**. Розміщений навколо міста Астрахані та в його районах. В'язні працюють на нафтових заводах. Існують також жіночі табори, ув'язнені яких працюють на консервних, рибних, яринових і овочевих підприємствах.

14. **Азбест**, поштова скринька ч. 5110/26. Нове місто Центрального Уралу. Лежить на північний схід від м. Свердловська на віддалі 60 км. Пов'язане залізницею з магістралею Свердловськ-Тюмень. В околиці Азбесту існує 6 окремих концтаборів. В'язні (2.500 осіб) працюють на фабриці азбесту.

15. **Ашалаг**. Табори розташовані в Челябінській області. Табори в Аша відомі під ч. 131/2. В більшості вони розташовані на копальнях, шахтах та нафтопромислах.

16. **Архангельськлаг**. Табори розташовані в Архангельській області. Ці табори існують з часів організації Соловецьких таборів.

Частина їх ліквідована, але натомість зорганізовано нові. В'язні концтаборів переважною більшістю працюють на лісорозробках та тартаках. Архангельська область — це також область для заселення депортованих з поневолених народів ССРСР.

17. **Аянлаг.** Знаходиться в Аяно-Майському районі Далекосхідного краю РСФСР, на березі Охотського моря. В'язні працюють при видобуванні платини, а також будують залізницю, що пов'язуватиме Аян з Якутськом.

18. **Бакулаг.** Управління таборів знаходиться недалеко від м. Баку, столиці Азербайджану. Табори відомі під ч. 500. Таборіві пункти в більшості розбудовані на Апшеронському півострові. В'язні працюють або на нафтопереробних підприємствах, або на нафтодобувних*).

19. **В Баку** функціонує в'язниця — пересилка для в'язнів, які відправляються до віддалених районів ССРСР.

20. **Балигичанлаг.** Знаходиться в районі Колима Хабаровського краю. Табори засекречені і нумерація їх невідома.

21. **Башкирія.** Центр управління таборів у м. Уфі, яке має відгалуження таборових груп, що розкинені по всій Башкирській Автономній Республіці РСФСР. Більшість в'язнів працюють на нафтопромислах.

22. **Березеволаг,** Тюменська область. Управління знаходиться в м. Березово. Воно розташоване на березі р. Північної Сосьви, — приблизно 15-20 км. від притоки р. Обь. Табори мають загальне ч. 501. В'язні працюють на лісозаготівлях та будівництві залізниці Івдель-Салехард.

23. **Белушьє,** Ненецька національна округа РСФСР. Управління знаходиться в с. Белушьє над р. Пеша, яка впливає в Чесьську губу Льодового океану.

24. **Біломорськлаг.** Табори мають загальне число 212. Управління знаходиться в Біломорську, районному центрі Карельської АССР. Частина в'язнів, після закінчення будови Біломорсько-Балтійського каналу, працює головним чином на допоміжних працях по ремонту та експлуатації самого каналу, на лісорозробках та на підприємствах рибної промисловости. Останніх вивезено до інших концтаборів.

25. **Біробіджанлаг.** Табори розташовані в районі м. Біробіджан, Хабаровської області. Назва походить від р. Біра, притоки Амуру. В'язні працюють на лісорозробках, в тартаках, в копальні залізної руди.

26. **Бодайболаг.** Розташований в Іркутській області, на правому березі р. Вітіма при притоці р. Бодайбо. Місто є центром Ленського золотопромислового району і зв'язане з копальнями залізницею. В'язні працюють на видобуванні золота, на лісорозробках та будують річковий причал.

27. **Боровичілаг.** Новгородська область, Боровичський район. Під час війни табори були переповнені військовополоненими. Є відоме управління таборів з 10 окремими табовими пунктами.

28. **Бурейлаг.** Амурська область, Бурейський район. Табори знаходяться над р. Бурей, притока Амуру. В'язні працюють на видобуванні бурого та кам'яного зугілля, частинно золота і різних мінералів.

29. **Бюгюкеллаг.** Розташований на течії р. Лени в північній частині Якутської області. Місто Бюгюке — це велика військова база для північної советської авіації. В'язні працюють в копальнях золота та вугільних шахтах.

30. **Вайгачлаг.** Табори розташовані на острові Вайгач, Льодового океану. Пересічна температура зимою мінус 24 ступенів, в липні плюс 4 ступенів. Шаліють жажливі вітри з снігами.

Табори називаються «Особлаг-Вайгач», і належать до групи таборів Воркути. В'язні працюють в копальнях олива (свинцю),

обслуговують військове летовище та воєнно-морські бази. Тяглість робочого дня 12-14 годин. (Автор цієї книжки особисто перебував на остр. Вайгач).

31. **Ванзеватлаг**, Північний Урал, на р. Обь. Докладних відомостей немає. Табір засекречений.

32. **Верещагіно**, Красноярський край. Табори знаходяться по течії р. Єнісей. В'язні працюють на лісорозробках та будівництвах.

33. **Верещагінолаг**. Знаходиться на острові Сахалін на березі Амурського лиману. В'язні обслуговують воєнно-морські бази та працюють в рибальській промисловості. Табори засекречені.

34. **Верхне-Імбатське**. Евенкійська національна округа РСФСР в Сибірі. Табори розташовані над р. Єнісей. Відомі під ч. 704.

35. **Волго-Дон**. Табори розташовані вдовж збудованого каналу «Волга-Дон». В'язні працювали на будові каналу. Частина таборів зліквідована і перевезена в інші місця ССРСР; частина залишилася для обслуги каналу.

36. **Вівцерадгосп Хакаський**. Знаходиться в Красноярському краю, Устабаканського району. «Вівцерадгосп» та його райони призначені для заселення депортованих, зокрема українців із Західних Земель України.

37. **Вірховкалаг (Віхоревка)**. Знаходиться в Прибайкаллі, 60 км. від Заярська. В'язні працюють на різних працях: будівництво, копальні, заводи, лісорозробка.

38. **Владивосток**, Приморський край. В місті функціонує велика тюрма для в'язнів. Вона має також пересильну в'язницю, де скупчують в'язнів для навантаження на пароплави, потім розвозять до інших концтаборів Далекого Сходу.

39. **Вельськлаг**. Архангельська область. Вельськ — залізнична станція Коноша-Котлас. Табори мають ч. 224. Управління

знаходиться під Вельськом. В'язні працюють на лісорозробках, лісосплавів, на вантажних працях та частинно в хемічній промисловості.

40. Верхоянськлаг, Якутська АССР, Верхоянський край. Табори Верхоянська мають загальне ч. 261 і розташовані вздовж ріки Яни. Один з таборів, за свідченнями поворотців, будує величезний комбінат плавлення цини та міді. В'язні працюють в більшості в копальнях міді та цини, а також на видобуванні інших кольорових металів.

41. Верхнє-Уральськ, Челябінська область, Верхнє-Уральський район. Табори розташовані по р. Урал та навколо міста Магнітогорськ. В районі Верхнє-Уральську започатковано розроблення різної руди та кольорових металів. В самому місті знаходиться велика в'язниця. В'язні працюють на різних роботах, в більшості в копальнях.

42. Верхній Уфалейлаг. Табори розташовані в районі міста Верхній Уфалей, у якому збудовано нікельовий комбінат та металургійний завод військового значення. Управління таборів знаходиться в місті і охоплює собою 30 окремих концтаборів. Головним чином в'язні працюють в копальнях та на заводах.

43. Вілюйськлаг. Місто є центром Вілюйського району, Якутської АССР і розташоване на р. Вілюї, притока р. Лени, 600 км. від Якутська. В'язні працюють в копальнях золота, видобувають вугілля та обслуговують сільське господарство (МТС-и).

44. Вітімлаг. Знаходиться в Якутській АССР на р. Вітіма, притока р. Лени. В'язні будують залізницю, працюють в копальнях золота, слюди та кам'яного вугілля.

45. Вологда. Місто Вологда є центр Вологодської області РСФСР. Навколо Вологди та по всій області знаходиться численна кількість концтаборів під ч. 158. З усіх таборів відомо про існування 18 таборових пунктів. Більшість в'язнів працює на лісорозробках.

Вологодська область є також місцем для заселення депортованих з поневолених Москвою неросійських країн.

46. **Волховлаг.** Управління таборів знаходиться в м. Волхов, Ленінградської області. До 1941 року табори називалися «Волхострой», які будували велику гідроелектривню. В'язні в більшості працювали при обслузі Волховської гідроелектривні на р. Волхов. Після ліквідації концтаборів в'язні знаходяться на будівництві «Ладогстрой».

47. **Воркуталаг.** Поштова скринька 244/І-32. Воркутські концтабори знаходяться в Комі АССР, Ненецькій Національній та Ямало-Ненецькій національних округах. Управління концтаборів розташоване в новозбудованому місті Воркута, за північним колом, яке є центром вугільного комбінату «Воркутвугілля». 1941 року руками в'язнів закінчено будову залізниці Котлас-Воркута, якою тепер перевозиться вугілля через Котлас та по залізниці Архангельськ-Вологда до м. Щербаково (кол. Рибінськ), де збудовано величезний, мілітарного значення, металургійний комбінат.

Стара адреса двох груп концтаборів була: поштова скринька ч. 233-Р і ч. 223. Всіх в'язнів до 1954 року нараховувалося приблизно до 145.000, а 1954 року — до 120.000. Відомими є табори ч. 224/1 до 224/61, тобто 61 табір. Згідно з зізнаннями поворотців-чужинців, на Воркуті нараховується до 50 шахт, у яких працюють в'язні. Головний табір має адресу: поштова скринька ч. 244/19. Табір ч. 244/32 є спеціального призначення для покараних в'язнів з суворим режимом. Концтабір ч. 51 виробляє цеглу, а ч. 61 — цемент. До 90% складу в'язнів — це засуджені за статтею 58.

В 12-му таборі ч. 223-Р «Предшахтная» ув'язнено понад 1.500 жінок, які працюють на будівництвах, земляних працях та сортуванню каміння. 14-те управління концтаборів керує ремонтно-механічними майстернями (РММ), які фактично не є майстернями, а заводом. 16-те та 17-те управління керують цегельними заводами на яких працює 9.000 жінок.

Крім того, Воркутлаг має окрему тюрму та санітарне містечко, яке фактично є концтабором для інвалідів і хворих в'язнів.

На Воркуті відбулося в червні 1953 року повстання проти компартії та російсько-советської влади.

48. **Витегралаг**, Воголодська область, Витеграський район. Табір має ч. 212 і знаходиться над р. Витегра, що впливає до Онезького озера. В'язні працюють на Онезькій іригаційній системі, лісорозробках та в копальнях.

49. **Весляна**, Комі АССР, на віддалі 50 км. від залізниці Котлас-Воркута — в західно-північному напрямі. Належав до Ухто-Печорських таборів. Тепер до Печорстрой.

50. **Горький** (кол. Нижній Новгород) на р. Волга. Управління табору знаходиться в місті і відоме під ч. 165. Є відомими 12 таборових пунктів. В'язні працюють на лісорозробках, суднобудівельному заводі та вантажниками на річковому причалі.

51. **Джезказганлаг**. Знаходиться в Казахстані. Табори розташовані в районах міст Джезказгану, Балхаш, Егабастуз-Уголь, Акмолінськ. Головне управління знаходиться в м. Кінгір, яким у 1952 році керував полковник МВД. Управління охоплює декілька груп таборів, з яких є відомими вісім окремих концтаборів, серед них два жіночих. Всі табори також мають ще назву «Каралас».

В таборах Джезказгану відбулося 1953 року повстання в'язнів. Згідно з свідченнями поворотців, більшість таборів після повстання зліквідовані, а в'язнів перевезено до інших концтаборів ССРСР.

52. **Дрожковка**. Місце розташування невідоме. Згідно з свідченнями поворотця, табір мав 2 000 в'язнів і знаходиться в Татарській АССР.

53. **Дніпропетрівське**. Металургійний центр України. Місто розташоване на правому березі Дніпра. Згідно з останніми

відомостями, табори ліквідовані. Функціонує лише тюрма для політв'язнів.

54. **Донбас.** Центр вугільної промисловості України. Табори розташовані навколо промислових міст та на копальнях. Відомими є концтабори в Краснопіллі і Кадіївці. В'язні працюють на будівництвах шахт, урядових будинків, каналізації та шосейних шляхів. В більшості — це військовополонені з другої світової війни.

55. **Дерев'янськлаг,** Вологодська область, РСФСР. Місце для заслання депортованих поневолених Москвою неросійських народів та звільнених з концтаборів, яким МВД заборонило жити в центральних областях європейської ССРСР або на місці минулого замешкання.

56. **Єлабуга.** Місто Єлабуга знаходиться в Татарській АССР, на р. Тойма, притока р. Ками. Управління таборів розташоване в кол. монастирі, а концтабори мають чч. 97/3 і 97/4. З цілої групи концтаборів відомими є ті, в'язні яких працюють на лісорозробках та промислових підприємствах.

57. **Єрофейлаг.** Амурська область, Сковородинський район. Селище міського типу знаходиться над р. Уркан, ліва притока Амуру. В'язні видобувають золото та будують шляхи сполучення.

58. **Жіганськ,** Якутська АССР, над р. Лена. В'язні працюють в копальнях золота і мінералів. Табори засекречені.

59. **Заярськлаг,** Іркутська область, Заярський район. Заярськ заснований за большевицької влади і знаходиться на р. Ангари. Місто збудоване руками в'язнів. Табір має ч. 400 і належить до групи таборів «Тайшет-Братськ». Управління таборів знаходиться в районі Заярську, а в'язні працюють переважно на будовах та в копальнях залізної руди.

60. **Земля Франца Йосифа.** Група островів, що розташовані на Льодовому океані за 1 100 км. від європейського континенту. Клімат північно-суворий, з безперервними ночами. Кількість в'язнів на всіх

островах нараховується приблизно до 3000 осіб, серед них є також жінки. Табори засекречені. В'язні працюють в копальнях та на лєтовіщах полярного лєтунства.

61. **Іваново** (кол. Іваново-Вознесенськ). Місто є центром Івановської області, в якій дуже розвинена текстильна промисловість. Табори також відомі під назвою «Ужлаг». В'язні в більшості працюють в лісовій промисловості, на торфорозробках та на різних будівництвах. Управління таборів знаходиться в м. Іваново.

62. **Іркутська група таборів**. Згідно з свідченнями поворотців, в Іркутській області існує окрема група таборів, про яку докладних відомостей немає. Вона належить до Тайшет таборів.

63. **Іфтільлаг**. Знаходиться в Казахстані на віддалі 60 км. від станції Сам серед Самської пустелі. Кількість і склад в'язнів невідомі, як також невідомо, які вони виконують роботи. Табори цілком засекречені, дуже пильно охороняються і про них поворотці довідуються цілком випадково.

64. **«Іностранный лагєр»**. Знаходиться за Уралом, 250 км. від залізниці серед багновищ, в ньому ув'язнено виключно чужинців. Табір і його функції майже невідомі.

65. **Івдельлаг**. Знаходиться в Свердловській області. Місто Івдель розташоване на річці тієї ж назви, притоки р. Іртиш. Табори мають ч. 232 і належать до групи «Стройка № 501». «Стройка № 501» знаходиться в районі Салехард і будує залізницю понад Льодовим океаном. Табори збудовані з шатєр, у яких живуть в'язні і в разі потреби пересуваються з одного району будівництва до іншого. Залізниця призначена для сполучення Івдель з Салехардом. В'язні працюють на будівництві залізниці, в копальнях залісної руди, вугілля, бокситів, вогнетривалої глини, мармору і т. д.

66. **Іргізлаг**, Казахстанська ССР, міститься серед пісків на р. Іргіз. Маленьке селище Іргіз знаходиться на північний схід від залізниці Кандагач-Ташкент. Річка Іргіз губиться серед Іргізьких пісків і дуже

маловодна. Управління табору знаходиться в селищі Іргіз, збудованого в'язнями. Кількість в'язнів і число табору невідомі.

67. **Іжевськлаг.** Табори розміщені в районі м. Іжевська, Удмуртської АССР. Управління знаходиться в Іжевську. Відомими є тільки 14 окремих концтаборів. В'язні працюють на машинобудівельних заводах та заводах зброї, а також: в лісохемічній і металургійній промисловості. В таборах ув'язнено виключно підсоветське населення; чужинців і військовополонених немає.

68. **Ізвестковий.** Табори знаходяться в Облученському районі Хабаровського краю. Селище «Ізвестковий» збудоване в'язнями, в якому знаходиться і управління концтаборів. Працюють в копальнях заліза та вапняних каменоломах. Збудовано вже великий вапняний завод, і будуються два нові. Управління таборів належить до «Дальстрою» і йому безпосередньо підпорядковане.

69. **Іманлаг.** Табори розташовані по р. Іман, притока ріки Уссурі. Саме м. Іман знаходиться в гірському районі. В його районі видобувається золото, а по р. Іман — цину та інші кольорові метали. Табори відомі під ч. 532 і належать до групи концтаборів «Дальстрой». В'язні працюють на промислових підприємствах та в копальнях золота.

70. **Іркутськлаг.** Іркутська область тепер стала однією з визначних промислових областей не лише Сибіру, але й СРСР. В час другої світової війни, як писав в своїй книжці Вознесенський, до Іркутської області було евакуйовано ряд підприємств мілітарного значення, які там і залишилися. Після XIX, а особливо XX з'їзду компартії, в Іркутській області започатковано прискішену розбудову та будову нових металургійних і військових підприємств. Іркутський вугільний басейн має необчислені поклади вугілля. За свідченнями поворотців-чужинців в області виявлено й поклади урану. В області працюють такі великі заводи: металевообробної промисловости, важкого машинобудівництва, автомашин, варстатобудування, електромашин, електроприладь. Окремі райони є найважливішими по видобуванню золота. На р. Ангари будується величезна

гідроелектрівня, заводи хемічної промисловости, машинобудівництва, алюмінію.

Табори мають ч. 90 і належать до Тайшет таборів. В'язні працюють в копальнях золота, в уранових копальнях, на будівництві Ангарської гідроелектрівні, в промисловості, а також на будівництві нової залізничної дороги. Управління таборів знаходиться в селі Александровське, де також функціонує ще царська в'язниця — Александровська Централь. В'язні працюють в копальнях вугілля, в лісорозробній промисловості, на гідробудівництвах.

71. **Ішімбайлаг.** Табори розташовані в Башкирській АССР. Ішімбайський район має нафту і відомий під назвою «Ішімбайнефть». Управління таборів знаходиться в м. Ішімбай, що лежить на р. Біла, притока р. Ками. В'язні працюють в нафтовій промисловості та на тартаках.

72. **Казалінськ.** Знаходиться в Казахстані, недалеко від р. Сир-Дар'я, на схід від Аральського моря. Призначення таборів та їх число невідоме. Є відомості, що там існують копальні урану.

73. **Кізел.** Молотовська область, РСФСР. Місто, в якому розташоване управління концтаборів, знаходиться серед Уральських гір. В'язні працюють в копальнях та на різних підприємствах, зокрема на будові летовищ.

74. **Княж-Погост,** Комі АССР. Група концтаборів, які належали до Ухто-Печорського управління, а тепер входять до групи Усть-Ухта. В'язні працюють в нафтодобувній промисловості «Ухтонефть».

75. **Кожва,** Комі АССР. Група концтаборів, що належали до Ухто-Печорського управління. Потім були приділені до «Севжелдорлагу», який будував залізницю Котлас-Воркута. Кожва — тепер невеличка станція на новозбудованій залізниці. В'язні працюють на будові другої колії залізниці Котлас-Воркута.

76. **Колпашево,** Томська область, РСФСР. Управління таборів знаходиться у м. Колпашево, яке лежить на р. Обь. Ніяких відомостей

про концтабори немає, відомим є, що вони там існують. Взагалі про Томську область, яка розташована в Сибірській низині, докладних відомостей советська преса не подає.

77. **Кокчетав.** Табори існують в Кокчетавській області, Казахстанської ССР. Управління знаходиться в місті Кокчетав — центрі області. За неперевіреними відомостями, частину таборів ліквідовано, а в'язнів вивезено до Сибіру.

78. **Красноуральськ,** Свердловської області, РСФСР. Управління таборів знаходиться в м. Красноуральськ. В'язні працюють на підприємствах металургійної та військової промисловости.

79. **Курья,** Чітинська область. Табори розташовані біля озера Курья і цілком засекречені.

80. **Кустанайлаг,** Кустанайської області, РСФСР, в Турганській долині, на р. Тобол. В'язні будують гідроелектривню та працюють на промислових підприємствах.

81. **Каганлаг.** Табори знаходяться в Каганському районі, Бухарської області, Узбекистану. Розташовані в пустелі, а м. Каган пов'язане залізничною колією з головною залізницею Красноводськ-Ташкент. Управління знаходиться в районному центрі. В'язні працюють переважно на будівництві залізниці та по обслуговуванню зрошуючих каналів бавовняних плантацій. Частина затrudнена на бавовняному очистному та суперфосфатному заводах.

82. **Казаньлаг.** Місто Казань — центр Казанської АССР, лежить при р. Волга. Табори мають ч. 88 і 89 та розташовані в районі м. Казані. Є відомості, що в 1955 р. табори зліквідовані.

83. **Красний Луч,** Донбас, Україна. В'язні працюють на будівництві вугільних шахт та урядових будинків. Переважна більшість в'язнів — це військовополонені другої світової війни (чужинці) та кримінальні злочинці з невеликим терміном ув'язнення.

84. Карагандалаг. Табори розташовані в Карагандинській області, яка знаходиться в центральному Казахстані. Вона базується на залізниці Петропавловськ-Караганда-Балхаш з новими лініями, що відходять від неї на Картали і Джезказган. Основна прикмета області — посушливість і різкий континентальний клімат. Це дуже посушлива, безводна і разом з тим найбагатша на корисні копалини частина Казахстану. Найбільший вугільний басейн (Караганда) поєднується з величезними міднорудними родовищами — Джезказганом і Коуерадом, а також з родовищами заліза і марганцю. Карагандинський кам'яновугільний басейн з його запасами коксового вугілля вважають третьою, після Донбасу і Кузбасу, вугільною базою СССР.

Советські концтабори в Караганді створено ще за часів Ягоди і збільшились під час єжовсько-беріївських чисток. Згідно свідчень поворотців-чужинців, всі концтабори Караганди мають скорочену назву «Карлаг». Яка кількість концтаборових управлінь та окремих пунктів існує в Караганді — невідомо. Поворотці свідчать, що таких нараховується до 50. Численність ув'язнених також невідома. В'язні працюють переважно в копальнях, на підприємствах і будівництвах. Район села Майкуди є відомий, як місце заслання депортованих з поневолених Москвою неросійських народів.

В час другої світової війни Карагандська область відіграла надзвичайно важливу роль своєю мілітарною промисловістю. (Н. Вознесенський, Военная економика СССР в период Отечественной войны). Концтабори Карагандлагу розбудовуються далі, щоб забезпечити дармовою робочою силою численну кількість промислових новобудівель.

85. Курово. Невеличке містечко Калінінської області. Існував окремий табір для військовополонених другої світової війни. Докладніших відомостей немає. В'язні працюють на лісорозробках. Тепер зліквідований.

86. Каталаг. Іркутська область. Невелике селище при р. Ката, притока ріки Єнісею. Табори входять в систему «Ангарлагу». Згідно з

свідченнями поворотців, окремі з них мають більше, ніж по 5.500 ув'язнених, які працюють на будівництві нових підприємств.

86. **Кострома**, Костромська область. Табори мають ч. 276 і розташовані по всій області. В більшості до таборів ув'язнюють кримінальних злочинців. В'язні працюють в лісорозробній промисловості та на підприємствах. Відомо про існування концтаборів у районі Макарієв.

88. **Кіровобадлаг**, Таджикиська ССР. До 1948 р. існували табори чч. 12, 24, 27, 28, 41, 45, 81, 83. Частину потім зліквідовано і в'язнів вивезено до інших, в Сибір, а частину залишено для будування залізниці. Більш докладніших відомостей немає.

89. **Колималаг**. Табори розташовані в Якутській АССР, Хабаровському краю, на остр. Сухарний, побережжі Бухти Амбарчик, а також по течії ріки Колими. Температура на верхній течії р. Колими досягає зимою до 70 ступнів нижче нуля. Місцевість розташування таборів цілком не заселена, за виключенням в'язнів та персоналу нагляду над концтаборами. Всі табори належать до величезної групи «Дальстрой». Всі табори понумеровані під чч. 383, 383 та 384, але загальна кількість їх невідома. До системи «Дальстрой» належать також і табори Магадану. Загально серед підсоветського населення і в'язнів всі табори «Дальстрою» мають популярну назву «Колима». Приблизна кількість ув'язнених нараховується понад 3 500 000 осіб. Частина таборів, які знаходяться на Чукотському півострові та на Камчатці, виділені в окрему групу і підпорядковані міністерству оборонної промисловості ССРСР. Відомими є такі групи та окремі табори: Індігірка; Зав'ялів острів; Анадир; Верхньо-Колимськ; Суханова; Чукотська база; Єнурміньбаза; управління «Берлаг», яке раніше називалося Тігінське; управління «Западне», «Северное», «Магаданское», «5-ий спецлаг»; Нижне-Колимськ; Охотськ; Кухтуй; Анюй; Дебін; родовище і фабрика ім. Матросова — раніше називалося ім. Берії; родовище ім. Марії Ростоків; родовище ім. Горького; Централка; Козуган з шахтою Шорт; Ариганка; Горняк; Хінже; Тенківське гірничо-промислове управління; Ургал; Вольфрамшахти; Індігірка. Більшість концтаборовиків — це українці, потім інші поневолені Москвою народи, а далі військовополонені з

другої світової війни; росіян значна меншість. Копальні ім. Будьонного мають уран і цину; на копальні «Централка» видобувається виключно уран; копальні «Вольфрам» мають вольфрамові поклади.

В'язні табору «Дальстрою» (Колима) працюють в копальні золота, вольфраму, урану, цини, міді, на будівництві підприємств, залізниць, шляхів, аеродромів і т. д.

90. Камчаткалаг. Табори розташовані на півострові Камчатка і виділені в самостійну групу системи «Дальстрою». Підпорядковані міністерству війни, але з емведівською адміністрацією. Управління знаходиться недалеко м. Петропавловська, а табори засекречені. В'язні будують військово-стратегічні об'єкти, бази, працюють в нафтовій промисловості, на лісорозробках, в шахтах, на будові залізничних колій, а також в рибоконсервній промисловості.

91. Кандалакшалаг. Табори знаходяться в Мурманській області, на Кольському півострові. Працею в'язнів збудовано м. Нікель, в районі якого знаходяться копальні ніклю та ніклевий завод. Розбудовано та цілком перебудовано руками в'язнів і м. Мурманськ — незамерзаючий порт Баренцевого моря. На Кольському півострові ув'язнені будують воєнно-морські бази. Недалеко від міста Мончегорськ знаходяться копальні мідних та ніклевих покладів. Управління концтаборів розташоване в м. Мурманськ, а також має окремі самостійні групи. Кількість в'язнів в 1955 р. дорівнювала приблизно 135.000, з яких велику більшість склали військовополонені з другої світової війни, а решта це — «остарбайтери». В'язні працюють в копальнях, на будівництвах, лісорозробках, нікельовому заводі та в порті Мурманськ.

92. Каракаслаг. Табори розташовані в районі Каракасу — насельний пункт на північно-західньому березі озера Зайсан в Казахстанській області. В'язні працюють в копальнях золота, поліметалів та на геологічних працях по вишукуванню корисних покладів.

93. **Караул.** Управління таборів міститься в селі Караул Усть-Єнісейського району, Таймирської національної округи. Табори належать до групи «Норильськлаг», а в'язні працюють на тартаках та базах Єнісейського пароплавства.

94. **Каргопольлаг.** Табори розміщені в Каргопольському районі Архангельської області. В'язні працюють в каменоломах, на тартаках та в лісорубній промисловості та на вапняному заводі.

95. **Кашін.** Концтабір знаходиться в Кашінському районі, Калінінської області, РСФСР. В'язні працюють на лісозаготівлі та на будівництвах. Зліквідовані в 1955 р.

96. **Кемерово,** або кол. Щегловськ. Табори мають загальне ч. 82 і 297. Розміщені по всій Кемеровській області. Відомими є 20 окремих таборів, з них 4 жіночі. В'язні працюють у копальнях Кузбасу, на будівництвах каналів, шахт та в місцевій промисловості. Умовини та режим життя надзвичайно суворі. Кемероволаг має три окремі жіночі концтабори; режим дуже суворий.

97. **Кузнецьклаг,** або інакше Ленінськ-Кузнецький. Табори розташовані в Кузнецькому вугільному басейні «Кузбас». В'язні працюють у копальнях вугілля, на будівництві шахт, на хемічних та коксовоперегінних заводах.

98. **Кзил-Орда.** Кзил-Ординська область, Казахстанської ССР. Управління таборів знаходиться в м. Кзил-Орда. В'язні працюють на будівництві зрошувальної системи, каналах та радгоспах.

99. **Кіров.** Кіровська група таборів має ч. 22/14 і розташована на лівому березі ріки В'ятка в Кіровській області. Відомим є, що Кіровлаг охоплює 50 окремих таборових точок. В'язні — в більшості українці, на другому місці стоять поневолені Москвою народи, а на третьому — росіяни. Кіровська область також є місцем для заслання депортованих з поневолених Москвою неросійських народів.

100. **Командоровськлаг** (острови Берінга). Табори розташовані на Командоровських островах в Берінговому морі. Управління таборів

знаходиться в новозбудованому селищі Нікольське. В'язні працюють на будівництві військових баз та в рибній промисловості. Табори Командоровських островів належать до таборів «Камчатськстрой». (Свідчення поворотців).

101. **Комсомольськлаг.** Табори мають ч. 532. Це старі табори, що входять до групи «Дальстрой», а управління знаходиться біля м. Комсомольськ. Місто збудоване руками в'язнів та запротореної підсоветської молоді, яку ЦК ВЛКСМ примушував «добровільно» зголошуватись на будову нового міста на лівому березі р. Амур. Комсомольськ належить до Хабаровського краю. В'язні працюють на будівництві нової залізниці, в лісозаготівельній промисловості, по обслуговуванню нафтогону та у військовій промисловості.

102. **Копейськ.** Копейський район, Челябінської області, багатий на копальні, які постачають промисловість Челябінська вугіллям. Управління таборів знаходиться в м. Копейськ. Відомими є існування дев'яти окремих таборових точок. В'язні працюють в копальнях, на будові нових шахт та на заводах.

103. **Котлас.** Відомий своїми таборами та пересильними таборовими пунктами до концтаборів Воркути і Печори. Управління знаходиться в м. Котлас, а табори розташовані в Котлаському районі; з них є відомими 21 табір. Від Котласу на Воркуту руками в'язнів збудовано залізницю, а тепер будується подвійна колія. Відомими є такі табори: «Кіровський», «Северний», «Харітоново», «Васєнкін», «Мураші», «Луза», «Лальск». В'язні працюють виключно на лісозаготівлі. Транспорти в'язнів до Котласу прибувають залізничними ешелюнами, а звідти або перевозяться залізницею Котлас-Воркута, або відправляють пішоходом до всіх таборів «Печорлагу».

104. **Красноводськлаг.** Табори розташовані в районі Красноводська, а в'язні працюють у нафтовій промисловості та в копальнях озекериту — винятковий продукт твердої нафти (земний віск). Озекерит — сировина, з якої виробляють речовину, що надає тканинам ізоляцію. В м. Челкен є підземні води, багаті на бром і йодину. Спеціальні табори видобувають з води ці коштовні продукти.

105. **Краснотурінськлаг**, Свердловської області. В місті Краснотурінськ розбудована алюмінієва промисловість на Уралі. В районі міста працюють Марганцеві та залізнорудні копальні, видобувають боксити, вогнетривку глину та інші корисні поклади. На околиці міста збудовано авіаційний завод. Управління таборів має число 286. Навколо Краснотурінська розташовано 9 окремих таборів з численними таборовими точками. Табір ч. 286/2 знаходиться за 60 км від міста, табори 286/7 та 286/9 — жіночі. В'язні працюють на авіаційному заводі, в копальнях та в алюмінієвій промисловості. Жінки — на житловому будівництві, в цегольні та кар'єрах бокситів і глини.

106. **Красноярськлаг**. Велика група концтаборів, що розкидана по цілому Красноярському краю, яких нараховується понад 100. За національним складом найбільше українців, потім латишів, литовців, естонців, а також з народів Кавказу. Є тут і чужинці (німці, японці, корейці, еспанці, голляндці і монголи). Згідно з відомостями поворотців-чужинців, в групі таборів, які мають поштову скриньку ч. 235 перебуває 55 000 ув'язнених. Окремі концтабори ч. 3 і 4 — жіночі. В Красноярську функціонує таємний советський інститут дослідів над атомовою енергією. В'язні працюють в лісорозробній промисловості, на тартаках, в копальнях бурого вугілля, на будівництвах і різних заводах.

107. **Куйбишевлаг**. Старі табори що розміщені в Куйбишевській обл. і мають ч. 234. Управління знаходиться в таборі ч. 234/6. В'язні працюють в промисловості на авіаційних заводах ім. Леніна та ім. Сталіна, на будівництві нових підприємств і нової залізниці. В Куйбишевській області, 12 км від Куйбишева (кол. Самара), будується в'язнями нове місто Безим'янка. Будівництво розпочато 1939 року. В 1941 році зимою в Безим'янському таборі спецбудівництва МВД нараховується 60 000 в'язнів. Нове місто Безим'янка будується і тепер, а під землею міста збудовано величезні лабіринти — приміщення з наймодернішим технічним устаткуванням. Побудовано підземні аеродроми, військові підприємства, електрівні та житлові мешкання.

108. **Кулойлаг**. Табори тягнуться вздовж ріки Кулой, Архангельської області. В'язні працюють на тартаках і лісорозробній

промисловості, а також на будівнанні каналу між річками Пінегою та Кулой.

109. **Кунгурлаг.** Табори розташовані в районі міста Кунгур, Молотовської області. Є відомим, що існує 10 окремих таборів. В'язні працюють на будівництві протиатомного сховища та підземних військових заводів. В районі Кунгур існує багато природніх печер, які розбудовуються і використовуються для резерв мілітарно-стратегічних матеріалів. Печери також обслуговують в'язні.

110. **Курган-Тюбе.** Район Курган-Тюбе, Таджикиської ССР, є місцем для заселення депортованих з підсоветських країн. Крім того, на терені району розташовані концтабори, в'язні яких будують зрошувальні канали для бавовняних плянтацій. Будівництво головних каналів започатковано 1930 р. та закінчено 1934 р. В 1931-1932 роках прибули великі групи ув'язнених, числом 36 000. Це були селяни з України, Сибіру і Кавказу. Всі вони загинули від різних хворіб: червоного тифу, дезинтерії, скорбуту, водянки. По війні започатковано нове будівництво зрошувальних каналів у Вахшській долині та будівництво Вахшської гідроелектривні. В'язні працюють на будівництвах, копальнях золота, при обслуговуванні каналів та в харчовій промисловості.

111. **Курильські острови.** Острови відокремлюють Охотське море від Тихого океану, яких нараховується 36. На островах знайдено поклади міді, сірки та заліза. Є відомості про існування трьох окремих таборів на острові Шумшу, Кунашір і Парамушір. В'язні працюють у копальнях та при розбудові воєнно-морських і повітряних баз.

112. **Кизиллаг.** Концтабори розташовані в районі м. Кизил, центр Тувінської автономної області. В'язні працюють на будівництві автомагістралі, що лучить м. Кизил з м. Абаканом.

113. **Кюсюрлаг.** Табори розташовані в районі м. Кюсюр, Якутської АССР. Пересічна температура в січні мінус 40 ступ., в липні плюс 8 ступенів. В'язні працюють у копальнях золота та кам'яного вугілля, а також на військовому летовищі.

114. **Ленінград.** Велике портове місто в Московщині. В районі Ленінграду існує декілька спецтаборів, в яких ув'язнено наукових та інженерно-технічних спеціалістів ССРСР. В місті є три великі в'язниці.

115. **Леніногорськлаг.** Табори розташовані в околицях і на теренах Леніногорського району Казахстанської ССР в Алтайських горах. В'язні працюють в копальнях поліметалю та урану. Леніногорськ належить в ССРСР до тих місцевостей, у яких без дозволу влади проживати заборонено. Управління таборів знаходиться в самому місті. Відомо про існування 21 окремого табору, розташованих у так званій забороненій зоні.

116. **Майор-Крести.** Табори розташовані в районі містечка Майор-Крести, що лежить біля ріки Індигірка, Якутської АССР. Докладних відомостей про табори немає. Табори мають військове призначення.

117. **Мірносє.** Збудоване в'язнями містечко знаходиться над р. Єнісей, Красноярського краю. Табори засекречені. (Свідчення поворотців).

118. **Мончегорськ.** Новозбудоване в'язнями містечко біля озера Монче на Кольському півострові. Управління таборів знаходиться в самому місті. В'язні працюють в лісорозробній промисловості та в копальнях. Докладних відомостей немає.

119. **Магдагачі.** Табори розташовані в районі малого містечка Магдагачі, Амурської області. В'язні працюють в копальнях золота.

120. **Магаданлаг.** Група таборів належить до складу «Дальстрой», що входять у систему Колималаг. Вони розташовані в районі порту Магадан, бухта Ногаєво та вздовж автомагістралі Магадан-Стахановець. В Магадані та його околицях існують два авторемонтні заводи, ливарня і ремонтний завод тракторів, в якому працюють в'язні Оротукашлагоу. В копальнях вольфраму працюють в'язні Алексістовлагу.

121. **Мінічевалаг**, Томської області. Табори розташовані понад річкою Мінічева, притоки ріки Томи, що впливає в свою чергу до р. Обь. Докладних відомостей про табори немає, але відомо, що в'язні працюють на будовах нових заводів.

122. **Мінічаво**. Табір знаходиться на ріці Кура, 350 км від м. Баку, Азербайджанської ССР. Табори засекречені.

123. **Молотовськлаг**. Табори розташовані в районі м. Молотовська, Архангельської області. Табори мають ч. 211. Молотовськлаг складається з 20 окремих концтаборів. В'язні працюють в лісорозробній промисловості, тартаках та на будівництві корабельно-будівельного заводу.

124. **Мордовська АССР**. Концтабори розкидані по цілій Мордовії. Про концтабори відомо, що вони існують в районах населених місцевостей: Темніков, Кондровка, Селіші, Лембір, Саранськ, Б. Маресєво, Кабаєво, Кемля, Рузаєвка, Інсар і т. д. Мордовська АССР має поклади горючого сланцю, фосфоритів, торфу, різних будівельних матеріалів: глина, камінь. В'язні працюють в копальнях, лісорозробній промисловості, на будівництві нових підприємств та на заводах електротехніки і точного приладдя (апаратури). Ці заводи були збудовані працею в'язнів.

Переважна більшість в'язнів мордовських концтаборів — це українці. Весною 1956 року українські жінки-в'язні таємним шляхом переслали два листи, писані на звичайному полотні, з яких в одному звертаються до українців на еміграції, а в другому до ООН, прохаючи про захист і їхнє звільнення з концтаборів як невинних людей.

125. **Магнітогорськлаг**. Табори розташовані в районі м. Магнітогорську, Челябінської області. Будування Магнітогорська, центру металургійної промисловості Уралу, розпочато 1930 року. Магнітогорські ливарні потужного металургійного комбінату споживають вугілля Кузбасу і Караганди, а залізну руду — з Магнітної гори. Табори мають ч. 102, а управління знаходиться в м. Магнітогорськ. Відомим є про існування 38 окремих концтаборів.

В'язні працюють в копальнях, ливарнях та на численних допоміжних підприємствах.

126. **Марійська АССР.** Автономний національний терен РСФСР, знаходиться в басейні середньої течії ріки Волги. Табори розташовані в районах міст Йошкар-Ола, Волзьк, Козьмодем'янськ. В'язні працюють в підприємствах деревнообробної та металургійної промисловостей. Марійська АССР призначена також для заселення депортованих, їх засилають до мартовської ділянки, в районі Ушкаль та інші.

127. **Маріїнськлаг.** Табори розташовані в районі міста Маріїнськ та його околиць, Кемеровської області. Вони називаються «Сіблаг» і мають ч. 247. В'язні працюють на різних роботах, головним чином на ливарному заводі, в копальнях золота, лісорозробках та в сільському господарстві. Відомим є про існування 16 окремих концтаборів, з цього 2 жіночих. Табори, які обслуговують радгоспи, називаються «штрафними совхозами». В селищі Арлюк існує жіночий табір і трудова колонія ч. 16 для неповнолітніх.

128. **Махачкала.** Управління знаходиться в м. Махачкала, Дагестанської АССР. Докладних відомостей про табори немає.

129. **Медвежегорськ** (Медвежа гора). Табори мають число 120 і розташовані в районі та лісах міста Медвежегорська, Карельської АССР. В'язні працюють в лісорозробній промисловості, копальнях кам'яного вугілля та міді.

130. **Мезеньлаг.** Табори розташовані понад рікою Мезень, в районі міста тієї ж назви, Архангельської області. Управління таборів знаходиться в м. Мезені. В'язні працюють в тартаках та на лісорозробках, а також на будівництвах військового значення.

131. **Міасс** — районний центр Челябінської області. В'язні працюють в танковому заводі та в копальнях золота, а управління ч. 337/2 знаходиться в м. Міассі. Відомим є, що на танковому заводі працює 10 000 в'язнів, з них багато чужинців-спеціалістів.

132. **Молотов.** Табори розділені на 20 окремих точок і знаходяться в Молотовській області. В'язні в більшості працюють на промислових підприємствах, лісорозробній промисловості та на будівництві гідроелектривні.

133. **Моршанськлаг.** Управління знаходиться в місті Моршанську на березі ріки Цни, Воронежської області. Відомо про існування 14 таборових точок. В'язні працюють на тартаках, в лісорозробній та деревообробній промисловості.

134. **Москва.** Столиця Московії. Раніше існували табори для будування каналу Волга-Москва та московського метро. Тепер вони зліквідовані, а в'язнів вивезено до інших концтаборів. Під Москвою функціонують декілька концтаборів спецпризначення.

135. **Наримлаг.** Старе місце заслання ще за царських часів. Знаходиться на західньому Сибірі при р. Обь. Головним місцем заслання є м. Нарим, села Колпашево, Тогур, Парабель. Докладних відомостей про табори немає.

136. **Нижні Хрести.** Табори належать до групи Колимлагу і розташовані на нижній течії р. Колими. (Див. ч. 89 «Колималаг»).

137. **Нижній Тагіл,** Свердловської області. Табори розташовані в районі міста. В'язні працюють на промислових підприємствах.

138. **Норильськлаг.** Велика група таборів Норильськлагу розташовані в Красноярському краю. Вона має загальне число 384. Управління знаходиться в Норильську. Відомі табори: Північна Земля — острови, що відділяють Карське море від моря Лаптевих; Хатанга, Норильськ, де знаходиться повітряно-військова база; Дудинка — центр Таймирської національної округи; Ігарка — має розбудовані та обладнані північні аеродроми; Діксон — з аеродромом для полярного летунства; Волочанка; Усть-Порт; спецтабори: ч. 6, ч. 4, ч.5, Медвежа, ч. 3, Кахракан та інші. За відомостями, Норильськлаг має до 45 окремих концтаборів. В районі Волочанки існує спільний табір для жінок і чоловіків. В концтаборах Норильська ув'язнені українці, кавказці, литовці, естонці, латиші, китайці, французи, італійці, а за

ними йдуть росіяни, румуни, чехи, мадяри. В квітні 1953 р. в таборах Норильська, коли начальником був генерал МВД Семьонов, відбулося повстання в'язнів під керівництвом ув'язнених українців-революціонерів, підпільників ОУН. За останніми відомостями, Семьонов за повстання з посади усунений і покараний, а на його місце призначено генерал-майора МВД Царьова. За свідченнями колишніх в'язнів-чужинців, поворотців з советських концтаборів, в Норильській групі концтаборів ув'язненими в переважній більшості є тепер українці, особливо з західних областей України та чужинці.

139. Нижнє-Тамбовське. Табори розташовані в Нижнє-Амурській області, 150 км від м. Комсомольськ. Управління знаходиться в м. Нижнє-Тамбовську і належить до групи «Дальстрой». В'язні працюють на будівництві нафтогону, залізниці та автошляхів.

140. Острів Нова Земля. Острів лежить на Льодовому океані і має поклади кам'яного вугілля, міді, поліметалу, горючих сланців, залізної руди та торфу. Знайдено також і нафту. Табори належать до групи управління «Воркутвугілля» і мають спеціальне призначення та суворий режим. На Нову Землю засилають покараних в'язнів в інших таборах.

141. Новосибірськлаг. Табори розташовані при р. Обь в районі міста Новосибірськ, Новосибірської області. Управління знаходиться в місті і має ч. 494. В'язні переважно працюють в машинобудівельній, хемічній та лісорозробній промисловостях.

142. Нордвіклаг. Ця група таборів розташована навколо м. Нордвік, у північно-східньому напрямі від нього, на побережжі Хатаганської затоки моря Лаптевих. Табори цілком засекречені і мають військове призначення, зокрема будову військових баз.

143. Нальчіклаг. В'язні працюють в копальнях сурми (хемічна речовина), молібдену, золота, на будівництві автошляхів та залізниці. Відомі 30 окремі табори. За останні часи частину таборів ліквідовано, а в'язнів з Кабардинської АССР, де знаходиться м. Нальчік, вивозять до таборів Сибіру та на Воркуту.

144. **Нарьян-Мар.** Місто Нарьян-Мар збудоване в'язнями і лежить при впливі ріки Печори в Печорську затоку (губу). Управління таборів знаходиться в самому місті. Нарьян-Мар в дійсності не є містом, а селищем міського зразку з дерев'яними будинками. Мешканці — переважно колишні ув'язнені, які звільнені з концтаборів Печорстрой і Воркути, і яким заборонено мешкати в центральних областях ССРСР, або на місці свого мешкання до ув'язнення.

145. **Ніколаєвськлаг.** Табори розташовані в районі м. Ніколаєвська, Нижньо-Амурської області, і належать до «Дальстрою». В'язні працюють в копальнях залізних покладів, а також на кораблебудівельних заводах. З таборів «Ніколаєвськлагоу» відправляють в'язнів на Колиму, Чукотку, Камчатку та до таборів Якутської АССР.

146. **Олекмінськ.** Управління таборів знаходиться в м. Олекмінськ, Якутської АССР. В'язні працюють переважно на будівництві залізниці Кірянськ-Якутськ. Крім того, там розприділюють новоприбулих в'язнів до інших таборів Якутської АССР.

147. **Ожогіно.** Табори розташовані в районі невеличкого селища Ожогіно, яке лежить при озері тієї ж назви в Якутській АССР. Вони належать до «Дальстрою» і входять до групи Колимлаг. Докладних відомостей про табори немає.

148. **Озерлаг.** Табори розташовані в Іркутській області і належать до групи Тайшеттаборів. Насправді вся група Тайшеттаборів має назву «Озерлаг» з загальним числом 215. (Дивись «Тайшеттабори»).

149. **Омськлаг.** Табори розташовані в районі м. Омськ, тієї ж області і мають ч. 365/127. Управління таборів знаходиться в м. Омськ. В'язні переважно працюють в промисловості та сільському господарстві.

150. **Орськлаг.** В районі Орську, Чкаловської області виявлено великі поклади міді, яка містить в собі сірку та залізо. В тому ж

районі також знайдено поклади ніклю, хрому, магнезиту, тальку, азбесту, вогнетривкої глини, вапняку та мармуру. В районі Орську знайдено поклади вугілля. В зв'язку з тим, в районах покладів організовано концтабори ч. 260, управління яких міститься в м. Орськ. Є відомими 20 окремих концтаборів. В'язні працюють в копальнях та панцерному заводі.

151. **Осташковлаг.** Табори розташовані на березі озера Селігер, Калінінської області, РСФСР. Управління табору знаходиться в м. Осташково. В'язні працюють переважно в лісорозробній промисловості.

152. **Пензалаг.** Табори розташовані по всій Пензенській області РСФСР. Управління знаходиться в м. Пенза. В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

153. **Подкаменная Тунгуска.** Табори розташовані на березі ріки Подкаменная Тунгуска, приплив ріки Єнісею, в Красноярському краю. В'язні працюють в копальнях.

154. **Помори.** Табори розташовані на березі Онезької затоки Білого моря, а управління знаходиться в місті Кем. В'язні працюють переважно в рибальській промисловості.

155. **Прокоп'євськлаг.** В районі міста Прокоп'євськ, Кемеровської області, розташовані концтабори під загальним числом 525. Відомим є під тим числом 11 окремих таборів, з них чч. 525/2 до 525/11 включно — спецтабори. Інші 26 окремих таборів в районі Прокоп'євська мають ч. 247 (так звані «ісправітельно-трудоіе»). Концтабір ч. 525/7 — жіночий, в якому ув'язнено 3 000 осіб: румунки, грекині, німкені, українки, югославки, болгарки, італійки, козацьки. Росіянок в таборі немає. Спецтабори ч. 525/6 мають ув'язнених колишніх вояків советської армії, які перебували в полоні в Фінляндії. В таборі ч. 525/6 за наказом Москви всі військовополонені з Фінляндії були розстріляні.

В спецтаборі ч. 525/4 ув'язненими є козаки з Італії, а в ч. 525/8 — офіцери Калмицького корпусу. В таборі ч. 525/9 ув'язнені кавказці, а в

ч. 525/1 і 2 — українці. В спецтаборі ч. 525/3 ув'язнені польські офіцери.

Управління таборів знаходиться в м. Прокоп'євськ. В'язні працюють в копальнях Кузбасу, на будівництві каналів, у лісозаготівельній промисловості і сільському господарстві.

156. **Покур.** Табори розташовані в районі селища Покур, що лежить на ріці Обь Ханті-Мансійської Національної округи. В'язні працюють в лісорозробній промисловості та копальнях.

157. **Покча.** Табори розташовані в районі невеличкого населеного пункту Покча при р. Печора, Комі АССР. Раніше належали до системи Ухто-Печорських концтаборів. Тепер за відомостями належить до «Печорстрой». В'язні працюють в сільському господарстві (радгосп), лісорозробній промисловості та на будівництвах.

158. **Пійорка.** Про Пійорку є відомим, що там знаходиться велика в'язниця для ізоляції в'язнів, засуджених до камер-одинок. Більше ніяких відомостей немає.

159. **Птичий острів.** Табори знаходяться на острові в Охотському морі і належать до системи «Дальстрой». В'язні будують аеродроми і воєнно-морську базу.

160. **Потіловський політізолятор.** Знаходиться в Іркутській області. Політізолятор цілком засекречений і в ньому ув'язнені колишні найвищі кремлівські володарі.

161. **Перво-Уральськ.** Управління таборів знаходиться в м. Перво-Уральську Свердловської області. Відомим є про існування концтабору ч. 3, в якому ув'язнено 1 300 в'язнів чужинців та військово-полонених з другої світової війни. В'язні працюють в промислових підприємствах і копальнях. Первоуральськлаг має такі табори: політичний засекречений — поштова скринька ч. 5110/23; табір РТУ — поштова скринька ч. 5110/22, знаходиться біля гумової фабрики. Табір «Кам'яниє Палатки» — поштова скринька ч. 5110/28;

Тісчеркалаг — поштова скринька ч. 5110/25, в'язні працюють в копальнях міді; Первомайськлаг — поштова скринька ч. 5110/27, знаходиться між Азбестом та Свердловським.

162. **Пахта-Арал.** Селище Пахта-Арал розташоване в південній частині Голодного Степу Середньої Азії. Табори мають ч. 29 і організовані ще в час єжовщини. Управління знаходиться в Пахта-Аралі. В'язні працюють головним чином на полях бавовни та будують зрошувальні канали.

163. **Петрозаводськлаг.** Табори розташовані в районі міста Петрозаводська, який є центром Карельської АССР. Вони мають ч. 47, з яких відомо про існування декількох окремих таборових точок. Управління знаходиться в місті Петрозаводську. В'язні працюють головню в лісорозробці і на тартаках.

164. **Петропавловськлаг.** Управління знаходиться в Петропавловську — центрі Північно-Казахстанської області. В'язні в більшості працюють в радгоспах та на великому м'ясокомбінаті.

165. **Печорлаг.** Група таборів Печори відома в СРСР особливо підчас єжовсько-беріївських чисток. Називалася вона «Ухто-Печора» і охоплювала собою терени Комі АССР від Котласу до Воркути. 1937 року Ухто-Печорські табори зазнали реорганізації і були розділені на окремі таборові управління: «Севжелдорстрой», «Воркутастрой», «Печорлаг», «Ухта-нафта» та інші. За останніми відомостями до Печорлагу належать табори Кожва, Усть-Уса та Усть-Шугор і мають загальне число 274. Управління таборами знаходиться в м. Печора (кол. Троїцько-Печорськ). Переважна більшість ув'язнених — це українці, за ними йдуть кавказці, яких спрямовано до концтаборів у 1936-1939 рр., потім росіяни, прибалтійські народи та японці і китайці. В райони Печорлагу вивозили українських селян під час примусової колективізації в Україні для їхнього поселення в лісах Комі АССР. Перед другою світовою війною та після неї до концтаборів Печори ув'язнено велику кількість вояків підпільної Української Повстанської Армії, членів Організації Українських Націоналістів (ОУН), вояків-полонених 1. Української Дивізії УНА та українське селянство Західних Земель України. До складу Печорлагу

належить також Ухталаг, де видобувають нафту та асфальтитові копальні на верхній течії р. Іжми.

166. **Плесецьклаг.** Табори розташовані в районі станиці Плесецьк, Архангельської області. В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

167. **Раменське.** Залізнична станція напряму Москва-Рязань, Московської області. Табори розташовані в районі станції, а в'язні, виключно кримінальні злочинці з невеликим терміном ув'язнення, працюють в лісорозробній промисловості.

168. **Ревдалаг.** Табори розташовані в районі Ревда Мурманського краю. В'язні працюють на будівництвах та лісорозробній промисловості.

169. **Режлаг.** Табори розташовані в районі селища Реж, Свердловської області. В'язні працюють в копальнях азбесту, вугілля та лісорозробній промисловості. Управління знаходиться в селищі Реж.

170. **Рефта.** Табори розташовані в районі населеного пункту Рефта, недалеко від Свердловська. Є відомості, що в одному з таборів ув'язнено понад 800 осіб, а в другому — 700.

171. **Ругозеро.** Цей населений пункт знаходиться в Карельській АССР, а управління табору — в самому Ругозеро. В'язні працюють в лісорозробній промисловості та при будівництві залізниці.

172. **Салехардлаг.** Група таборів Салехардлагу належить до будівництв чч. 501 і 503. Управління знаходиться в м. Салехард, Ямало-Ненецької національної округи, РСФСР. До зони Салехардлагу, за свідченнями поворотців, вступ категорично заборонений, відомими є управління концтаборів: Новий Порт, Аксарка, Єлеське, Обське, Салехард, Лабитнангі, Длінний Лапоть. 1950 року в таборах відбулось збройне повстання ув'язнених, які захопили низку таборів і забили в боях дуже багато вохривців.

В'язні працюють на будівельних об'єктах 501 і 503, на будівництві залізниці, військових аеродромів, електривень та інших військових об'єктів. За відомостями табори Салехарду нараховують понад 50 000 політичних в'язнів.

173. Свердловськлаг. Табори розташовані в районі міста Свердловська та Свердловської області. В'язні працюють в лісозаготівельній промисловості, в копальнях бурого вугілля, в паперово-хімічній промисловості і на підприємствах. Табори мають загальне число 239/1 і розташовані в районах міст: Нижній Тагіл, Ревда, Новая Ляля, Карпінськ, Красноуфімськ, Крічіха, Ступіно, Новая Берьозовка, Чусовой, Серов, в районі ріки Сосьви та Ками.

174. Сталінград. В околицях міста Сталінграду розташовано понад 20 окремих таборових точок, які мають загальне число 163. Управління знаходиться в місті Сталінграді, а в'язні працюють на промислових підприємствах, відбудові міста та на різних інших будівництвах. 1954 року частину табору ліквідовано, а в'язнів вивезено до Азбесту та Первоуральську.

175. Сахалінлаг. Табори розташовані на острові Сахалін і призначені для найбільш визначних політичних в'язнів. Управління знаходиться в м. Александровськ на Сахаліні. Сахалінська група, за свідченнями поворотців, належить до системи «Дальстрой». В'язні працювали при будівництві підземного тунелю з континенту на острів, але сталася катастрофа, тунель залило водою, величезне число в'язнів загинуло і роботу припинено. Є відомості, що в'язні збудували тепер греблю-насип з континенту на острів, по яким прокладено залізничну колію та нафтогін. Останніми часами на острові Сахалін в'язні будують повітряно-морські бази. (Про концтабори на Сахаліні писали німецькі та французькі газети в 1952-53 рр.).

176. Сталіногорськ. Табори розташовані за 180 км. від Москви в районі Сталіногорська, Московського вугільного басейну. В районі працюють також копальні залізних покладів та хімічна промисловість. Управління таборів знаходиться в м. Сталіногорськ. Відомо про існування лише окремих концтаборів.

177. **Солікамськлаг.** Табори розташовані в Молотовській області в містах Березніков, Солікамськ, Кізел та селища Пожва. Всі табори Солікамськлагоу мають загальне число 244. Управління знаходиться в м. Молотов. Відомими є управління групами таборів: Усольлаг, Кізеллаг, Березніклаг, Пожвалаг. Окремі табори відомі під такими назвами: Головний Полон, Нижній Можево, Перевалки, Тішма, Верше, Верхній Зім, Лічевка, Кокорня, Красний Бор, Селянка, табори Пешов та Селянка — жіночі. Табір Тішма знаходиться на віддалі 300 км від Солікамську. В'язні працюють в копальнях калійної солі, на будівництві залізниці Воркута — Молотовськ, в хемічній промисловості та сільському господарстві.

178. **Сталінобадськлаг.** Табори розташовані в районі м. Молотовобадськ, Сталінобадської області. Докладних відомостей немає. Район Молотовобадську служить місцем для заселення депортованих з поневолених Москвою країн.

179. **Спаськ,** знаходиться в Приморському краї. В місті функціонує центральна в'язниця для політичних в'язнів.

180. **Сталіне** (кол. Юзівка). Індустрічне місто на Донбасі, Україна. Існував спеціальний табір з назвою «Стройлаг», в якому перебували полонені-чужинці другої світової війни. За останніми відомостями, табори зліквідовано, хоч вони мали 7 управлінь з загальним ч. 55. Існує ще окрема група таборів під ч. 55/18. В'язні працюють на будівництві шахт та у вугільних копальнях.

181. **Сталінськлаг.** Табори розташовані в Новосибірській області, управління якими знаходиться в місті Сталінськ і відоме під загальним ч. 507. В'язні працюють на алюмінійному комбінаті, панцерному заводі, в копальнях залізної руди та на заводах поліметалургії, а також будують військовий завод. В системі Сталінськлагоу є багато жіночих таборів, один з таборів навіть в околиці м. Прокоп'євська належить до управління Сталінськлагоу.

182. **Сухобезводное.** Табори розташовані в районі станції Сухобезводное, залізниці Горький-Кіров, Горьковської області. Адреса таборів: поштова скринька ч. 5110/55. Вони належать до групи

таборів «Уншлаг». В'язні працюють на будівництвах нових підприємств. В таборах Сухобезводное ув'язнені виключно полонені-чужинці з другої світової війни.

183. **Саранлаг.** Невеличке селище, збудоване в'язнями, яке на карті не зазначене. Знаходиться на південний захід від м. Караганди, Казахстанської ССР. Існують 5 таборів, які належать до Карагандалаг управління. В'язні працюють в копальнях вугілля. З п'яти концтаборів один жіночий числом 400 в'язнів.

184. **Сальяни.** Табори мають ч. 505. Управління знаходиться в м. Сальяни, районному центрі Азербайджанської ССР. В'язні працюють в нафтовидобувній промисловості, на будівництві зрошувальних каналів, та в бавовняних радгоспах.

185. **Самалаг.** В'язні працюють в марганцевих копальнях та алюмінійному заводі. Відомо про існування 10 окремих таборів. Управління знаходиться в м. Сама, Свердловської області.

186. **Саранськ (Потьма).** Це велика група таборів «Дублагу», під загальним числом 385. Система «Дублагу» почала існувати наприкінці 1928 р. Табори розташовані в районі м. Саранськ — центр Мордовської АССР. Управління знаходиться в селищі Потьма, яке належить до Пензенської області. Відомо про існування 20 окремих концтаборів, з них 4 жіночих. Переважна більшість ув'язнених — це українці, яких засуджено за політичними статтями, а потім інші поневолені Москвою неросійські народи. Велику кількість ув'язнено мадярів; є тут і росіяни, але в більшості кримінальні злочинці. В'язні працюють в лісорозробній промисловості, в сільському господарстві, виготовляють різну білизну, шують для армії уніформи. В одному з жіночих таборів ув'язнено жінок з малими дітьми.

187. **Свірлаг.** Табори мають ч. 33, а управління знаходиться в Свірстрой, що лежить на озері Свір. В'язні працюють в копальнях слюди, каменоломах, та кар'єрах глини.

188. **Сегежалаг.** Управління таборів знаходиться в невеликому селищі Сегежа, Медвежогорського району, Карельської АССР. В'язні

працюють на будівництві залізниці, в лісорозробках та на Біломорсько-Балтійському каналі.

189. **Семипалатинськлаг.** Табори розташовані в районах м. Семипалатинська, Казахстанської ССР. В'язні працюють в копальнях поліметалічних покладів та в місцевій промисловості.

190. **Соловецькі острови.** Острови знаходяться на Білому морі й адміністративно підпорядковані Архангельській області. До 1917 р. на Соловецьких островах існував російський монастир і царський ізолятор для в'язнів. Соловецькі табори мають ч. 1, а крім них на островах існує засекречений політізолятор. Є відомості, що частина таборів зліквідована.

191. **Сортавала.** В'язні таборів Сортавала працюють на лісорозробній промисловості на побережжі Ладозького озера. Управління знаходиться в м. Сортавала.

192. **Сретенськлаг.** Управління знаходиться в м. Сретенськ, Читинської області. В'язні працюють в копальнях золота.

193. **Савінбор.** Невеличке селище на р. Печора, Комі АССР. Управління знаходиться в Савінборі і належить до групи таборів Печорлаг. В'язні переважно жінки, працюють в радгоспі «Савінбор».

194. **Сеймчан.** Табори розташовані понад річкою Сеймчан, що впливає до р. Колима і належить до системи «Дальстрой» («Колималаг»).

195. **Середнє-Колимськ.** Невеличке селище, збудоване в'язнями, що лежить на середній течії р. Колими. Управління таборів знаходиться в Середньо-колимську і належить до «Колимлаг».

196. **Станчік.** Табори розташовані в дельті р. Індигірки, а управління знаходиться в невеличкому селищі Станчік. Табори належать до «Дальстрою».

197. **Столбовое.** Табори розташовані в околиці невеличкого селища Столбовое при р. Столбова, притока Амуру, Жидівської Автономної області. Належать табори до групи «Дальстро́я».

198. **Сиктивкар.** Місто Сиктивкар — центр Комі АССР. Табори розташовані в околицях міста. В'язні працюють в лісорозробній промисловості. На околиці міста існує пересильний пункт. Всі табори належать до групи Печорлагу.

199. **Стародуб.** Табори розташовані в районі міста Стародуб, Орловської області. Один з таборів тепер призначений для неповнолітніх, а другий — для жінок з малими дітьми.

200. **Суоярви.** Відомим є, що табори мають ч. 89, а управління знаходиться в селищі Суоярви, Карельської АССР. В'язні будують нову залізницю та працюють в лісорозробній промисловості.

201. **Сухумі.** В'язні працюють в районі Сухумі (центр Абхазької АССР). В'язні працюють в копальні поліметалічних покладів, а також на будівництві другої залізничної лінії Сухумі-Сочі, яке лежить на березі Чорного моря.

202. **Сучанлаг.** Табори розташовані в районі м. Сучан. В'язні працюють в копальнях бурого та кам'яного вугілля. Табори мають ч. 532 і належать до «Дальстро́я».

203. **Сизраньлаг.** Управління таборів знаходиться в м. Сизрань, Куйбишевської області. В'язні працюють в копальнях сланцю, при будівництві каналу та в нафтовій промисловості.

204. **Тавдалаг.** Група таборів з головним управлінням є в м. Тавда, Свердловської області. Вся група таборів розприділяється на багато управлінь. Відомо, що в третьому управлінні нараховується 11, а в п'ятому 18 окремих концтаборів. Всі управління належать до головного таборового управління «Ураллаг». В'язні працюють в копальнях алюмінійної сировини та на тартаках. Жінки — в легкій промисловості та сільському господарстві.

205. **Тайга.** Табори розташовані в районі станції Тайга, Томської області. Вони належать до групи «Дальстрою». В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

206. **Талди-Булак.** Табори розташовані в районі населеного пункту Талди, серед Кушмурунських гір, Казахстанської ССР. Докладних відомостей немає, бо табори засекречені.

207. **Тебулях.** Табори розташовані в околиці невеличкого населеного пункту Тебулях, Якутської АССР, в низовині дельти р. Індигірки. Докладних відомостей немає, а табори належать до системи «Дальстрою».

208. **Тотьма.** Табори розташовані навколо районного центру Вологодської області, РСФСР Тотьма, що лежить на ріці Сухона, притока Північної Двіни. В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

209. **Турінськ.** Табори розташовані в районі м. Турінськ, Свердловської області. В'язні працюють на промислових підприємствах.

210. **Тайшет (Братськ).** За свідченнями поворотців — велика група таборів під назвою «Озерлаг». Управління знаходиться в м. Тайшет, Іркутської області. Відомо про існування 26 окремих концтаборів, з них 4 — жіночих. Всі в'язні таборів Тайшет-Братськ носять на одязові таборовий номер. Загальна кількість ув'язнених дорівнює приблизно 45 000. Згідно з свідченням поворотців-чужинців з советських концтаборів, переважну кількість в'язнів складають українці, після них — військовополонені чужинці, поневолені Москвою народи, а потім — росіяни. В таборі ч. 215/1 росіян цілком немає, лише самі українці. В'язні працюють переважно на фабриках по виготовленню шпал, в цегольнях та на тартаках, в деревообробній промисловості, по обробці слюди та на будівництві залізниці, так званої «Тайшет-траси», поштова скринька ч. 5110/37. Після звільнення з концтаборів, в'язні змушені поселятись на постійне мешкання в Красноярській, Іркутській, Карагандинській, Омській та Томській областях.

211. **Ташкент.** Головне управління табору знаходиться в м. Ташкент, Узбекської ССР. Група таборів «Ташкентлаг» охоплює собою і табори в околиці м. Чікменту. Знаємо про існування 18 окремих концтаборів. В'язні працюють в копальнях олива, вугілля, на хемічному комбінаті та на військових підприємствах.

212. **Тбілісілаг.** Місто Тбілісі — центр Грузинської ССР. Табори були організовані під час другої світової війни. Відомо про існування 30 окремих таборів, об'єднаних в 6 управліннях. В'язні працюють на будівництві летовищ та підземних ангарів, а також на підприємствах військової промисловості.

213. **Тетюші.** Табори розташовані в районі м. Тетюші, Татарської АССР. В'язні працюють в лісообробній промисловості.

214. **Тіксі.** Табори відомі під ч. 124/1, а управління знаходиться в Тіксі. Населений пункт Тіксі, Якутської АССР, лежить в дельті Лени, що впливає в море Лаптевих і є причалом для морських кораблів. В'язні працюють на розбудові причалу та нових летовищ на півночі.

215. **Тіхвінлаг.** Табори мають ч. 232, а управління знаходиться в м. Тіхвін, Ленінградської області. В'язні працюють в копальнях, деревообробній промисловості та на глиноземному комбінаті в м. Бокситогорську.

216. **Тобольськлаг.** Управління таборів ч. 291 знаходиться в м. Тобольську, Омської обл., а табори розташовані на терені Тобольського району. Тобольський район та Омська область ще за царських часів були місцем заслання. В'язні переважно працюють в лісорозробній промисловості.

217. **Томськ.** Табори розташовані в районі м. Томська, тієї ж області. Відомо про існування 10 окремих концтаборів. В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

218. **Тула.** В'язні працюють в металевообробній промисловості, вугільних копальнях та на будівництві нового металургійного заводу

військового значення. Тульська область, центром якої є м. Тула, входить до складу підмосковського вугільного басейну.

219. **Турлаг.** Табори розташовані в околицях і теренах населеного пункту Тура, Красноярського краю, що лежить при впливі р. Кочучули в р. Нижню Тунгуску. Загально табори називаються «Турлаг». В'язні працюють в лісорозробній промисловості та на будівництві нових підприємств.

220. **Туркестан.** Управління знаходиться в м. Туркестан Південно-Казахстанської області, Казахської ССР. В'язні працюють на будівництві зрошувальних каналів.

221. **Туруханськ.** Туруханський край був місцем заслання ще за царських часів. Концтабори розташовані в тайзі, головним чином при впливі р. Нижньої Тунгуски в Єнісей. В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

222. **Тюменьлаг.** Табори мають ч. 90, а управління знаходиться в м. Тюмень, Тюменської області. Тюменська область ще за царських часів була місцем заслання. За часів російсько-комуністичного режиму до області депортують людей з поневолених Москвою неросійських народів.

223. **Усольлаг.** Табори розташовані при р. Ангара, Іркутської області, а управління в м. Усольє-Сибірське. В'язні працюють на будівництвах нових гідроелектривень на р. Ангари.

224. **Усть-Воркута.** Табори належали до групи «Воркутлаг». В'язні працюють на будівництві залізниці, нових шахт та у вугільних копальнях.

225. **Усть-Камчатськ.** Табори розташовані при впливі р. Камчатки в Камчатську затоку і належать до групи таборів «Дальстрою». В'язні працюють на розбудові військових баз.

226. **Усть-Кулом.** Табори розташовані в районі населеного пункту Усть-Кулом, Комі АССР. До реорганізації вони належали до системи Ухто-Печорлагу. В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

227. **Усть-Порт.** Управління таборів знаходиться з населеному пункті Усть-Порт дельти р. Єнісей, Красноярського краю, а табори розташовані на березі дельти.

228. **Усть-Среднікан.** Табори розташовані при впливі невеликої річки Среднікан до р. Колими, в її верхній течії. Управління знаходиться в невеличкому селищі Усть-Среднікан.

229. **Усть-Уса.** Табори розташовані в районі невеличкого містечка Усть-Уса при впливі ріки Уса в р. Печору. В Усть-Усі знаходиться управління концтаборів, що раніше належало до системи Ухто-Печорлагу і сягало аж до таборів Воркутлагу. На річці Адак, притока Уси, існує концтабір для інвалідів, туберкульозні в'язні якого працюють на вапняному заводі. Табір мішаний. На віддалі 30 км знаходиться окремий жіночий концтабір.

230. **Усть-Щугор.** Табори входять до складу Печорлагу і знаходяться в околицях селища Усть-Щугор, що має назву від малої річки Щугор, яка впадає в Печору. В'язні працюють в копальнях вугілля.

231. **Угліч.** Управління таборів знаходиться в м. Угліч, Ярославської області. Місто відоме тим, що там зарізано 1582 року російського царевича Дмитра. Табори відомі під ч. 221. В'язні працюють в каменоломах та лісорозробній промисловості.

232. **Ульяновськлаг** (кол. Самбірськ). Місто, де народився ідейний надхненник відновлення і розбудови колишніх царських концтаборів та в'язниць за советської влади В. Ленін-Ульянов. Управління концтаборів знаходиться в Ульяновську, центрі Ульяновської області, а в'язні працюють на промислових підприємствах.

233. **Улан-Уде.** Управління таборів знаходиться в м. Улан-Уде, що належить до Бурят-Монгольської АССР. Улан-Уделлаг є пересильним пунктом для таборів, розташованих в районі Улан-Батору. В'язні працюють на будівництві залізниці Влас-Батор-Латард, Улан-Батор-Калаган, летовища, автомобілевих шляхів та на паротяговому заводі. Є відомості про існування жіночого табору, ув'язнені якого працюють в хемічній промисловості та на цегольні.

234. **Уральськлаг.** Управління таборів знаходиться в м. Уральську, Казахстанської ССР. В'язні працюють на будівництві залізниці та на підприємствах місцевої промисловости.

235. **Усть-Кам'яногорськ.** Табори мають загальне число 45, а управління знаходиться в м. Усть-Кам'яногорську, Казахстанської ССР. В'язні працюють в уранових копальнях та на будівництвах.

236. **Усть-Вим.** Ця група таборів розташована в Комі АССР вздовж залізниці Котлас-Ухта. Управління знаходиться в Вожаєлі і має ч. 242/8. Відомо про існування 24 окремих таборів. В'язні працюють на будівництві нової залізниці, лісорозробках, в нафтопромисловості, при сплавах лісу по ріках, на тартаках та в місцевій промисловості.

237. **Усть-Міль.** Табори належать до системи «Дальстрою», а управління знаходиться в Усть-Міль, невеличкому селищі Якутської АССР. В'язні працюють на будівництві залізниці і в копальнях золота.

238. **Усть-Ухта.** Це група таборів в Комі АССР, управління яких знаходиться в Усть-Ухті і має загальне число 226. В'язні працюють в лісорозробній промисловості, асфальтизових копальнях, по видобуванню з радієвої води радія та на будівництві автошляхів. Відомим є про існування 18 окремих таборів, з них декілька жіночих, а також табір для жінок з малими дітьми.

239. **Уфалаг.** Управління знаходиться в приліській околиці м. Уфа, Башкирської АССР і має ч. 319. В'язні працюють при навантажуванні і розвантажуванні різних матеріалів, у нафтовій промисловості та на будівництві нових підприємств.

240. **Ферганалаг.** Управління таборів знаходиться в приміській околиці м. Фергана, Ферганської області, Узбекської ССР. В'язні працюють в копальнях бурого вугілля, в нафтовій промисловості та при будівництві зрошувальних каналів.

241. **Фрунзелаг.** В'язні працюють на будівництвах і в промисловості, а управління знаходиться в м. Фрунзе Киргизької ССР.

242. **Хону.** Табори розташовані вздовж ріки Індигірки, Якутської ССР. Селище Хону збудоване в'язнями, в якому міститься управління таборів. Воно входить до системи «Дальстрою».

243. **Хін-Хан-Же.** Про цей табір відомо лише те, що він знаходиться в лісі над річкою Хін-Хан. Табір засекречений, а в'язні працюють в шахті.

244. **Хабаровськлаг.** Табори мають загальне число 507/16/20, а управління знаходиться в м. Хабаровську, яке збудовано при р. Амур і є центром Хабаровського краю. В'язні працюють на різних працях, переважно на будівництвах та в лісопромисловості.

245. **Холмогорлаг.** Управління знаходиться в м. Холмогори, Архангельської області, під ч. 42. В'язні працюють в лісопромисловості та на тартаках.

246. **Царанлаг.** Табір розташований в околиці новозбудованого в'язнями невеликого містечка Царан в Казахській ССР. Докладних відомостей про табір немає.

247. **Чуналаг.** Табір належить до групи Тайшет-Братськ і входить в систему «Дальстрою». Він призначений як штрафний для в'язнів, покараних вже підчас ув'язнення в концтаборах.

248. **Чукотка.** Табори розташовані на Чукотському півострові і входять в систему «Дальстрою». Всі вони підпорядковані окремим управлінням, які знаходяться в багатьох невеличких, збудованих в'язнями, селищах.

249. **Чарджоу.** Управління знаходиться в м. Чарджоу, Туркменської ССР при р. Аму-Дарья. Табори розміщені в околицях Чарджоу.

250. **Челябінськ.** Табір має ч. 68, управління знаходиться в м. Челябінську, а в'язні працюють в металургійній та хемічній промисловостях, а також в копальнях вугілля.

251. **Чіталаг.** Управління знаходиться в м. Чіта, Східного Забайкалля, яке є центром Чітінської області. Табори розташовані на лівому березі р. Чіти. В'язні працюють в копальнях вугілля.

252. **Чкаловлаг.** Відомим є існування 11-и окремих таборів. В'язні працюють у військовій промисловості та на будівництві підприємств. Управління знаходиться в м. Чкалов, обласному центрі Чкаловської області, Південного Уралу.

253. **Шібенділаг.** Табори розташовані в Кузбасі і є відомо про існування окремих управлінь, як Актас, Доменка, Дижгасхан, Майкадук, Медвежка. В'язні працюють в копальнях та на промислових підприємствах.

254. **Шадрінськ.** Табір має число 514/2, а управління знаходиться в м. Шадрінську, Курганської області. В'язні працюють в лісорозробній промисловості.

255. **Щербаковлаг** (кол. Рибінськлаг). Управління таборів знаходиться 15 км від міста Щербакова, Ярославльської області. Рибінськлаг був організований для будівництва водосховища, відомого з назви «Рибінське море», та системи каналів, а також металургійного комбінату, палимим для якого є воркутське вугілля. Залізна руда привозиться з Кольського півострова. Після закінчення будівництва в'язнів вивезено до інших советських концтаборів, а залишено тільки декілька невеликих концтаборів під ч. 259. Більшість теперішніх ув'язнених — це жінки з невеликим терміном засудження.

256. **Якутськлаг.** Управління знаходиться в м. Якутську, яке збудовано при лівому березі р. Лени і є головним центром Якутської

АССР. В'язні працюють на будівництві залізниці Якутськ-Олекмінськ-Аян.

257. **Ярославльлаг.** Управління таборів знаходиться в м. Ярославлі, центр Ярославльської області. В'язні працюють на промислових підприємствах та на лісорозробній промисловості.

Крім перерахованих тут 257 груп советських концтаборів, відомо ще про існування таких таборів: **Челкар**; **Чусовой**; **Шора** (Поволжжя); **Новоівановськ** (віддалений 2 км на північній схід від Новосибірська в Кемеровському районі і має 4 концтабори); колгосп ім. Чкалова в **Белохоніца**, Кіровської області; **Платіна** — 84 км на схід від Челябінська; **Хальмерія** — або долина тисячі вітрів; **Долуга-Алтакабай**, штрафний концтабір; **Яма** (Донбас), має 5000 ув'язнених; **Чезказкан** в Казхстані, що має 6 000 ув'язнених, які працюють з копальнях міді; **Екібастуз-Уголь**. Докладніших відомостей про ці табори немає.

*) З свідчень чужинців-поворотців та кол. советських в'язнів, які є тепер на еміграції.

*) Дивись ч. 19.

СВІДЧЕННЯ ЧУЖИНЦІВ - ПОВОРОТЦІВ З СОВЕТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ

Протягом 1955 р. до західної Європи повернулася після довгого перебування в советських концтаборах численна кількість колишніх військовополонених з ССРСР, які попали до полону під час другої світової війни, в більшості німецькі вояки. Повернулася з концтаборів також частина громадян інших держав та невеличка кількість українців, які вирвалися з червоного пекла. Оповідання і свідчення поворотців-чужинців, живих свідків перебування в советських концтаборах, були поміщені в західній пресі, а декотрі з них тепер пишуть свої книжки-спомини про советські концтабори.

З цілком зрозумілих причин, поворотці застерегли за собою право в публікаціях свідчень, не подавати до загального відома їхніх імен, прізвищ та особистих таборових номерів, якими вони були затавровані в советських концтаборах. Отже опубліковуючи в цій книжці правдиві свідчення поворотців, їхніх імен та прізвищ не подаємо.

Свідчення ч. 1. (Скорочений переклад з німецької мови). Свідчить жінка, яка по приході большевиків до Берліну була з невідомих причин арештована, ув'язнена в концтаборі і повернулась назад на початках 1956 р. «З українськими жінками я познайомилася у в'язниці в Києві 1950 року. Там було ув'язнено велику кількість українських жінок, яких МВД арештувало за «співпрацю» під час німецької окупації України, хоч фактично вони з німцями не співпрацювали. Всі були засуджені на 25 років ув'язнення в концтаборах. Також там було ув'язнено тих жінок, що репатріювалися до СРСР з Німеччини, до якої їх силою вивезено на працю під час війни, їх також арештовано за «співпрацю». Всіх обвинувано в таких злочинах, про які вони не мали поняття. Пригадую собі одне прізвище: Ольга В..., народжена приблизно 1897 р., яка мала звання адвоката і працювала на залізниці, її чоловіка арештували большевики перед самим приходом німців в Україну і вона більше його вже не бачила. Ту саму жінку я бачила знову, але вже заарештовану в концтаборі Явась коло Потьми. Там я зустріла багато українських жінок, засуджених на 25 років ув'язнення тільки з релігійних причин. Це є як звичайні жінки, так і законниці. Всі вони були дуже порядні і спокійні.

Українок ув'язнювали головню в концтаборах Мордовської АССР, коло Потьми. Великий жіночий концтабір ч. 6 знаходиться у Явась, коло Потьми, в якому 1954 року перебувало до 2 000 ув'язнених жінок, з них 1 600 українок. Вони працювали в кравецьких майстернях таборів та в колгоспах. Найбільш поширеною недугою серед ув'язнених жінок є туберкульоза. Відносини в таборах з боку адміністрації та життєві умовини жахливі. Від роботи не звільнюється, якщо хвора не має 38 ступенів горячки. В районі Потьми до 1951 р. існувало 17 окремих концтаборів, а 1954 року деякі з них зліквідовано. В'язнів, що мали невеликі терміни ув'язнення а також і тих, які мали вирок по 10 років, але відбули дві третини терміну, з таборів звільнено. Всім звільненим було заборонено жити

на старому місці замешкання (до ув'язнення), а спрямовано до Сибіру. В травні 1956 року з'явилися чутки, що вже зліквідовано в Мордовській АССР 80% концтаборів. В таборі Потьма ув'язнені належали до різних верств суспільства: селяни, робітниця, студентки, артистки, лікарки, науковці. Ув'язнено було таких жінок, що їх підозрювали в участі в українській партизанці, але були й такі, що справді в партизанці — Українській Повстанській Армії — перебували. За те, що якась жінка дала партизанові напитися води, її засуджено на 25 років концтаборів.

Українки трималися більше разом, творили одне товариське коло, з росіянками не любили розмовляти, а тим більше з ними товаришувати. Всі українки дуже побожні і говорили, що їхній митрополит також сидить в концтаборі. 1955 року я перебувала в таборі ч. 235 біля станції Решоти, Красноярського краю (Сибір). В тому таборі політичні і кримінальні в'язні перебували разом. Українок, засуджених за політичні справи було понад 70% з усіх політичних в'язнів. Першими неофіційними помічниками таборової адміністрації є кримінальні злочинці.

В листопаді 1954 р. в таборі ч. 235 я пережила великий страйк, який тривав три дні, а причиною була вимога політичних в'язнів вилучити з табору кримінальний елемент. Страйк закінчився тим, що більшість кримінального елемента з табору усунено.

Що торкається віровизнання та дотримання релігійних обрядів в таборах, українці обох українських віровизнань спільно дотримують свята і їх відсвятковують. Таборова адміністрація всіма можливими способами перешкоджає тому і навантажує українських жінок на день свята додатковою працею. Але українки, після праці, вечорами збираються разом і відспівують Богослуження.

Якщо торкається московсько-большевицької системи, то я говорила на ту тему не тільки з політичними в'язнями, але також і з вільнопоселеними та деяким кримінальним елементом. Всі українці, без винятку, категорично заявляють про потребу скасування цієї системи. Вони вважають, що вона є примусовою і переходною, а тому потрібно проти неї боротися. Лише росіяни критикують окремі

сторінки тієї системи, але згодом визнають її. Українці, яких я там знала, відкидають не тільки большевицьку систему, але вони не хочуть нічого спільного мати з Росією і прямують до самостійности української нації та української держави, що гостро підкреслюють, при кожній розмові. Вони вірять, що їхня еміграція на Заході зуміє переконати західний світ про konieczність самостійности України. Хоч як довго б не перебували українці в концтаборах, їхня настанова до большевиків не зміниться. Виходячи з концтаборів, вони стають ще більшими ворогами большевизму».

В статті журналу «**Наша Церква**», ч. 10, 1955 р., стор. 28., читаємо: «Військовий священник італійської армії отець Л. виконував свої душпастирські обов'язки в Одесі від 1943 року. Коли 1944 року російсько-советська армія знову захопила Одесу, отець Л. залишився в місті і далі виконував свої душпастирські обов'язки. МВД його заарештувало і, після декількох місяців ув'язнення, засудило на 10 років до концтаборів, за те, що він був священником італійського походження. Його заслано до концтаборів Воркути, де він працював на копальнях, сортуючи вугілля. Звільнившись з концтаборів, о. Л. поінформував західних журналістів про церковні відносини в СРСР. В своїх інформаціях він багато місця присвятив Українській Католицькій Церкві. Він сказав, що Москва зробила їй дуже багато кривавих ран, але не зважаючи на те, Вона живе і діє далі, підтримуючи в концтаборах на душі нещасних в'язнів.

В таборі Воркута, розповідав о. Л., крім українців, балтійців та росіян, ув'язнено ще понад 6 000 військово-полонених, головно німців. Між цивільними в'язнями є велика кількість католицьких священників з України та Балтійських держав. Не зважаючи на сувору заборону влади, о. Л. виконував в тому таборі, де він перебував, якщо те було можливе, свої душпастирські обов'язки. Йому удалось таємним способом перенести до табору хліб та маленьку кількість вина, і він час-до-часу мав змогу відправляти Службу Божу. Літургійні молитви він промовляв з пам'яті, бо не мав ніякого служебника. Церковним престолом був звичайний стіл, а замість чаші для Святих Тайн вживав звичайну їдунку. Дуже багато в'язнів приходило на тайну Службу Божу. Але завжди грозила небезпека, що влада може про це довідатися. Отець Л. сповідав в'язнів, а при можливості і уділяв св. Тайн. Він також охрестив декількох в'язнів-

українців, які прийняли католицьку віру. Про виконання ним душпастирських обов'язків в таборі довідався III відділ МВД і отця Л. засуджено знову на 25 років ув'язнення. Лише за старанням італійського посольства в Москві, його з концтаборів звільнено.

За останній час, як повідомляє о. Л., трактування в'язнів в таборах Воркута стало гуманніше, але дуже незначно. В перші роки після 1945 року, свідчить о. Л., тисячі в'язнів помирали з голоду та виснаження.

Табір, де перебував о. Л., знаходиться приблизно на 67 ступені північної географічної ширини. Зимом температура досягає до 60 ступнів (Цельзія) нижче нуля.

Щодо релігійних відносин в ССРСР, то на думку о. Л. серед молоді важко знайти віруючих, хоч їх не бракує, але вони дуже конспірують свою релігійність.

Старші люди в своїй більшості ходять до церкви і того не конспірують. Католицька Церква офіційно майже цілковито в Україні знищена. Перед десятима роками перед Католицькою Церквою була поставлена вимога або підписати заяву розриву з Римом і підпорядкуватися московському патріярхові, або духовників буде ув'язнено в концтаборах. Від в'язнів о. Л. чув, що в Україні існує ще дуже мала кількість католицьких священиків, які немов би виконують свої обов'язки, але він не може сказати, чи ті священики підпорядковані Ватиканові, чи московському патріярхові.

Багато оповідається про існування Української Католицької Церкви в катакомбах. Отець Л. є тієї думки, що в катакомбах в Україні підпільно існує Українська Католицька Церква. В таборах Воркути ув'язнено велику кількість католицьких священиків з України і Балтійських держав, які, не дивлячись на жорстоке переслідування і величезну небезпеку від московської влади, не зірвали з Римом і ув'язнені в концтаборах Воркути.

Свідчення ч. 2. «Як оповідав українець М. М., що ув'язнений в концтаборах і з яким дуже приятелював свідок ч. 2, осінню 1943 р.

советська армія знову захопила його село, а третього дня вже було оголошено загальну мобілізацію чоловіків до советської армії. З його села мобілізовано і відправлено 128 чоловіків до Манджурії на японський фронт. В сотні, у якій перебував М. М., було лише трьох українців, а останніх розпорошено по інших військових частинах, щоб унеможливити національну єдність. В квітні 1944 р. українців, що були на японському фронті, всіх виарештовано. Причини арешту не оголошено. Їх ув'язнено у в'язниці Владивостоку, де вони сиділи в камерах разом з частиною кол. царських офіцерів, які мешкали в Манджурії від 1921 — 1944 рр. Кожного арештованого українця обвинувачував і допитував тільки слідчий НКВД. Українець М. М. сидів у в'язниці до вересня 1944 р. На слідство його кликали один раз денно, а слідчий вимагав від нього сказати, якої численности була за німецької окупації Українська Повстанська Армія та назвати прізвища відомих йому вояків. М. М. був засуджений на 10 років ув'язнення, хоч до вини не признався. 6 липня 1953 р. він був з концтаборів звільнений. М. М. оповідає про те, що коли всі чоловіки були мобілізовані до армії або заарештовані, на їхнє місце притягнуто до праці жінок та неповнолітніх дітей. 1946 р. московська влада проголосила, що на Західніх Землях України започатковується загальна колективізація селянства. В зв'язку з тим вибухло проти влади повстання, в якому взяли участь і ті чоловіки, що ухилялися від мобілізації. Повстання було здушене військами МВД, а чоловіків частинно засуджено на 25 років ув'язнення, частинно розстріляно, деяких повішено або вкинуто закатованих до криниць. Переведено також численні арешти жінок з дітьми і бездітних та старих людей і в квітні 1947 р. їх заслано до Карагандалагу, де перебував і М. М. Згідно з його свідченнями, до табору прибуло приблизно 8-10 000 арештованих українців, серед яких були і діти 15 років життя. Потім їх звільнено з концтаборів і поселено в околицях Караганди та заборонено з тієї околиці самовільно відлучитися. Кожного третього дня вивезені повинні були зголошуватись в поліційній комендантурі. Більшість арештованих українців спрямовано до праці в копальні. В Україну їм завжди заборонено повертатися. Українці тримаються всі разом і відрубно від всіх інших націй, їхній гурт морально дуже міцний і дружній. Адміністрація на місці поселення їх дуже переслідує, для того потрібно лише, щоб назвали одним словом «западник» і того досить для переслідування. Місто Караганда та села в околицях, згідно з оповіданнями існують від 1930 року і були

збудовані працею в'язнів. Перші засланці в околицю Караганди прибули під конвоєм ГПУ з Поволжжя та Східних Земель України. Це були переважно українське селянство та німці, що жили в СРСР. 1939 року в ті околиці заслано поляків та болгарів з Волині та Галичини. 1941 р. в околиці Караганди привезено корейців з Далекого Сходу та решту всіх німців, які жили в СРСР. Потім кавказькі народи: чеченців, інгушів, а також калмиків. Разом з ними добровільно прибули до Караганди («зона 3») жида, які тікали від німецьких гітлерівських військ. Жида перебивали на вільному поселенні і їх поліційні приписи не зобов'язували. М. М. оповідає, що його заслано в «зону 3» 1954 року, а потім до тієї зони заслано і німців, які жили в східній Німеччині та колишніх полонених в Німеччині вояків советської армії. Поляків та болгарів звільнено 1945 р., а жида виїхали в 1946 році. Звільнено також всіх засланих російських селян, українців та інших з неросійських народів СРСР залишено в «зоні 3» назавжди. Кожного засланця МВД примусило підписати зобов'язання, що він згоджується «добровільно» там поселитися. М. М. свідчить, що він підписав зобов'язання, що буде постійно мешкати в повіті «Тельман». Якщо хтось залишить «свій» повіт навіть на один день і буде перебувати в іншому сусідньому, згідно з указом від 8.5.1945 року, карається ув'язненням в концтаборах на 25 років. Всі політичні в'язні, після звільнення з концтаборів або в'язниці, негайно засуджують знова за статтю 38 кримінального кодексу СРСР, згідно з якою їм призначається місце постійного поселення. Але вони є «вільними» громадянами СРСР і мають право брати участь у виборах Верховної Ради».

Свідчення ч. 3. Німецька родина, яка ще до другої світової війни жила в Україні, 25 жовтня 1955 р. прибула до Західньої Німеччини. Вона складається з шести осіб. В 1940 р. родина виїхала до Німеччини під час масової війни німців. До 1945 р. родина жила в Вартегау. Коли большевики захопили Вартегау, вони заарештували родину і вивезли її знову на старе місце замешкання в Україну. Родина оповідає, що в 1946-47 рр. в Україні був великий голод та відбулися численні арешти пересічного населення. В околиці Костополя і Тучина, Рівенської області, Москва організувала великий концтабір, до якого привезено в'язнів з СРСР. Всі вони працювали на будові летовища та полігону. Після закінчення будови табір зліквідовано, а в'язнів вивезено на Сибір до інших концтаборів.

Населення, що в 1946-47 роках було депортоване з України, в більшості вивезено до Омської області та Казахстану.

Свідчення ч. 4. Поворотець-чужинець оповідає, що він перебував в концтаборі Свердловська, поштова скринька 5110/22. В таборі було ув'язнено понад 1000 осіб, переважно німців, яких засуджено на 25 років ув'язнення. З українців тепер пам'ятає тільки одного з Східніх Земель, який має вже 69 років і засуджений на 25 років. Той українець під час війни був у Відні, де його і заарештовано.

Табір Свердловськ ч. 22 має понад 800 ув'язнених німців та 700 українців. Пам'ятає також ще одне прізвище українця, якому було 42 роки життя. Поворотець розповідає, що він чув або був сам у таких советських концтаборах:

Краснолуч (Донбас). Ув'язнених було 1 200 осіб, з них 600 німців військово-полонених та 80 українців. Інші — різні національності, в більшості так звані «нацменшини» ССРСР.

На ріках Волга і Дон 1952 року функціонували концтабори, в яких було до 1000 німців. Українців було дуже багато, але їхньої кількості він не знає. Пригадує прізвища одного українця з Басарабії.

Один з поворотців був у таборі Воркута ч. 510/22, де працював в копальнях вугілля разом з в'язнями-українцями. Поворотець Н. Д. стверджує про існування концтаборів в Прокоп'євську та в Свердловську. В тих таборах були переважно ув'язнені українці з Західніх Земель України. Інший поворотець Н. Н. стверджує також, що в Свердловському існує концтабір, поштова скринька ч. 5110/22, у якому було до 2 000 ув'язнених. Українці, які були ув'язнені в концтаборі, походять з околиць Одеси.

Один з поворотців, який не подав свого прізвища, офіційно ствердив, що в Казахстані в'язнями збудовано нове містечко Царан, в околицях якого існує концтабір, де ув'язнено 780 українців та 90 німців. Докладніших відомостей не подав.

Поворотець Р. Г. стверджує, що тим українцям, які перебували в УПА або революційному підпіллі, т. зв. бандерівцями і яких було спіймано, МВД відрізувало на правій руці п'ястук.

Інший поворотець Г. Б. розповідав про концтабори Іркутськ-Тайшет ч. 511/037. Він стверджує про існування там багатьох концтаборів, серед яких є жіночі. Кожний табір має численну кількість в'язнів-українців, які походять з Західних та Східних Земель України. Були українці зі Львова і Рівного. В січні 1954 р. всіх в'язнів, які мали менше, ніж 18 років життя, з таборів звільнено або переведено до інших, спеціальних таборів. Більшість ув'язнених засуджено на 25 років, між якими є українки від 70-80 років життя. До січня 1954 р. були і дівчата по 17 років.

Слідство провадили в МВД виключно чоловіки, які били жінок, вибивали їм зуби та занурювали їх по шию у воду. В'язні працюють на різних роботах і тепер їм дозволено, з певним обмеженням, писати до рідних листи. Пакунки можна посилати тільки через швейцарський Червоний Хрест. За часів Сталіна в'язні працювали по 10-12 год. денно, а по його смерті по 8 год., та мають також можливість одержувати цензуровані центральні газети та книжки російською мовою. В більшості це є політично-пропагандивна література. Всі українки обвинувачені в антисоветських політичних діях, а молоді дівчата, як партизанки УПА. Багато жінок обвинувачено за вигадану співпрацю з німцями, а також за те, що були вивезені силою на роботу до Німеччини. Найбільше жінок є з околиць м. Львова та з інших місцевостей Західних Земель України. Поворотець пригадує одну українку Т. О., яка мала приблизно 25 років життя і походить з Галичини.

Один з поворотців, який не подав свого прізвища, ствердив, що він знає табір Тайшет-Чуна, де перебував сам в 1952-54 рр. Він заявив, що в одному таборі було 100 німців та 60 українців. Пам'ятає прізвища таких українців, як І. Г. та М. з Західних Земель.

Свідчення ч. 5. Один з поворотців оповідає про українця «Х», який був арештований Гештапом 1944 р. за свою протигітлерівську працю. 1945 року його арештувало НКВД в Берліні і ув'язнило в

одному з таборів Колимлагу. Він стверджує, що в таборі, де перебував «Х», українців було 40% з загальної кількості ув'язнених, а з них 80% з Західних Земель. Згаданий українець «Х» перебував у концтаборі Орстук (Макалянське управління), а 1948 р. його звільнено. Але в тому ж році ще раз арештовано його і ув'язнено в Норильській в'язниці, де він перебував до 1950 р. Цей українець належить до українських провідників — організаторів повстання в'язнів в Норильську. Після повстання його перевезено до в'язниці на Колімі, а потім там приміщено в одному з концтаборів. В січні 1955 р. перевезено до Мадагану в табір ч. 1. (Маглаг), і наприкінці того ж року його звільнено від арешту, щоби знова його заарештувати.

Поворотець подає такі адреси таборів: Табір Потьма 2, Мордовська АССР, поштова скринька ч. 144 (для кореспонденції). Для вислання посилок до концтаборів існує адреса: Москва, поштова скринька ч. 5110/43. На Воркуті існує табір поштова скринька 244/19, — це головний табір, начальником якого є Іноськів Дмитрій Ніколаєвіч.

Свідчення ч. 6. Поворотець М. О. Г. свідчить, ще в концтаборах підготовляли і організували в 1954 р. страйки українці. Під час ліквідації військами МВД страйків, загинуло тут 1 000 в'язнів, 29 шахтарів-в'язнів застрілено негайно на місці, 260 в'язнів забито, коли автоматчики стріляли в скупчення в'язнів, а потік вояки-емведисти ганялися в таборі за кожним в'язнем і забивали його. В таборі шахта «Капітальная» емведисти застрілили 180 осіб.

На далекому Уралі, 250 км від залізниці серед великих багновищ стоїть окремий будинок. В тому будинку ув'язнено 54 особи глухонімих з Східної Пруссії, 16 еспанців та 21 українців. Табір називається «Іностранный», у якому також ув'язнено 12 асирійців, 60 іранців, 15 румунів і 20 мадярів.

Свідчення ч. 7. Поворотець «Д» оповідав, що він перебував у концтаборі Тішмов (Усольлаг). До таборів Усольлагу на посади адміністраторів засилають виключно росіян, на яких вони повинні себе реабілітувати. До в'язнів, особливо неросійської національності адміністратори-росіяни ставляться надзвичайно жорстоко. Цей

поворотець ствердив, що в кожному концтаборі, де він перебував, зустрів багато в'язнів українців.

Свідчення ч. 8. Поворотець Р. З. який має родину з трьох осіб, свідчить, що МВД арештувало його з родиною на Волині 1945 р. і вивезло в Казахстан (околиця Караганди) до села Майкудука. Населення Караганди, за його ствердженням, складається з 16 000 осіб, половина якого — це інші національності, вивезені з рідних земель до Казахстану. 1947 р. в околиці Караганди, під конвоєм, привезено тисячі українських родин, чоловіки яких сиділи у в'язницях. Чоловіків звільнено, долучено до вивезених родин і під конвоєм в товарних залізничних вагонах привезено до Казахстану. Українці, з якими зустрічався Р. З., оповідали йому, що на Західніх Землях України напевно залишилося не більше, ніж 1 млн українського населення.

Українець П. оповідав: коли Галичину знову захопили більшовики 1944 року, вони вивезли всіх чоловіків на японський фронт, розмістили їх в касарнях Владивостоку, потім привезли до Манджурії, там майже кожного, не оголошуючи провини, засудили до 20 років ув'язнення в концтаборах.

Поворотець Р. З. оповідав, що по смерті Сталіна режим в концтаборах послабшав, а за Хрущова став такий, як за Сталіна. Поворотець називає всіх ув'язнених українців у концтаборах бандерівцями, бо їх так називають і в концтаборах. Українець М., розповідав Р. З.-ові, що більшовики застрілили одну українку, яка працювала в бандерівській організації зв'язковою між Східними і Західними Землями України. «В одному радгоспі в околицях Караганди, — стверджує поворотець Р. З., — працювало 20 000 робітників, серед яких було 5 000 насильно вивезених українців. Найбільше українців вивезено до Каракасолінського району, Казахстанської ССР. Дочка поворотця Р. З. дуже добре знає одного українця в Майкудуку, батька якого більшовики застрілили 1947 р. в Галичині.

Свідчення ч. 9. Про радянські концтабори, життя в них та відносини в СРСР поворотці свідчать наступне:

Карагандлаг: В шахті ч. 19 працювало 1 200 в'язнів, з них до 50% — це в'язні з азійських народів. Українців, засуджених за політичною ст. 58, вивезено в невідомому напрямі до інших концтаборів. Караганда розподіляється на стару і нову. В старій Караганда шахту ім. Костенка обслуговує третій концтабір. Крім того там існують ще табори чч. 5, 7, 10, 12, 15, 16 і 75. В'язні в переважній більшості працюють в копальнях вугілля. В новій Караганді також існує низка таборів, в яких ув'язнено в кожному пересічно 8-10 000 в'язнів. З них є відомі такі чч.:1, 18, 19, 20 аж до ч. 56. В таборі ч. 16 було 1 200 в'язнів, серед яких більшість — це німці і українці.

Тайшетська траса: Поворотець Г. О. свідчить, що він в таборах Тайшету зустрічав багато українців з Східних і Західних Земель України, засуджених на 20-25 років ув'язнення. Вони, не зважаючи на важкі миттєві умовини радянських концтаборів, політично сильно організовані. В більшості українці, з якими зустрічався Г. О., були засуджені за «співпрацю» з німцями під час другої світової війни, з релігійних причин, за антисовєтські розмови («болтологія») та за спротив московським законам в Україні. Поворотець Г. О. перебував у в'язниці в Запоріжжі разом з групою молодих українців, кількістю 20 осіб, які походили з Гуляйполя. Їхній вік був від 16 до 18 років. Вони були арештовані за участь в нелегальній антисовєтській організації та за незаконне перетримання зброї. Табір, в якому перебував у Тайшеті Г. О., є режимний і має ч. 5110/37, в якому також ув'язнено багато українців, за те, що вони поставили собі за мету Самостійну Україну, відокремлену від Москви. Г. О. ствердив, що всі українці, звідки б вони не походили, тримаються в одному міцному гурті і не дружать з росіянами. Він свідчить про умовини життя в'язнів у концтаборах наступне: всі в'язні живуть в дерев'яних бараках. О год. 5.15 ранку мусять вставати з ліжок (якщо такі мають), одягатися, одержати з кухні їжу і приготувитись до праці. О 6.00 годині всі виходять до своїх бригад (12-20 люда і більше). На роботу викликають в'язнів ударом в залізну шину або в кусень залізничної рейки. Кожну бригаду чекає вже охорона з псами та зброєю. До кожної шахти під охороною йде група в'язнів численністю 150-200 осіб. В 1950-52 рр., коли в'язні йшли групою до роботи, мусіли триматися попід руки. Ніхто не мав права виступити з ряду на бік; конвой стріляв без попередження. 1953 року, після смерті Сталіна та ліквідації Берії, такий порядок був скасований. Але режим в таборах існував такий самий, як і перед тим.

Хто відмовлявся від праці, того замикали до «буру» (таборового ізолятора з суворим режимом). Якщо після перебування в ізоляторі в'язень знову не бажав працювати, його замикали до карцеру. Карцер — це спеціальна камера з кам'яною підлогою. Вона не опалюється, немає ліжка. В'язень сидить на підлозі день і ніч, а харчується тільки 300 грамами хліба та 500 грамами води. Лише раз на три дні ув'язненому в карцері давали теплу юшку (баланду).

В'язні, яких приводили до праці в шахтах, мусіли до початку праці чекати майже одну годину зимою на холоді, який часто досягав 40 або 60 ступенів нижче нуля. Біля шахти всіх в'язнів знову перевіряли і розподілювали на бригади і щойно тоді вони мали право спускатись дерев'яними примітивними східцями під землю. Але перед тим вони переодягалися в «спецодяг», який складався з різного лахміття. Після праці в шахті в'язні йшли до лазні, де милися без мила, переодягалися у власне щоденне убрання й їх конвоювали знову до табору. Існували і такі табори, в яких шахта знаходилась в самому таборі. В таких випадках в'язні йдуть до праці без конвою. Кожний в'язень діставав лямпку-шахтярку, яку прикріплював спереду до шиї, але таких лямп («бутірок») було лише 20%, тому 80% в'язнів одержували звичайні лямпки-«коптілки», з сіткою для охорони від газів. Шахта ч. 3, де працював Г. О., мала вінду тільки для піднімання з шахти вугілля, тому в'язні мусіли спускатися драбинами аж на 150-200 метрів вглиб. Сходити східцями було надзвичайно важко, бо поруч з драбинами прокладено водогін, який заливав водою східці, а потім вони обмерзали кригою. Праця в шахтах відбувалася до 6 год. вечора. Підчас праці відпочивати заборонено. Спочити можна тільки тоді, коли з-під рук не встигали навалъщики забирати вугілля. Шахти працюють протягом 24 годин і кожна зміна (шихта) має свої норми. Здебільшого норми не виконують. Якщо бригада не виконала норму, вона зголошувала про це начальникові, який сварив і гримав на бригаду та переводив слідство, чому норми не виконано, а потім бригада була покарана.

В таборі, після праці, в'язні одержували з кухні їжу (обід), в більшості квашену зіпсуту капусту та декілька ложок каші-«сечки», пізніше переходили вечірню перевірку. Опісля до 10 год. вечора можна було вільно перебувати в бараках, або відвідувати інший барак в таборі, якщо не було окремої заборони. Наприкінці 1953 р.

дозволяли в бараках читати, писати, грати в шахи. Ніхто з в'язнів не мав права мати приладдя до голення. 1954 року дозволено в таборах творити гуртки мистецької самодіяльності та спортові. Поворотець О. Г. свідчить, що він знає багато українців, які ув'язнені в концтаборах як антикомуністи та борці проти московської окупації в Україні. О. Г. перебував в концтаборі Норильську на ріці Єнісей і стверджує, що в таборі за його часів було ув'язнено понад 3 000 українців, т. зв. бандерівців. Вони походили з різних земель України: Чернігова, Києва. Львова, Дніпропетровська.

Свідчення ч. 10. Поворотець перебував на Воркуті в таборі ч. 61. В тому таборі ув'язнено до 1 400 осіб. Всі вони працюють на заводі цементу та в каменоломах. З табору ч. 51 в'язні працюють в цегольні. Поворотець стверджує, що зустрічав у таборі одного українського поета, який з пам'яті читав в'язням свої вірші. Перед війною він опублікував один свій вірш, за який і був арештований та засуджений на 20 років концтаборів. Інший поворотець Г. Г. перебував у таборах Берестя-Литовського, Бобруйська, Мінська, Кам'янки (коло Бобруйська), у в'язницях: Берестя-Литовському, Мінську, Москві, а потім Воркуті шахта ч. 40, Азбесті та Свердловську. В Азбесті знаходився від травня 1951 р. до вересня 1953 р. Стара адреса табору: поштова скринька ч. 5110/45, нова число 5110/26. В таборі, де він перебував, було до 2 000 в'язнів. Існував окремий жіночий табір, який зліквідовано. Поворотця Г. Г., після звільнення з табору, перевезено до Свердловська, де він міг вільно ходити по місті. В Свердловську та його околицях поселено велику кількість засланих німців, українців та інших поневолених Москвою неросійських народів. Засланці мають право виходити лише на віддаль одного км поза межами місцевості їхнього замешкання. За переступлення межі суворо карається. Свердловськ заселений різноманітними національностями, з яких найбільше татар. Звільнених з Свердловських концтаборів призначають до праці на підприємствах Свердловська та його околиць. Жити їм на місці старого замешкання перед арештом категорично заборонено. В самому місті функціонують великі підприємства, які виробляють екскаватори, танки, гармати, різну зброю та машини, а в околицях Свердловська є великий артилерійський полігон.

Свідчення ч. 11. Поворотець свідчить, що в Ревда існує табір поштова скринька ч. 5110/24, а в Первоуральську табір поштова скринька ч. 5110/23. Табір РТУ в Первоуральську має поштову скриньку ч. 5110/22 і знаходиться біля гумової фабрики. Головним управлінням концтаборів Первоуральська є так званий «Бункерлаг», поштова скринька ч. 5110/21. Крім них існують ще табори: Кам'яні Палатки — поштова скринька ч. 5110/28, Трісчерка — поштова скринька ч. 5110/25, Первоуральськ — поштова скринька ч. 5110/27. Кількість таборів поворотцеві невідома, але він знає 8 окремих таборів, які належать до Свердловського таборового управління. Поворотець стверджує, що в СРСР існують окремі концтабори-мовчанки. До таких таборів належить Чезказкан (можливо Джесказкан). Точної назви поворотець не може пригадати, бо вимова її для нього, як чужинця, дуже важка, але він декілька разів ствердив, що такі табори існують і в'язням там цілком заборонено між собою говорити. Вони мають право відповідати тільки на запитання адміністрації в окремій, призначеній для того, кімнаті. Більшість в'язнів таборів мовчанки засуджена на 25 років ув'язнення.

В околицях міста Сталінськ існує жіночий табір, де жінки мусять ходити до праці, взявшись під руки. 1950 року в жіночому таборі відбулися масові розстріли.

84 км на схід від м. Челябінська існує окремий табір під назвою «Плятіна». В'язні працюють в платинових копальнях, серед них дуже багато хворих. Поворотець знає про існування в Челябінській області режимного табору ч. 29, в якому ув'язнено до 1 500 осіб.

Свідчення ч. 12. В Казахстані серед Алтайських гір знаходиться концтабір Леніногорського управління. В'язні того табору працюють в копальнях золота, срібла, оливи та міді. Після закінчення свого терміну ув'язнення їх поселяють в околицях табору примусово.

Поворотець М. Б. свідчить, що на Воркуті, 100 км на північ від новозбудованого міста, знаходиться окремий табір «Хальмерія» — в перекладі долина тисячів вітрів. Це остання станція воркутської залізниці, в таборі ув'язнено виключно українців та німців. 1949 року в тому таборі померли д-р Павел Бурггардт та Вагнер — обидва з

Берліну. Поворотець М. Б. стверджує, що в таборі ч. 6 Інти ув'язнено 1 600 в'язнів, з яких більшість українців, 25 німців, а останні — це так звані «нацмени» ССРР. Росіян немає, за виключенням працівників адміністрації табору. Всіх в'язнів, підсоветських громадян, після закінчення терміну ув'язнення поселюють в околицях Інти. В'язнів (інваліди) з таборів Інти пересилається до інвалідного табору Абезь, або до лікарні, де вони й помирають. Табір ч. 5 в Інті — це пересильний табір, а поруч з ним функціонує жіночий табір, в'язні якого працюють переважно на будівництвах. Тим, що працюють в шахтах і перевищують норми, пересічно нараховується за день праці 28 карб., згідно з 4 розрядом тарифної кваліфікаційної сітки. 60%, тобто 20 карб. 80 коп., стягається на користь держави, 6 карб. 40 коп. стягається з в'язня на харчі та таборову обслугу, а 80 коп. зараховується йому на його особистий рахунок. Нараховані гроші він має право одержати лише після звільнення. Ув'язненим шахтярам один раз на рік шахтоуправління дає тритижневу відпустку. В'язень лишається в концтаборі і під час відпустки мусить працювати на інших працях, за яку йому платні не зараховується.

Існує концтабір Поломб, в якому українці становлять 50% загальної кількості в'язнів.

Поворотець А. Л., народжений у Мюнхені, оповідає, що під час його перебування з родиною в Берліні, большевики вивезли їх на працю до Мартовської ділянки, що знаходиться в лісах за 300-400 км від Казані та 120 км від Ішкарля. А. Л. з його родиною везли у товаровому вагоні разом з іншими заарештованими родинами. В дорозі харчували їх лише рибою та сухарями, як дорослих так і дітей. В Уршунці приміщено їх серед лісу в бараках і примушено щоденно працювати на важких працях в лісорозробці, за що адміністрація платила по 50 карб. за 2 тижні праці. Поворотець А. Л. оповідає, що в околицях Мартовської ділянки поселено велику кількість засланих українців. Комендантом концтабору, в якому перебувала родина А. Л., був старший лейтенант МВД.

Інший поворотець, який взагалі не подав свого прізвища, довгі роки перебував ув'язненим у концтаборах Колима-Магадан. Він стверджує, що терени Колими мали 1951 р. 2,3 млн. населення, з

якого 1,1 млн. в'язнів, 200 000 адміністрації, політичних наглядачів та 80 000 т. зв. вільнопоселених. Із загального числа в'язнів 40% — це політичні, з них до 54% — українці. Взагалі найбільша кількість в'язнів — це народи з поневолених Москвою країн.

Про наслідки амністії 1955 р. поворотцеві нічого невідомо, бо в таборах їх не відчувалося. В'язні-українці морально дуже міцні і згуртовані та відзначаються великою релігійністю. Серед українців провідне місце майже в кожному таборі посідають бандерівці. Всі вони гостро наставлені проти росіян та московської окупації в Україні. Незалежно від національності, всі в'язні концтаборів, за виключенням «великоросів», прислухаються до думок бандерівців, а українці безпроволочно виконують їхні підпільні розпорядження. Поворотець переконаний, що в таборах існує підпільна бандерівська організація, яка керується з одного невідомого таємного центру.

На Колимі є мала кількість советської армії; в більшості це війська МВД. До 1951 р. в'язні працювали 10 годин денно, до 1953 р. — 9 годин, а тепер 8 годин. Під час великих морозів день праці на поверхні скорочується до 6 годин. Українці, що ув'язнені в концтаборах, це в більшості бандерівці, вояки УПА, вояки колишньої дивізії «Галичина», а також багато української молоді. 1954 року в'язні написали до ООН два листи, з яких один послано офіційно через советську пошту, а другий передано таємно. Листи були перехоплені, а МВД перевело слідство над всіма тими, хто підписав листи і засудили на кару смерти одного українця.

Свідчення ч. 13. Поворотець за національністю козак з Донщини, був на службі в козацькому корпусі, який воював проти большевиків. Перебував у концтаборах Прокоп'євська та його околицях. Він стверджує, що в районі м. Прокоп'євська розташована велика кількість концтаборів під загальним числом 525. Він знає 11 окремих концтаборів, в яких ув'язнено до 30 000 осіб. У таборі ч. 525/1 ув'язнено 300 мадярських офіцерів високої ранги та 2 000 німецьких військовополонених. Усі вони працюють в копальнях.

Спецлагер 525/2 має ув'язнених офіцерів XV козачого кавалерійського корпусу та 700 німців, що служили в корпусі. В

концтаборі 525/3 ув'язнені польські офіцери, до 2 000 осіб. Вони працювали в шахтах «Капітальная». В спецтаборі 525/4 ув'язнено козаків з козачого стану в Італії. В концтаборі ч. 525/5 ув'язнено советських вояків, які були в полоні в Фінляндії. Приблизна кількість їх — 3 500 осіб. На працю їх взагалі не виводять, бо вони призначені на винищення. Спецтабір ч. 525/6 тепер порожній. Раніше в ньому перебували советські вояки військово-полонені, які були у Фінляндії, а потім розстріляні. Спец-табір ч. 525/7 — жіночий. Має 3 000 ув'язнених жінок, серед яких найбільше українок, козачок, німкенів, а потім югославок, болгарок, грекинь, румунок, італійок. Працюють в сільському господарстві.

Спецтабір ч. 525/8. В таборі ув'язнено офіцерів калмицького корпусу. Працюють на будівництві та в шахті ім. Калініна.

Спецтабір ч. 525/9 має ув'язнених 2 000 українців та козаків. Працюють на будові каналів та на лісозаготівельних працях.

Спецтабір ч. 525/10-11. Ув'язнено 11 000 українців і кавказців. Працюють на будові залізниці та в копальнях. Крім згаданих таборів, існують ще табори під загальним числом 247, які відомі під назвою «Ісправительно-трудоویه». Всіх їх нараховується 26.

Поворотець оповідає, що до праці в'язні виводяться виключно озброєним конвоем з псами. Кожного дня конвой оголошує в'язням: «крок направо, крок наліво вважається втечею і конвой стріляє без попередження». В таборах увесь час була велика смертність, гробокопи не встигали копати могили. Щоб заохотити їх до праці, адміністрація таборів призначала кожному додаткові харчі — 1 кг. хліба та 250 гр. каші на день. 1948 року, як свідчить поворотець-козак, розпорядженням «ГУЛАГ-у» створено спеціально закриті концтабори для чужинців та тих советських громадян, які побували в Західній Європі. Вони розподіляються на дві групи і відомі під загальним числом 99/01 та 99/02. Таких таборів існує в СРСР по 7 у кожній групі.

Свідчення ч. 14. Поворотець оповідає про табори в околицях Прокоп'євська. Він знає про існування 13 окремих концтаборів ч. 1-

13. В кожному ув'язнено приблизно до 1 000-1 200 в'язнів. 1948 року в таборах був великий голод, на кожних 1 000 осіб вмирало 140, особливо в таборах військово-полонених.

Поворотець перед Прокоп'євськом перебував у концтаборах Кіровобадуду. В 1945-48 рр. до Кіровобадлагууправління належали табори чч. 12, 27, 41, 45, 81, 91. Табори знаходяться 1200 метрів над рівнем моря. В таборі ч. 12 перебувало 1 200 в'язнів, а в чч. 41 і 45 — по 2 000. Підсоветське населення було ув'язнене в таборах чч. 24, 26, 28. В'язні працювали на будові залізниці від Кіровобадуду до Баяну, а з табору ч. 12 в копальнях заліза. Існують концтабори на р. Кура 350 км від м. Баку, які називаються Мінічаво. Табір ч. 1 мав 1 200 ув'язнених, табір ч. 3 — 900.

Свідчення ч. 15. Поворотець-жінка, 42 роки, має 5 дітей. Вона була 1945 року арештована без подання причини разом з дітьми на Чехо-Словаччині і вивезена в околиці Казань та поселена серед лісів в Свеніговському районі. Вона власними руками збудувала собі (зліпила з землі) невеличке мешкання на одну кімнатку і працювала за наказом на лісорубці, а діти від 10 років віку — на будівництві залізниці. Разом з цією жінкою вивезено також і багато інших родин. На запит, чому їх вивезено, адміністрація ніякої відповіді не дала. Ніхто ані разу не запитував, чи мають харчі на життя, а також, звідки вони їх беруть. Вивезені не мешкали за дротами, а так би мовити, «вільно». Але за визначені межі замешкання вони виходити не мали права і мусіли щоденно працювати на призначених роботах. На початках всі вивезені жилилися різними корінцями та грибами. Діти від п'яти до десяти років могли ходити до школи, де навчалися виключно російською мовою. Поворотець свідчить, що разом з нею в той час вивезено 45 родин, а потім ще велику кількість. Були старі і малі, але те не перешкоджало адміністрації всіх гнати до роботи. На початках ніяких харчів до лісу не привозилося, а коли хто мав гроші, міг купити харчі за 15-20 км від місця поселення, що можна було робити тільки у вільні від праці дні. Щоб відлучитися на віддаль 20 км, треба на те мати від адміністрації дозвіл. Від «харчів», які вони збирали в лісі, померло дуже багато людей. «Наприклад, помер ще молодий чоловік, батько та дві сестри моєї теперішньої невістки», — заявляє ця жінка. Вони затроїлися якимись грибами. 1954 року їм дозволено виїхати на Захід, але кожний мусів заплатити по 500 карб.

за особу під час виготовлення документів. Діти за працю на будові залізниці одержували місячно від 120 до 180 карб. заробітної платні.. Родина згаданої жінки готувалась до виїзду ще від 1947 року, поступово заощаджуючи на переїзд гроші. Поворотець свідчить, що ті силою вивезені родини, які не мали для виготовлення документів грошей, залишилися там і надалі.

Свідчення ч. 16. Поворотець військово-полонений В. Р. Він свідчить, що після того, як його захоплено до полону, — вивезено до Норильську і замкнено в концтаборі, який існував ще до війни. Табір нараховував 4 000 в'язнів, з того числа 80% українців. Це все були ті, яких німці примусили служити в німецькому допоміжному війську, або вояки української дивізії «Галичина», або українські вояки підпільної армії — УПА, яких в таборах називали бандерівцями. В. Р. оповідає, що він дуже близько з ними дружив, бо всі вони надзвичайно добрі люди, допомагали, чим могли, всім в'язням і дуже добре зорганізовані. Поворотець зустрічав у таборі ув'язненого українського єпископа, здається львівського, що походить нібито з Карпатської України. Крім його, зустрічав він інших, але прізвищ не пригадує. Один з священників, після катастрофи під час праці, став інвалідом на все життя, а до цього захворів ще і на ТБЦ.

Поворотець знає в концтаборі багато ув'язнених курінних і сотенних УПА, тобто командирів української революційної партизанки. Він пам'ятає сотенного Худобу, якого розстріляно за повстання в Норильську в серпні 1953 р. В. Р. стверджує, що в концтаборах українці керують цілком підпільним життям, а чужинцям, особливо військово-полоненим, дуже допомагають. Часом українці пригадували німцям усі їхні брутальні потягнення та ставлення до українського населення, як взагалі німці в нелюдський спосіб трактували українців. Але попри те ставилися до полонених по-приятельському, бо вони розуміли, що винні були не окремі німці, а вся гітлерівська система. Поворотець з надзвичайним захопленням згадує ім'я Степана Бандери, якого хотів би сам бачити й особисто йому переказати, що про нього говорять в концтаборах всі українці і як вони в нього вірять. Цей поворотець навіть в концтаборах був неодноразово ув'язнений разом з українцями до ізолятора за те, що товаришував з ними. Він стверджує, що в усьому, щоб не сталося в концтаборі, МВД завжди підозрівало українців, бо воно було того

переконання, що тільки українці здібні зробити спротив. Українці не тільки керують підпільним спротивом у концтаборах, але також і часто жертвують для цього своїм життям. «Якби не українці, нічого з повстань у концтаборах не вийшло б, бо росіяни на таке не здібні і вони в першу чергу донесуть до МВД. В таборі сексоти — це в більшості росіяни, або кримінальні злочинці», — свідчить поворотець В. Р. Серед українців він зустрічав дуже мало засуджених за кримінальні злочини. А якщо такі й були — це в більшості якість небайдужості по службі, або ж штучно вигадана комуністичною адміністрацією в Україні вина проти того чи іншого українця, за які на Заході взагалі не карають ув'язненням.

Під час повстання в більшості згинули українці. Про повстання в Норильську поворотець В. Р. свідчить так:

Всю підготовку до того робили бандерівці. Між таборами Норильську та Караганди існував підпільний зв'язок бандерівської підпільної організації. Всією підготовкою і повстанням керували два провідники-бандерівці. (З відомих причин прізвища їх тут не подаємо. — Примітка автора). На думку В. Р., МВД про повстання довідалося через зраду, але не від українців. В Норильську повстало 46 000 в'язнів. Навіть МВД офіційно заявило, що таку підготовку могли зробити лише єдині бандерівці. 4.6.1953 р. 15 українців не вийшли на працю і вчинили адміністрації спротив через те, що в таборі є велика кількість хворих, яких не можна посилати до праці. Вони зажадали лікаря, бо в таборі справді було багато хворих. Але лікаря не прислали і тоді всі політичні в'язні відмовилися йти до праці та зчинили крик. МВД викликало до себе всіх кримінальних рецидивістів і наділило їх ножами, доручивши зарізати 15 українців, які перші започаткували спротив. Але українці обеззброїли бандитів. Так розпочалося повстання. Під час загального спротиву були такі в'язні, в більшості кримінальні бандити та росіяни, що втекли до бараків і там заховалися. Вони не бажали приймати у повстанні участі. До табору увійшли озброєні вояки ВОХР-и та есмеди і хотіли арештувати кількох українців з ОУН. Але в цей час вийшов наперед один українець (прізвища не подаємо) і розпочав голосно говорити до присутніх. Він сказав так: «Брати-українці, друзі арештанти! Нас в концтаборах і на волі вже довгі роки мучить МВД та совєтсько-комуністична влада, що сидить в Москві. Серед нас

немає боягузів! Всі до боротьби!» Після його короткої промови всі в'язні згуртувалися щільніше і посунули лавами на вояків та МВД, які з переляку вибігли з табору. Концтабір негайно оточено великою охороною...

4.8.1953 року прибув піхотний батальйон та 6 танків. В'язням запропоновано припинити спротив та виходити до праці, але всі відмовилися. Після цього військо розпочало стріляти в натовп в'язнів. Це відбулося дуже коротко, але за той час забито 187 осіб та поранено 386. Після здушення повстання всіх в'язнів вивезено до таборів на Колиму, Магадан, острів Нова Земля та до інших. Під час повстання одна бригада в'язнів, що працювала поза табором, під керівництвом курінного з УПА, втекла. Але їх спіймано в порті Ігарка р. Єнісей. Всіх привезли до табору і під брамою розстріляли. Їхні трупи лежали декілька днів, щоб бачили всі в'язні.

Свідчення ч. 17. Поворотець З. О. довгі роки перебував у таборах Воркути. Він свідчить, що в таборі, за його перебування, життєві умови були жахливі. Люди влітку спали на вільному повітрі, не зважаючи на погоду, а зимою всіх скупчено в неопалених бараках, де вони лежали на підлозі. До роботи адміністрація гнала їх щодня. В таборі з голоду за 3 тижні померло 500 осіб. З. О. перебував у київській в'язниці ч. 1, в якій було ув'язнено до 30 000 українців. Всі вони знаходились у камерах п'ятиповерхового великого будинку. Поворотця викликано на допит лише два рази, обвинувачено в тому, що він належав до німецького війська і засуджено на 25 років ув'язнення. Методи допитів прямо таки диявольські. Багато в'язнів на допитах заламлювалися, а велика кількість признавалася до вчинених вигаданих злочинів.

Поворотець підчас етапування на Воркуту деякий час перебував у таборі під Харковом. Він бачив своїми очима такий жахливий образ:

Арештували якось старшого селянина-українця з дружиною, який мав 75 років життя. Його та жінку мучили в страшний спосіб — їх били на слідстві та в таборі. Підчас побиття жінка стала непритомною. Нікому не дозволено допомагати їм. За кілька хвилин приїхало вантажне авто і двох есмедистів, схопивши жінку за руки й

ноги, розгойдали її і вкинули в авто. Що потім з ними сталося, поворотець не знає. Але він заявляє, що бачив те власними очима і не переповідає чийогось переказу. З. О. оповідає, що він не встиг описати тих звірств, яких вживала російсько-советська влада до місцевого українського населення. З. О. каже, що бандити-емведисти катували українців під регіт та з усмішкою на обличчі, в перехідному таборі З. О. зустрічав ув'язненого латиського єпископа, прізвища якого не пам'ятає.

В таборі ч. 11 на Воркуті він зустрів в'язнів, що були в більшості українцями. Вони всі дуже добре зорганізовані. Він знав українця інженера Тимченка з Києва, який перебував ув'язненим уже 20 років по 58 статті і помер в таборі. В таборі ч. 11 ув'язнено велику кількість молодих українців, які називають себе бандерівцями. Їх засуджено за участь у партизанському рухові в Україні під час другої світової війни. З Воркути поворотця З. О. перевезено до Сталінграду, а потім до табору «Азбест», в околиці Свердловська. Табір має 2 000 ув'язнених, серед яких нараховувалося більшість українців.

Поворотець П. К. був арештований 1945 р. в Берліні. В Україні, а також у німецькому війську не був, бо весь час працював на залізниці. Не зважаючи на всі його вияснення, йому слідчий заявив, що в їхніх документах записано, що він був в Україні і розстрілював людей. Він просив усе перевірити, але слідчий його домагання відкинув. П. К. подає, що його слідчим був майор Гвардії МВД Вагін, приблизно 25 років. Після закінчення слідства П. К. засуджено на 25 років ув'язнення. До серпня 1950 р. П. К. був ув'язнений в таборі Воркута ч. 2. Табір нараховував до 2 500 в'язнів, з яких більшість — це українці. Були також балтійські народи, німці і дуже мало росіян.

Поворотець Г. М. перебував у Норильську під час повстання. Він свідчить, що повстанням керувала підпільна бандерівська організація, а її керівники змусили урядовців МВД сісти за один стіл з ними для переговорів, і не емведисти, а бандерівці диктували їм свої вимоги та умови.

Свідчення ч. 18. Декілька поворотців дають таку загальну характеристику советських концтаборів:

Табори, в яких ув'язнено переважно неросіян, серед яких більшість є українців, а також чужинців — це Воркута, Караганда, Норильськ, Красноярськ, Новосибірськ, Кемерово, Іркутськ, Тайшет. Але ці назви означають тільки центральні управління груп концтаборів. Напр., Тайшет має 603 окремі концтабори, а Красноярськ не менше ніж 1 000. В кожному ув'язнено від 2 000 до 3 000 осіб. Норильськ має до 40 таборів, Воркута більше 60, а Караганда і Чигір разом 60 концтаборів. Є відомим, що в Норильську існує 11, в Кемерово 50, а в Іркутську 60 концтаборів. Більшість в'язнів таборів — це 60-70% українців. Українці в концтаборах повністю затримали своє національне обличчя. Вони зорганізовані і дружні та не тільки допомагають один одному, але й завжди виступають на захист перед чекістами. Серед українців існує своя організація і зверхність. В таборах, де поворотці зустрічали українців, усюди є їхній зверхник. Поворотець П. свідчить, що коли він звертався до якогось українця-в'язня з запитом: звідки вони є, скільки їх і т. д., то кожний українець уважав своїм обов'язком познайомити П. з старшим, від якого він і довідався про потрібні йому відомості.

Характеристичним є те, що серед українців, які ув'язнені в радянських концтаборах, існує абсолютна єдність, а своїм вождем вони вважають Степана Бандеру. Такої єдності, дружби, товариської солідарності та організованості серед інших націй немає.

Воркута. Більшість українців-в'язнів працює в копальнях вугілля. Умови життя і праці надзвичайно важкі, робота дуже брудна. До липня 1954 р. за працю не нараховувалось навіть і мізерної концтаборової платні. Всі в'язні одягнені погано, в більшості це той одяг, в якому в'язня заарештовано. В квітні кожного року видають, з дуже низької якості, фарбованого начорно полотна, убрання. Це убрання в'язні вживають в робочі дні та дні відпочинку. Черевики в більшості зроблені з старих автомобільних опон і називаються «корди». Для ніг такі черевики дуже негігієнічні і багато в'язнів через те мають ревматизм. В більшості в'язням дають лапті, сплетені з lika. Харч також дуже поганий. Юшка — з змерзлої капусти та картоплі. Товщі заступає солоня риба, в більшості оселедці, або — камса. Але вона також вся зіпсована. Приділ хліба на день для працюючих — 700 гр, а обслуговуючому персоналові — 500 гр. Хліб не випечений, кислий, має велику домішку сурогатів та води. Тому, хто не виробив

норми до 61%, — хліба видається 400 гр. Крім юшки два рази на день дається ще по 150 гр каші. Її виготовляється з мерзлої картоплі, брукви, або пшениці. Часто кашу варять з вівса, з якого середину витято. Каша та 120 гр оселедців є для в'язнів делікатесом.

Табори в загальному мають огорожену зону шириною до 300-400 метрів та довжиною до 500-600 метрів. В зоні знаходиться 10-15 дерев'яних бараків, серед яких є кухня і лазня. Таборова контора збудована при вході до табору. Зона огорожена дерев'яним частоколом 3,5 — 4 метри височиною. На верху зроблено козирики з колючого дроту, нахилені в бік зони та назовні. На віддалі п'яти метрів від огорожі, в середині зони, закопано в один ряд стовпи височиною двох метрів, які обпутано колючою дротяною сіткою. Перед сіткою знаходяться таблички з написом: «Стої! Стреляю!» На всіх кутках частоколу збудовано вежі для стійкових автоматників, або кулеметників. Ночами зона освітлюється електрикою, а на огорожі через кожні 10-15 метрів горить електрична лампа. Воєнізована охорона (війська МВД) одягнені дуже добре: на шапці червона обвідка, сині штани, зелено-сіра блуза, чоботи, а зимою валянки та шинеля. Стійкові стоять тільки на вежах, а по огорожі ходять наглядачі, які спеціально наглядають за життям у таборі.

До липня 1954 р. всі в'язні мали таборові номери на шапці, спині і штанах. Не зважаючи на те, що зона вся огорожена і пильно охороняється військами, бараки в'язнів наніч замикалися. Замість параші до кожного бараку ставилася бочка, до якої в'язні змушені були відбувати свої природні потреби. Ранком о 6.00 годині бараки відкривалися, в'язні виносили бочки, умивалися, а потім усі разом ішли до їдальні їсти. Бараки закривалися на замок на цілий день. З їдальні всі йшли на розвод (місце, на якому кожного призначали до праці).

З роботи в'язні знову йшли до їдальні, а потім до бараків, які замикалися наніч замком. Обід привозили на місце праці. Спати дозволялося від 10.00 години вечора. Тяглість робочого дня — 10 годин, плюс на перехід до праці одна година, та з праці до табору одна, разом 12 годин. Крім того, кожного дня треба було чекати по дві

години на конвой. Отже, протягом дня в'язень перебував 14 годин на ногах.

Розмір бараків для мешкання — 50-60 метрів довжини, 7-8 метрів ширини і 3,2-4 метри височини. В бараках побудовано дво- і триповерхові нари, а також дві залізні печі, які дуже зле ogrівають. До 1950 року в'язні спали на голих нарах, від 1950 року стали видавати матраци, набиті стружкою, дерев'яними опилками або мохом. Соломи в таборах взагалі не можна було дістати. Від того часу стали видавати і коци (накривала), один на в'язня. Вікна у бараці були розміром 1,2 x 0,8 метра, які зимою весь час замерзали. Кожний барак поміщував від 200 до 300 в'язнів.

На кожний барак призначається старший, який називається днювальним та два його помічники. Їхнім обов'язком є прибирати в бараках, підмітати, різати дрова, палити в печах, носити воду.

Кожних десять днів в'язні, за приписами, повинні купатися в лазні, але не кожного разу лазня мала воду та мило. Одночасно з миттям таборів голярі голять і стрижуть в'язнів. Отже, 10 днів ув'язнені ходять не голені, бо тримати приладдя до голення заборонено.

Працюють в'язні на тиждень 6 днів, на сьомий — відпочинок. В день відпочинку лежати в ліжку може лише той, кому дозволив лікар, останні мусять сидіти і чекати 10.00 години вечора. В'язням дозволялося грати в доміно і шахи, які вони робили власноручно.

Кожний табір має власну адміністрацію. Начальник табору — це офіцер МВД, який по ранзі може бути лйтенантом або навіть і полковником. Заступник начальника табору також офіцер МВД, який займається справою постачання. В кожному таборі існує КВЧ (Культурно Виховна Частина), на чолі якої стоїть офіцер. Крім того в таборі існують начальник режиму, оперативно-емведівський відділ, УРЧ. Всі вони очолені офіцерами МВД. Оперативний керівник-емведист керує в таборі мережею шпигунів, через яких він довідується все, що йому потрібне в таборі. Він дає в'язням характеристику поведінки в час перебування в таборі та на праці, має право відіслати в'язня до іншого табору, арештувати і притягнути до

судової відповідальності за порушення режиму або «антиурядову» діяльність (вже в таборі). При кожному управлінні існує санчастина, яка також очолена офіцером, а у своїй підлеглості він має декілька лікарів-в'язнів. В окремому таборі санчастину очолює фельдшер або санітар. Від 6.00 до 7.00 год. ранку, а також від 6.00 до 8.00 години вечора фельдшер приймає хворих. При санчастині в таборі буває малий шпиталь на 8-12 ліжок. В більшості ж важко хворих в'язнів відсилається до таборового шпиталю, де він і помирає. До 1953 року вмирало приблизно 15-18 осіб на місяць у кожному таборі, не рахуючи тих, що вмирали в шпиталях. Більшість вмирала від виснаження, голодівки, скорботу, дезинтерії, туберкульози, водянки.

Померлого везуть до лікарні, де лікарі мусять дізнатися, від чого він помер. В дійсності санітар розрізав померлому живіт, а молотком розбивав голову. Це робилося для того, щоб померлий не втік. Хоронять у більшості в загальних могилах. Кладуть шар трупів, припорошують вапном, а потім чекають на чергових померлих.

Переважно з кримінальних злочинців у таборах призначається «надрядчик», що призначає в'язнів до праці. Внутрішній комендант табору, він і старший пожежник, теж з в'язнів-кримінальників. Існує ще прораб-керівник будівельних праць. Він буває технік, або інженер-будівельник і будує руками в'язнів різні приміщення та бараки.

Кухню очолює завідувач (теж з кримінальних злочинців), який має 3-4 кухарі та 3-4 днювальних. Окремо функціонує лазня, а при ній голярня. Підчас купання кожному в'язневі видається не більше 8 літрів гарячої та холодної води та 15 гр мила.

В кожному таборі є ще робоча зона, яка відгороджена дротами і до неї вхід в'язням заборонений. В робочій зоні знаходяться склади інструменту, різного знаряддя, муки та інших продуктів. В більшості склади з продуктами, а також стайні з кіньми розміщені поза зоною табору й охороняється дуже пильно вояками ВОХР-и.

До 1950 р. в більшості бараки освітлювалися каганцями або навіть і «лучиною» (дерев'яною тріскою), тепер освітлюються й електрикою.

Адміністрацію з в'язнів призначає начальник концтабору. В таборах, де переважна більшість українців, в'язні не хотіли працювати на адміністративних посадах, бо там змушені працювати секретними працівниками для оперативного чекістського відділу. Українці про те обов'язково довідувалися і багато таких «сексотів» таємно зникало.

До 1950 р. в кожному бараці щоночі відбувалися раптові перевірки в різні години. В'язні мусіли вставати з ліжок, а наглядачі їх перераховували. Два рази на рік — весною та восени — перевіряють в'язнів по формулярах. Всіх виганяють в робочу зону, на воротах ставлять два столи, за якими сидять урядовці. Вони викликають в'язнів за абеткою і запитують: коли народився, де народився, коли заарештований, за що і наскільки років засуджений. Це називається інвентаризація. На праці в'язнями керують бригадири та десятники (старші над кількома бригадами — до 10 бригад). Десятники — це вже технічні спеціалісти, вони наглядають за технічно-правильним виконанням роботи і ведуть її облік. На посади прорабів призначаються в'язні тільки в тому випадку, коли немає спеціалістів вільного найму.

1954 року в таборових крамничках з'явилося більше різного краму та деякі продукти. Але не весь крам можна було купувати вільно, продукти та тютюн — тільки за дозволом адміністрації і за умов перевиконання норм.

Ціни в таборових крамницях були такі:

Один кілограм товщів з дельфіну — 30 карб.; 1 кілограм цукру — 11 карб.; черевики — передок шкіряний, а все останнє з кірзи (рід штучної шкіри) — 60 карб.; 1 кг сірого хліба — 2 карб. 20 коп.; черевики, які одержані в пакунку з закордону, можна було продавати вільнонайманому за 600 карб.; коробка м'ясних консервів — 20 карб.; одна пара білизни — 150 карб.; 1 кг ковбаси — 37 карб.; 50 гр тютюну (махорки) — 51 коп.; цигарети (папіроси) «Біломорканал» 25 шт. — 2 карб. 20 коп.; цигарети «Казбек» — 5 карб.; нитки 200 ярдів — 1 карб. 80 коп.; 12 штук залізних голок — 10 карб.

1954 року в'язням виплачувалося за працю заробітня платня 40 карб. на місяць, а при перевиконанні норм дещо більше. Раз на місяць бухгалтерія табору видавала на руки частину грошей з зарплатні в'язня, за які він у таборовій крамниці міг дещо (за дозволом) купити.

Поворотець Р. свідчить, що в таборах Воркути ув'язнено щонайменше 150 000 в'язнів. Табір ч. 6 — це режимний, в якому ув'язнено до 3 000 осіб, з них 1600 українців, засуджених переважно на 20-25 років. Деякі з них мали назву «каторжники» і носили на убранні нумери. Вони позбавлені найелементарніших людських прав. У тому таборі ув'язнено також 150 українців, що служили в дивізії «Галичина»; решта — це засуджені за підпільну революційно-визвольну антибольшевицьку працю, за участь в УПА та у визвольному русі бандерівців. До 1954 р. табори були дуже ізольовані і в'язням було навіть заборонено ходити з бараку до бараку, а 1954 р. уже було дозволено відвідувати своїх близьких родичів — в'язнів в інших таборах. Дозвіл давалося на 6 днів і в'язні підчас відвідин мешкали в спеціальних будинках для відвідувачів, що були побудовані при кожному таборі.

З 1953 року в'язні почали одержувати за працю гроші, якщо виробили норму, від 100 до 300 карб. місячно. Але вони нараховувалися тільки тим, які працювали за виробничим, а не допоміжним званням. Частину грошей видавано на руки.

В тому ж році до Воркути прибуло два транспорти ув'язнених українців з Караганди (приблизно до 4 000 осіб). З них 80% були бандерівцями. Поворотець Р. свідчить, що одного разу він знаходився біля таборової крамнички і там стояло багато українців. Він був свідком, як усі стояли «струнко», коли до крамнички зайшов якийсь українець. Це був їхній найвищий провідник. Поворотець Б. свідчить, що всі в'язні, яких привезено з Караганди, були організаторами повстання в таборі шахти «З» на Воркуті, що відбулося пізніше, в червні 1955 року.

Згідно з свідченнями поворотця Р., в шахтах Воркути чч. 9-10, з'єднаних тепер в одну, працює 700 українців, а табір має 1200 в'язнів. Крім того є там білоруси, естонці, литовці, пакистанці. Росіян немає,

лише таборова адміністрація складається з них. Інший поворотець Г. подає, що в жіночому таборі Гричахтин ув'язнено 1 100 жінок, серед яких є 800 українок від 18 до 60 років життя. Всі вони працювали на будівництві залізниці Воркута-Тальмай (Урал).

Свідчення ч. 19. Округа карних таборів Потьма. Поштова скринька ч. 5110/33.

Ця група концтаборів знаходиться в Мордовській АССР, приблизно 350 км на південний схід від Москви. Клімат гостро-континентальний, а місцевість лісиста. Концтабори знаходяться в околиці м. Потьми, вздовж залізничної лінії, що йде від Потьми на північ. В'язні працюють в лісорозробній і текстильній промисловостях, в рільництві та на торфорозробці. В таборах Потьми ув'язнено багато жінок, серед яких переважна більшість українок. Поворотець-жінка М. оповідає, що праця жінок в таборах Потьми тривала від 6.00 год. ранку до 7.00 вечора. Жінки в більшості працюють на торфорозробці і з ними дуже погано поводяться. В таборі, в якому перебувала М., ув'язнених жінок нараховувалось понад 2 000. Частина жінок з того табору працювала на будові залізниці та в кравецькій фабриці. Сторожа таборів була дуже сильна: стійки стояли на вежах і поза таборовою огорожею, отже, про якусь втечу не можна і мріяти. В таборі ч. 5110/33 перебувало тільки 20 німкинь; 70% — це українки, а решта латишки, латвійки, естонки, мадярки, румунки, росіянки, французжанки, польки, китайки, японки, корейки, чешки, югослав'янки. М. стверджує, що в околицях Потьми вона знала про існування 36 окремих концтаборів. Начальник управління цими таборами — підполковник МВД Тройкін.

До Потьми табір ч. 11 «Явась» у вересні 1955 року прибуло два транспорти інвалідів-в'язнів. «Явась» знаходиться від Потьми 40 км на південний схід. Біля «Явась» існує фабрика меблів, в якій працює в одну зміну 600-800 в'язнів, а таких змін — дві. Всі табори Потьми називаються «Дубралаг», в яких ув'язнено до 200 000 осіб, з них 80% інвалідів.

1953 року, як свідчить М., до одного з таборів зайшов советський генерал, який викликав за списком дев'ятох в'язнів і забрав їх з

собою. Потім виявилось, що генерал немов би був фальшивий, а в'язні на літакові перелетіли за кордон (?). Але М. не може гарантувати про правдивість цієї чутки.

Поворотець стверджує, що всі українці в таборах дуже між собою організовані, бо там існує підпільна організація Бандери. В'язні складали про Бандеру пісні і співають їх під час праці. Деякі в'язні читають газету «Радянська Україна», яку їм тепер дозволено передплачувати.

В таборах Потьми ув'язнено єпископа Чарнецького, адміністратора Волині. 1945 року його засуджено на 5 років до концтаборів, а 1950 року засуджено ще раз на 10 років. Згідно з свідченням поворотця Г., єпископ перебував у таборі 385/7. В тому ж таборі ув'язнено ще одного українського католицького священика, який має свого сина у Відні. Священик походить з Станиславівської області. За останній час звільнено декілька українських священиків, які в таборах стали інвалідами. Але їх вивезено в Караганду до будинку інвалідів.

М. оповідає, що денний розпорядок у тому таборі, де вона перебувала, був такий: о 4.00 годині ранку в'язні вставали з ліжок; 5-6.00 години — сніданок; від 6.00 до 4.00 по обіді праця; від 4.00 до 5.00 — обід, а від 5.00 до 9.00 кожний в'язень перебуває в бараці і може робити, що він бажає, не порушуючи приписів таборового режиму. О 9.00 годині вечора всі в'язні мусіли вже бути в ліжках. В'язні мешкали в кам'яних бараках, наглядачами були як чоловіки, так і жінки. Такий денний порядок запроваджено вже по смерті Сталіна, до того часу в'язні працювали до 7.00 години вечора.

В таборі ч. 11 «Явась» ув'язнено виключно українців. Згідно з інформаціями поворотця П., там ув'язнено митрополита Сліпого, проф. Чорняка і ректора семінарії в Станиславові Чернецького. Поворотець П. перебував з митрополитом Сліпим від. 1948 до 1949 року, а потім бачився з ним наприкінці 1953 року. Обидва вони знаходились в таборі ч. 8. П. оповідає, що він бачився з митрополитом 4 години кожного дня і разом з ним повторював граматику французької та англійської мов. Митрополит Сліпий хворий на пропуклину, не може виконувати важкої праці, але його змушували

працювати щоденно. Останні відомості про митрополита Сліпого поворотець мав ще з 1955 року. Він твердить, що тепер напевно митрополит вивезений до таборів Красноярська. Поворотець стверджує також, що одного разу митрополит подарував йому та одному українському композиторові зі Львова 50 карб. від себе, як одноразову допомогу, хоч митрополит сам грошей теж не мав і дуже бідував. Єпископ Чернецький ще перебуває, здається, в таборах Потьми, хоч його термін ув'язнення скінчився вже чотири роки тому (в 1950 році). До єпископа і митрополита всі в'язні, а навіть і обслуга, ставляться з респектом і дуже їх поважають.

Свідчення ч. 20. Округа концтаборів Інта-Абезь. Поштова скринька ч. 5110/31. Табори розташовані в Комі АССР, через які переходить залізниця Котлас-Воркута. Зима дуже гостра, з температурою 40-50 ступнів нижче нуля, і тягнеться приблизно 9 місяців. Місцевість дуже болотиста, літом в'язнів кусають комарі. В'язні працюють в копальнях вугілля, на будові доріг, каналів, будинків та в деревообробній промисловості. До 1954 р. начальником управління групи цих таборів був підполковник Козлов, після 1954 р. — генерал-майор МВД Рочкін. В одному з таборів начальником є майор Скоморохін, який ненавидить українців і заявляє, що вони є найлютіші вороги ССРСР.

В околицях Інти розташовано 7 окремих концтаборів, під назвою «Мінлаг» (мінеральні табори). Ув'язнених нараховується приблизно 30 000, з того 6 000 жінок. Поворотець свідчить, що він докладно знає такий національний склад одного з таборів: українців 800 осіб, латишів 500, а решта 400 — інших національностей. Росіян немає. 1950 року, коли закінчено будову шахт чч. 11 і 12, привезено автами на будівництво групу комсомольців та партійців і їм дали до рук лопати, сокири, молотки. Потім їх зфотографували, що це немов би вони збудували шахту. Після зроблення знімки їх знову відвезено в невідомому напрямі. Звільненим в'язням з таборів Інта, паспортів не видається, а поселяється їх навколо Інти на т. зв. «добровільне» поселення.

1953 року в одному з таборів Інта вночі розліплено летючки, які були написані на викраденому в канцелярії папері. Папір мав уже

видрукований наголовок місцевої комсомольської газети і був для того призначений. На тому папері й написано було летючки. Поворотець П. оповідає, що летючки написали і розліпили в'язні-українці. Зміст їхній приблизно такий: «Український народ! Що ти думаєш робити? Чому терпиш неволю? Смерть Сталінові та його компаньйонам! Друзі, видержіть! Вже небагато залишилося до 1955 року. Тоді вас звільнять БМВ (Бойові Місцеві Відділи). Смерть майорові Скоморохіну і старшому надзирателю Шалікову!». Таборова адміністрація зірвала листівки і розшукувала, хто їх розліпив. Наступної ночі з'явилися нові, але писані синім кольором. Продовж півроку оперативний відділ викликав в'язнів на слідство, вишукуючи тих, хто написав та розліпив листівки, але нікого не знайшов. На завершення слідства з табору було вибрано 150 українців і відправлено до штрафного табору.

У вересні 1950 року з шостого табору втекло 6 українців під керівництвом Василенка. Їх спіймано на віддалі 20 км і привезено до табору, де без суду розстріляли на очах в'язнів. Кожний в'язень був змушений адміністрацією оглядати трупи. Поворотець П. свідчить, що росіяни дуже ненавидять кавказців і називають їх «чорний ішак», але кавказці і українці між собою дуже міцно товаришують та взаємно допомагають собі у біді.

Всіх свідчень поворотців тут не подаємо, бо вони в більшості схожі до себе, дають загальний образ режиму, побуту та життя ув'язнених в концтаборах, які вже описані з попередніх розділах цієї книжки.

Головним є те, що всі поворотці однаково свідчать про терор, що панує у советських концтаборах, про жахливий визиск в'язнів та найпримітивніші умови людського життя.

У всіх свідченнях поворотців червоною ниткою проходить, що і в советських концтаборах українці продовжують уперту революційно-визвольну боротьбу під керівництвом Організації Українських Націоналістів (ОУН), навколо якої гуртуються всі в'язні з поневолених Москвою неросійських народів.

СПИСОК ПРАЦІВНИКІВ МВД

[Попередня сторінка](#)

["Концентраційні табори в Советському Союзі"](#)

[Наступна сторінка](#)

які очолюють або очолювали різні адміністративні посади в советських концтаборах, або працюють в ГУЛАГ-ові чи в органах МВД СССР.

1. **Барabanов** Василь Арсеньович — начальник управління концтаборів будівництва Цимлянського гідровузла.

2. **Жук** Сергій Яковлевич — начальник «Гідропроєкту» і головний інженер «Главгідроволгодонстрою».

3. **Горностаєв** Яків Пилипович — начальник головного Волго-Донського управління.

4. **Рапопорт** Яків Давидович — начальник «Главгідроволгодонстрою».

5. **Долгіх** Іван Ільч — начальник головного управління «Волгодонстрою».

6. **Запєвалін** Михайло Олександрович — начальник політичного відділу «Волгодонстрою».

7. **Петровський** Федір Павлович — заступник начальника головного управління «Волгодонстрою».

8. **Добринін** Григорій Прокопович — начальник управління «Волгодонстрою».

9. **Богданов** Микола Кузьмич — генерал-лейтенант державної безпеки, заступник міністра внутрішніх справ, начальник ГУЛАГ-у.

10. **Круглов** Сергій Никифорович — генерал-полковник державної безпеки. Колишній міністер МВД.

11. **Мамулов** Степан Соломонович — генерал-лейтенант державної безпеки.
12. **Мороз** Яків Мойсейович — начальник Ухто-Печорських концтаборів.
13. **Обручніков** Борис Павлович — генерал-лейтенант державної безпеки.
14. **Рясний** Василь Степанович — генерал-лейтенант державної безпеки.
15. **Сєров** Іван Олександрович — генерал армії державної безпеки. Голова Комітету державної безпеки при раді міністрів ССРСР.
16. **Горбенко** Іван Іванович — генерал-майор державної безпеки.
17. **Берман** — начальник ГУЛАГ-у під час єжовських чисток.
18. **Чернишов** В. В. — генерал-полковник державної безпеки (помер).
19. **Чорний** — майор військ МВД. Заступник начальника будівельного об'єкту ч. 501.
20. **Коміров** — начальник пересильного табору в Лабитнангі.
21. **Медведєв** — капітан військ МВД. Начальник відділу управління концтаборів ч. 501.
22. **Огурцов** — старший лейтенант військ МВД. Заступник начальника побуту колони ч. 34 в Єлєцьку.
23. **Самодуров** — полковник державної безпеки, усунений 1953 р. з посади начальника концтаборів.
24. **Саригін** — капітан гвардії військ МВД. Начальник шпиталю в таборі Красная Камна.

25. **Соболєва** — майор державної безпеки. Головний лікар табору ч. 501.
26. **Утош** — лейтенант військ МВД. Начальник концтабору ч. 64.
27. **Єрмоленко** — старший лейтенант військ МВД. Начальник КВЧ ч. 34.
28. **Крилов** — лейтенант військ МВД. Забитий в'язнями під час повстання.
29. **Іноскій** Дмитро Миколаєвич — начальник концтабору ч. 244/9 на Воркуті.
30. **Касіров** — капітан гвардії військ МВД. Начальник концтаборів ч. 525 в Прокоп'євському управлінні.
31. **Семьонов** — генерал державної безпеки. Начальник управління концтаборів в Норильську (усунений з посади після повстання).
32. **Котельніков** — капітан військ МВД. Начальник другого управління концтаборів Озерлагу (Тайшет).
33. **Хутканач** — начальник табору ч. 46 (Тайшет).
34. **Волков** — помічник начальника табору ч. 46 (Тайшет).
35. **Ковтун** — помічник начальника табору ч. 46 (Тайшет).
36. **Царьов** — генерал державної безпеки. Начальник концтаборів ч. 525 в Прокоп'євську (призначений на місце Семьонова).
37. **Тройкін** — начальник концтабору Потьма (поштова скринька 5110/33).
38. **Козлов** — підполковник військ МВД. Начальник концтаборів Інта.

39. **Рочкін** — генерал-майор військ МВД. Призначений 1954 року на начальника концтаборів Інта, на місце Козлова.
40. **Скоморохін** — майор державної безпеки. Начальник одного з концтаборів Інта.
41. **Калієв** — полковник військ МВД. Начальник управління групою таборів Інта до 1953 р.
42. **Ростов** — майор військ МВД. Начальник концтаборів Інта. Призначений на місце Калієва з 1953 року.
43. **Дьогтьов** — начальник комбінату «Воркутвугіль» до 1945 року.
44. **Чечєв** — полковник державної безпеки концтаборів у Кінгірі.
45. **Бєрьозін** — начальник концтаборів «Дальстроє».
46. **Корольов** — старший лейтенант державної безпеки. Адміністратор табору ч. 64 групи таборів Салехарду.
47. **Леонтьєв** Борис Георгієвич — начальник санітарної частини Солікамських концтаборів.
48. **Мороз** — працівник ГУЛАГ-у. По війні прийшов на Захід і працював у російському «Інституті по ізнучєнію культури СССР» в Мюнхєні. Наприкінці 1956. р. правдоподібно повернувся до СССР.
49. **Дубовський** — підполковник військ МВД. За національністю поляк. Начальник управління концтаборів Усть-Вим.
50. **Буманов** — капітан державної безпеки. Помічник начальника в концтаборі Усть-Вим.
51. **Пашков** — лейтенант військ МВД. Начальник відділу кадрів в управлінні концтаборів Усть-Вим. Він також політрук управління.

52. **Ердман** — начальник УРО, управління концтаборів Усть-Вим.

53. **Барабашов** — старший лейтенант державної безпеки. Начальник КВЧ управління Усть-Вим.

54. **Котляров** — підполковник військ МВД. Начальник санчастини групи концтаборів Усть-Вим.

55. **Васягін В. Д.** — лейтенант військ МВД. Начальник концтабору ч. 3, групи Усть-Вим.

56. **Іванов** — лейтенант військ МВД. Начальник концтабору ч. 6, Усть-Вим.

57. **Махнов** — лейтенант державної безпеки. Начальник концтабору ч. 4, Усть-Вим.

58. **Віноградов** — старший лейтенант військ МВД. Начальник концтабору ч. 5, Усть-Вим.

59. **Кірілов** — сержант. Заступник начальника концтабору ч. 5, Усть-Вим.

60. **Успенський** Дмитрій — генерал військ МВД. Начальник управління будівництва Біломорсько-Балтійського каналу.

61. **Медведь** — начальник «Севостлаг». В 1938 р. немов би під час єжовської чистки розстріляний.

62. **Запорожцев** — начальник секретно-оперативного відділу «Севостлагу».

63. **Фомін** — начальник одного з управлінь «Севостлагу».

64. **Берман** Едуард — один з високих керівників МВД «Севостлагу.»

65. **Філіпов** — один з високих керівників МВД «Севостлагу».

66. **Дерев'янка** — генерал МВД.
67. **Масленніков** — генерал-полковник військ МВД.
68. **Долгіх** — генерал, заступник генерального прокурора МВД.
69. **Бичков** — генерал, заступник начальника ГУЛАГ-у.
70. **Кобулов** Богдан Захарович — генерал-полковник МГБ.
71. **Чернишов** Василь Васильович — генерал-полковник МГБ.
72. **Гоглідзе** Сергій Арсентьович — генерал-полковник МГБ.
73. **Павлов** Карпо Олександрович — генерал-полковник МГБ.
74. **Бабкін** Олексій Микитович — генерал-лейтенант МГБ.
75. **Бельченко** Сергій Савич — генерал-лейтенант МГБ.
76. **Блінов** Афанасій Сергійович — генерал-лейтенант МГБ.
77. **Борщев** Тимофій Михайлович — генерал-лейтенант МГБ.
78. **Бурданов** Семен Н. — генерал-лейтенант МГБ.
79. **Влодзімірський** Лев Омелянович — генерал-лейтенант МГБ.
80. **Вороній** Олександр Іванович — генерал-лейтенант МГБ.
81. **Гвіш'ян** Михайло Максимович — генерал-лейтенант МГБ.
82. **Горлінський** Микола Дмитрович — генерал-лейтенант МГБ.
83. **Дроздецький** Павло Гаврилович — генерал-лейтенант МГБ.
84. **Єгнарашвілі** Олексаадер Якович — генерал-лейтенант МГБ.

85. **Журавльов** Михайло Іванович — генерал-лейтенант МГБ.
86. **Лангфанг** Олександр Іванович — генерал-лейтенант МГБ.
87. **Мільштейн** Соломон Рафаїлович — генерал-лейтенант МГБ.
88. **Огольцов** Сергій Іванович — генерал-лейтенант МГБ.
89. **Сазикін** Микола Степанович — генерал-лейтенант МГБ.
90. **Судоплашов** Павло Анатолевич — генерал-лейтенант МГБ.
91. **Фішін** Павло Михайлович — генерал-лейтенант МГБ.

Складений тут список, на підставі свідчень поворотців та кол. в'язнів з советських концтаборів, є дуже мала частина всієї тієї величезної і загальної кількості еміведистів, які постійно виконують роль російських катів у численних концтаборах ССРСР. Частину з них за час існування концтаборів усунено, ліквідовано або переведено на іншу працю. Але для поневоленого Москвою українського народу та інших неросійських народів ССРСР, вони назавжди залишаються тими катами, що виконували і виконують ганебну політику московської червоної імперії.

ПОВСТАННЯ В'ЯЗНІВ У СОВЕТСЬКИХ КОНЦТАБОРАХ

Згідно з свідченням поворотців-чужинців з советських концтаборів, а також з побічних інформаційних джерел, в низці концтаборів відбулися повстання та страйки в'язнів, спрямовані проти російсько-комуністичної влади, засудження та нелюдського трактування.

Всі поворотці свідчать про те, що повстання в концтаборах підготували і організували українці, так звані бандерівці. Про повстання в концтаборах Воркути були на Заході чутки ще 1953 року, але докладніше ніхто нічого не знав. Тільки поворотці-чужинці,

повернувшись на Захід, більш докладніше поінформували світ про повстання підсоветських в'язнів.

Повстання в таборах Воркути було дуже детально продумане і підготоване. Підпільний Провід Організації Українських Націоналістів у кожному таборі створив провідну групу, щоб керувати повстанням та започаткувати його одночасно. Воно розпочалося ніччю з 19 на 20 липня 1953 року і охопило собою 50 копалень Воркути. Підпільний Провід ОУН розраховував, що припинення видобування вугілля на Воркуті дуже відіб'ється, або навіть і припинить працю підприємств Ленінградської області та металургійного комбінату в м. Щербаков (кол. Рибінськ). Першими перестали працювати в'язні в шахті ч. 1 (до 8 000 осіб) та в шахті ч. 7. Повстання розпочалося через 3 дні після того, як з Караганди на Воркуту привезено численну кількість в'язнів-українців. В повстанні взяло участь до 100 000 в'язнів. Підпільний провід ОУН висунув низку політичних гасел, у яких домагалося звільнення неросійських теренів, що входять до складу ССРСР, від російської окупації, припинення масових арештів і вбивств населення в Україні та на інших поневолених Москвою неросійських теренах, звільнення всіх невинно засуджених до концтаборів, перегляд усіх судових справ ув'язнених, а також поліпшення умов таборового життя.

Таборова адміністрація під час повстання цілком розгубилася, а ВОХРа не зважилася в перші дні вжити зброї. Оперативно-чекістський відділ постійно телеграфував до Москви і вимагав конкретних вказівок, як діяти далі.

Німецький лікар Йосиф Шольмер, що був засуджений на 25 років ув'язнення, перебував на Воркуті і сам брав безпосередньо участь у повстанні на Воркуті. Про нього досить докладно описано в німецькому журналі «Монат» за березень 1954 рік. Він свідчить, що повстання в Воркуті тривало 3 місяці, а керували ним весь час українці, яких, напр., в таборі ч. 6 було більше половини всього складу ув'язнених. Всі вони в більшості походили з Західніх Земель України, належали до підпільно-революційного руху Бандери, а їхньою метою є Українська Самостійна демократична держава з 40 мільйоновим населенням, цілком відокремлена від Московщини.

Бандерівці в таборах об'єднують навколо себе всіх українців, незалежно, з яких земель України вони походять.

Провід повстанців відмовився переговорювати з таборовою адміністрацією та представниками оперативно-чекістських управлінь воркутських таборів. Він вимагав спеціальної комісії з Москви (від ЦК КПСС), з якою хотів тільки говорити. Ситуація в таборах створилася такою загрозливою, що через декілька днів з Москви справді прибула комісія в складі 30 офіцерів МВД на чолі з генерал-полковником Масленниковим. Комісія розмовляла з проводом повстанців, нічого не обіцяла, тільки хотіла довідатися про причини повстання, а також приймала заяви про перегляд справи засуду.

В перші дні повстання, перед приїздом комісії адміністрація таборів оголосила до відома в'язнів, що:

- а) бараки на ніч не замикатимуть;
- б) ґрати з вікон усунуть;
- в) номерів, що їх мають на лівому рукаві і на правій штанці в'язні, більше носити не будуть;
- г) кожний в'язень буде мати право раз на місяць писати листа до рідних;
- г) в разі систематичного перевиконання норм та доброї поведінки, кожний в'язень, за дозволом начальника режиму, може побачитись раз на рік з рідними;
- д) всі в'язні мають право подавати прохання про перегляд його судової справи комісії, яка прибуває з Москви.

Але в'язні взагалі відмовилися розмовляти про ті справи з таборовою адміністрацією.

Характеристичним є те, що на всі заяви про перегляд справи засуду, кожний в'язень потім одержав з Москви таку відповідь: «Вашу заяву про перегляд справи засуду розглянено. Ви засуджені справедливо і не має причини до перегляду Вашої справи. Після відбуття терміну кари будете з табору звільнені».

Найміцніше тримався табір ч. 29. В'язні на загальних зборах вибрали власну адміністрацію, до якої увійшли в переважній більшості українці; усунули з табору коменданта та його наставників, а для дотримання порядку призначили своїх наглядачів. Всі продукти взято на облік, в першу чергу ними забезпечено хворих, а кожному в'язневі приділено тверду норму харчів. В'язні, які сиділи в карцері за т. зв. «порушення» дисципліни праці чи таборового режиму за винятком тих, які сиділи за кримінальні злочини, були звільнені. Натомість до карцеру замкнено всіх донощиків та сексотів. Два рази генерал Дерев'янка намагався через радіоголосник умовити в'язнів капітулювати та підпорядкуватись наказам влади, але нововибрана таборова адміністрація поставила категоричну вимогу, що вона буде говорити тільки з представниками ЦК КПСС.

За цей час Дерев'янка стягнув війська і оточив ними табір. Всі в'язні зібралися перед таборовою брамою, міцно взяли один одного за руки і створили перед вояками своїми тілами стіну. Попереду стояли українці з своїм проводом та співали українські підпільні революційно-націоналістичні пісні. Жива стіна з в'язнів наступала на вояків, і в цей час Дерев'янка наказав стріляти. На місці було забито 64 в'язнів та 200 важко поранено, які за декілька днів померли. 90% з них були українцями.

Повстання в таборах Воркути московська влада зліквідувала дуже жорстоко, а потім виарештувала велику кількість українців, поставила їх перед таборовим судом та засудила або на довічне ув'язнення, або на кару смерті. Велику кількість ув'язнених українців вивезено з Воркути до таборів Колими та Кінгіру (Казахстан). Про повстання в советських концтаборах в закордонній пресі з'явилося багато різних статей та інформацій. Писалося про них і в українській еміграційній пресі, а особливо дуже багато в часописі «Шлях Перемоги» (Україніше Вохеншріфт-Мюнхен). Щоб не повторюватись, передаємо тут скорочено за «Шляхом Перемоги» як відбувалися повстання в советських концтаборах. Свої статті «Шлях Перемоги» поміщував на підставі повідомлень американського журналу «Сатурн» ч. 1 за січень-лютий 1956 року. Статті до журналу писав Поль Бартон, який зібравши різні інформації, старався дати приблизну аналізу положення в концтаборах та причини, які довели до повстання.

В умовах, що заіснували в концтаборах до вибуху повстань та страйків, зміни в таборовому режимі і поширення підпільної діяльності повстанських організацій мали не менше значення, ніж смерть Сталіна і післясталінські зміни в Москві.

Перший вибух повстання був в Караганді ще за часів життя диктатора в 1952 р. Згідно з повідомленнями колишніх засланих з Воркути, які чули оповідання групи 300 українців, переведених з Караганди в табір ч. 3 на Воркуті за активну участь у повстанні, організація повстання було справою підпільної організації українців, колишніх повстанців — вояків УПА, які боролися під час війни як проти німецьких, так і проти советських окупаційних військ в Україні.

З хвилиною приходу цих українців в карагандинський табір, в ньому панувала банда кримінальників. Вона стояла в порозумінні з адміністрацією, яка з допомогою «уголовних» не тільки «підтримувала» дисципліну, але систематично тортувала і обкрадала в'язнів. Між українцями та кримінальними злочинцями відразу ж дійшло до конфлікту та кривавого зудару. Зудар закінчився справжнім повстанням, у висліді якого диктатура злочинців була цілковито зламана. Після повстання адміністрація, борючись з українськими впливами, що взяли тепер верх, розкинула їх по різних таборах інших областей СРСР. Чоловіків заслано до Воркути та в Норильськ, пізніше в Тайшет. Вони були самі тим «дріжджам», на якому зросли страйки та повстання по інших таборах.

Розсліди свідчень очевидців роз'яснюють той факт, що рядовий в'язень в таборі не міг брати участі в рішеннях страйкового комітету і навіть не мав можливості з'ясувати собі організацію цієї акції. Все, що він міг зробити, — це підчинитися наказам організаторів, особи яких у більшості були йому невідомі.

Американець Джон Нобель, який в січні 1955 р. повернувся до США з Воркути, де брав участь у страйку на шахті ч. 3, був переконаний, що страйком у тому таборі керував немов би Гуревич, колишній аташе советського посольства в Парижі. («Нью-Йорк Таймс» з квітня 1955 р.). Тим часом Гуревич, перебуваючи в таборах,

давно вже був відомий підпільній організації, як небезпечний сексот. Коли вибухло повстання, його приперли до стіни і поставили перед вибором: або передавати домагання в'язнів адміністрації табору, взявши на себе все ризико, або смерть на місці. Гуревич вибрав життя і, виповнивши з огірченням свою місію, щез без усякого сліду.

Великі страйки також переконливо доводять, що політичним в'язням вдалося перетягти на свій бік і охорону. Коли старшина в таборі ч. 3 на Воркуті дав наказ відкрити вогонь по в'язнях, його **наказ виконав тільки один вояк**. Ще більш характеристичним є той факт, що під час повстання засланців на Інті літом 1954 р. варта перейшла на їхній бік.

Спротив у таборах показав одну з головних слабих сторінок совєтської концтраційної системи, що гноблення в'язнів служить також і засобом гноблення цілого підсовєтського народу. Ця слаба сторінка найбільше характеризується таким епізодом, що його оповів один німецький поворотець з Норильську: Ніччю 1955 року в'язні почули постріли. Наступного дня вони довідались, що один з вартових на вежі застрілився. В'язні знайшли записку, скинену вояком перед самогубством до табору. Він писав, що не може далі вартувати в'язнів, знаючи що його батько також засланий до табору. Були також випадки, коли вартові знаходили серед в'язнів своїх родичів.

До того часу, поки політичні в'язні не взяли за систематичний організований натиск на владу, незадоволення виявлялися лише індивідуальними висловами розпуки і політичних наслідків це не мало.

Після страйкових досвідів 1953 р., підпільні організації концтаборів прийшли до переконання, що страйки треба використовувати як засіб боротьби проти влади та домагатися від неї полегшення режиму. Страйки та повстання переконали також, що під організованим тиском в'язнів, коли нею керує міцна й ідейно озброєна підпільна організація, совєти змушені в своїй практиці хоч і не багато, але все ж поступатися перед невільниками та послаблювати режим табору. Отже, поступок режиму недооцінювати не треба, навіть якщо ці поступки не могли радикально змінити положення в'язнів. Жвава

переписка, за якою таборіві цензори не могли докладно стежити. Відвідини в'язнів рідними, дають кожному заарештованому можливість уявити докладний образ політичного, соціального та економічного гноблення поза таборами — «на волі». Він міг довідатися про положення працюючих мас, а деякі батьки навіть просили у в'язнів допомоги. За свідченням поворогця Гельмута Розено, один в'язень естонець одержав від своєї жінки листа, в якому вона з радістю повідомляє, що, заробивши 900 трудоднів у рік, працюючи денно по 15-16 годин у колгоспі, щоб у три рази перевиконати норму, вона має тепер можливість його відвідати. Коли один в'язень з Воркутської лікарні написав своїй дружині, що він сподівається дотермінно звільнитися, вона відповіла, що йому було б краще залишитися в таборі, бо тому, що він хворий, вона не має можливості його утримати.

Німецький поворотець з концтаборів Казахстану Ф. В. оповідає про сорокденний страйк у спеціальному режимному таборі ч. 392 та ч. 3 у Кінгірі (500 км від Караганди в центральній Азії), що відбувся в травні 1954 року:

«Те, що у Воркуті 1953 року було тільки повним розмаху початком, у 1954 році підпільним проводом використано з найбільшою тактичною мудрістю, відвагою та впертістю в пізніших страйках і повстаннях в'язнів. В'язні на Воркуті, фактично страйкували, але в'язні у Кінгірі організували вже повстання. На Воркуті тільки говорено про зброю — у Кінгірі її зроблено, хоч примітивно. На Воркуті в'язні тільки слухали закордонних радіопередач — у Кінгірі в'язні самі побудували радіоапарат і намагалися передавати за кордон на коротких хвилях. Але Кінгір, порівняно до Воркути, виявляє ще й інші речі: страйк на Воркуті зміг розпочатися через деяке послаблення режиму після смерті Сталіна і через замішання МВД у зв'язку з арештом Берії, але прийшов час і треба було сподіватися, що Москва опанувала початкове замішання та що емведівський апарат і далі працює справно. Однак, повстання в Кінгірі доводить, що замішання в рядах МВД не зникло, а навпаки — збільшилося.»

Згідно з свідченнями німецьких поворотців, концентраційний табір у Кінгірі був обведений високим муром. Подібний мур розділяв також і територію табору на три частини. Бараки, в яких мешкали в'язні, теж були кам'яні, в таборі знаходились члени різних повстанських груп поневолених Москвою неросійських народів, бо до нього засилялися спеціально небезпечні для советського режиму. Навіть серед в'язнів таборова влада вишукувала спеціально небезпечних, щоб їх ізолювати. При цьому вона послуговувалася своїми донощиками. Але українці, які творили 60% усіх в'язнів, зорганізували спеціальну оборону перед тими сексотами. Протягом одного року вони забили майже 100 донощиків. Коли у лютому ухвалено закон, який карав смертю за таборове вбивство, таборова влада розпочала процес проти українців за їхню протишпигунську оборону. Але цей закон появився вже тоді, коли всі донощики були знищені. Тоді таборове начальство вжило провокацій. Ці провокації і стали зав'язком перших страйків. В половині квітня, як оповідає поворотець Ф. В., останній транспорт в'язнів з Кінгіру вже відійшов, коли в таборі знову появились нові в'язні. Виявилось, що це були самі кримінальні злочинці. Провідник злочинців, якийсь «Глеб», звернувся одного вечора до керівника групи спротиву Анатолія Задорожного і повідомив його, що декілька людей з його групи забрано до «опера» (оперуповноважений МВД, прикріплений до кожного бараку). Вони б мали за завдання спровокувати зудар політичних з кримінальниками. «Глеб» заявив, що його люди погодилися на це, але вирішили діяти з політичними. І після деяких переговорів 600 кримінальників були включені в плян повстання.

У неділю 15 травня в другому таборовому пункті, що був відокремлений від першого муром, улаштовано концерт і люди «Глеба» вирішили бути на ньому. В лазні таборової лікарні вони відкрутили залізну руру і розбили мур у тому місці, де колись була брама, яку замуровано. Пробивши діру, кримінальні в'язні продісталися на подвір'я другого таборового пункту. Потім кримінальники почали розбивати мури, які оточували ізолятор і звільнили з нього 400 в'язнів-штрафників. За кримінальними кинулися на мури політичні. Вони розбили браму, яка вела до господарської зони, а також і мури, що відділяли від них жіночий табір. З 500 жінок з'єдналися разом з усіма в'язнями. Всіх ефедистів з табору прогнано, а вартових полонено, їх пильнували так само, як і

магазини з харчами у господарській зоні. Влада і МВД були перестрашені і в таборі панував немов би спокій, але це було тільки перед бурею.

О третій годині ночі з понеділка на вівторок до табору в усі три таборові брами увійшло несподівано військо МВД і незабаром з глиняних ліплянок жіночого табору залунали постріли. Советські опричники намагалися прогнати з жіночого табору чоловіків, що їх обороняли. Над ранком військо прогнало в'язнів з тієї частини табору, де знаходилися продукти. На мурах між першим та другим табором з'явилися озброєні скорострілами пости. Тієї ж ночі управа табору забрала 70 трупів забитих в'язнів та всіх ранених. Їх відправлено до центру копалень міді, Дасгаскану, віддаленого від Кінгіру 23 км. Поспіх, з яким влада очищувала табір, був зрозумілий. Дозвіл на вмаршування до табору війська мусіла дати централія, а такого таборова влада не одержала, а поступила самочинно. В'язні це знали, а тому наступного дня вони започаткували страйк під гаслом: «Покарати винних за протизаконний вхід військових відділів до табору та за вбивства і поранення в'язнів». В'язні ждали видачі трупів та їхньої секції вільними лікарями разом з лікарями-в'язнями для ствердження, що їх забило військо. Старшини, які зайшли до табору, обіцяли все і намовляли таборовиків іти до праці. Навіть дуже врочисто обіцяли, що до табору прийде адвокат чи прокурор, який вислухас всі домагання в'язнів. Провідники таборового спротиву наказали в'язням повернутися до праці. Робітничі бригади залишили табір і пішли до праці, а влада використала момент, що в таборі було мало людей і почала виловлювати між ними підозрілих та забирати на транспорт. В'язні увімкнули таборову сирену, щоб її ревом дати знати працюючим поза табором друзям, що в таборі тривога. Але робітничі команди не поверталися. Замість них до табору входили все нові війська МВД, які розпочали замурувати в мурах дірки та будувати нові мури. В'язні, які працювали поза табором, на перший звук сирени хотіли повертатися, але варта не пустила їх і вони сиділи до вечора, не працюючи. Повернувшись вечором до табору, їхній гнів збільшився і повстання спалахнуло наново ще з більшою силою. На пропозицію підпільного українського проводу, делегати 14 націй від в'язнів-чоловіків та один делегат від жінок створюють таборову комісію, яка від тепер веде акцію. В першу чергу ця комісія опрацьовує 16 вимог. Дальше вимагає прибуття представника ЦК

партії, якому — і тільки йому єдиному — комісія може передати свої домагання. Комісія приймає найвищу владу в таборовій зоні. Мури знову зруйновано, а старшини і вартові повтікали, не віддавши ані одного стрілу. До праці ніхто не йде. Комісія вимагає амністії для малолітніх і інвалідів; ревізії засудів; знесення спецрежиму; усунення нумерів на одязі; знесення ґрат на вікнах бараків; репатріації чужинців; восьмигодинного дня праці; змоги вибирати вільне місце поселення, після звільнення з таборів; некаральности для страйкового комітету і кари для ескадронських старшин, які були винуватими у вимірі високих кар.

Одного дня через голосники почулося: «Увага, увага! Прибули висланці Москви, щоб переговорювати з вами! О третій годині по обіді прийдуть вони до табору». Ще перед визначеною годинаю подвір'я табору переповнюється в'язнями. З їдальні виносять довгі столи. При них сидять Анатолій Задорожний, сивоволоса стара жінка, що перебуває в таборах уже 18 років та інші члени комісії. Точно о 3.00 годині до таборової брами підходять чотири в'язні. Вони мусять супроводити московських висланників, бо ті приходять до табору самі, без охорони. Нарешті висланники заходять до табору. Золоті нашивки та ордени виблискують на сонці.

— Заступник генерального прокурора МВД, генерал Долгіх! — говорить один з них і сідає за стіл.

— Заступник керівника ГУЛАГ-у, генерал Бичков, — представляється другий і засідає коло Анатолія Задорожного.

Переговори відбувалися при двох столах. Генерал Бичков устав, дістав з течки якісь папери і заявив, що частина домагань в'язнів є слушні і що уряд в тій справі ще до їхніх вимог ухвалив низку законів, але вони ще не прибули до Кінгіру. Генерал запевняє, що «уряд вирішив звільнити недолітків, інвалідів і хворих, встановити восьмигодинний день праці...»

— Що він плете? — запитує з натовпу один з українців. — Чи впився?

Анатолій Задорожний поставив вимогу, щоб до в'язнів прибув представник ЦК. Бичков нервово відповідає, що їх вислав ЦК і інших висилати не буде.

— В цьому таборі поплила кров! — заявив гостро Задорожний Бичкову. — Жадаємо справедливості. Ваші солдати, громадянин генерал, вмаршували без дозволу в табір і ми маємо 70 трупів та сотні поранених.

На тому висланці з Москви з табору відійшли. Тепер комісія в'язнів перебрала в таборі цілковиту владу. Кожний барак мав свого коменданта, господарська зона була бережена в'язнями і вони також пильнували, щоб приділи харчів були справедливі. Коли запаси почали вичерпуватися, самі в'язні зменшили свою щоденну порцію. В таборовій крамниці далі йшла торгівля і кожного вечора вільна касирка приходила забирати гроші. В таборі відбувалися Служби Божі, чергуючись православна з католицькою. На дахах їдалень вивішено прапори Червоного Хреста. Для зазначення смутку і жалоби по в'язнях, які загинули, прапори були облямовані широкою чорною стрічкою. Радіо МВД оголосило місцевому населенню, що в таборі панують вбивства, грабунки і гвалтування і що в'язні створюють велику небезпеку для міста. Тоді в'язні почали надавати через свій радіоапарат, що вони вимагають від міста делегацію, яка мусить сама переконатися, що діється в таборі. З міста прийшла делегація: інженери, майстри, будівники та інші робітники з підприємств. Вони перейшли через бараки і дістали від комісії потрібні пояснення.

Вістка про страйк в Кінгірі дійшла і до табору Десгаскану. 14 000 в'язнів Десгаскану приєдналися до страйку кінгірців, а на запит таборової влади, які їхні вимоги, вони відповіли: ті, що й в Кінгірі. Таборова влада залякувала в'язнів Десгаскану, що кінгірці немов би перекуплені американцями і тому треба їх берегти.

В'язні-повстанці Кінгіру вирішили звернутися до міжнародного Червоного Хреста через радіо і збудували надавчий апарат. Ті, які знали англійську абетку морзе, день і ніч висилали на зміну на коротких хвилях прохання в'язнів про допомогу і пояснювали вимоги в'язнів до влади. Про те, де знаходиться радіоапарат, знали тільки три

члени таборової комісії. Але апарат був дуже слабкий. На наказ Анатолія Задорожного в'язні розпочали, виробляти в таборі примітивну зброю. Ковалі день і ніч кували в таборовій кузні зброю з віконних ґрат. Над табором літали літаки і робили знімки з усіх приготувань в'язнів. МВД розпочало евакуювати Кінгір, розсіваючи бурхливі чутки, що повстанці хочуть висадити у повітря ціле місто. Перед евакуацією населення попереджувало в'язнів, щоб вони були обережні, бо МВД підготовляє наступ.

— Якщо до 24 червня не повернетесь знову до праці, до табору ввійдуть військові частини, — заповів комендант табору через голосники. — Табір Кінгір буде розв'язаний, а всіх вас вивезуть на Колиму.

Але ніхто в таборі не думав переривати повстання і ніхто не йшов до праці, доки будуть сповнені всі вимоги в'язнів. Ті, хто не хотів страйкувати, покинули табір ще першого дня. Таких було 150 осіб.

Вночі 26 червня табір освітлено тисячами ракет, а через таборову браму величезною потворою просувався танк. За ним другий. МВД-исти, йдучи під прикриттям танків, стріляють по в'язнях і проколюють багнетами ранених. Бичков наказує вийти з бараків. Другий і третій бараки завзято обороняються. На емведистів летять ручні гранати. Два рази оборонці другого бараку відбили наступ. Старий вірменин виходить з бараку і хоче передати емведистам, що в'язні піддаються. Але в цей час його забиває куля емведистів, а один з них відрізав йому голову і кинув до бараку. Повстанці борються з величезним завзяттям і емведисти перед ними відступають. Генерал Бичков стоїть при вікні на четвертому поверсі будинку по другому боці табору і звідти керує «операцією». Він дає наказ другому відділові лейтенанта Кириєнка допомогти відділові Антонова. Бичков бачить перед собою всю площу табору, на якому відбувається жорстокий бій. На дахах м. Кінгіру зібралися мешканці, які пильно стежать за перебігом бою. В цей час до табору знову прибувають нові танки та війська. В маленькій кімнатці другого бараку жіночого табору стоїть радіоапарат в'язнів. Радист, знаючи про прибуття танків, перетяв собі на руках жили, але не перестав посилати в повітря:

«СОС! СОС! Рятуйте нас, рятуйте наші душі — нас вбивають!» До останнього віддиху він передавав у етер прохання про допомогу.

Около 7.00 год. ранку 500 українських жінок і дівчат з другого бараку жіночого табору взяли за руки і з співом виходять на подвір'я напроти танків. Вони своїми тілами хотіли зупинити рух танків. Але п'яні емведисти їдуть шаленою швидкістю на жінок і розчавлюють їхні лави. У висліді 200 жінок забито, а всіх інших поранено. О 9.00 год. ранку Анатолій Задорожний дає наказ кінчити спротив. Емведисти поспішно ловлять живих в'язнів і відводять їх до вантажних вагонів, що вже чекають на станції. Озброєні до зубів ведуть емведисти Анатолія Задорожного та інших членів таборової комісії з зв'язаними руками.

Дві тисячі важко озброєних вояків і 7 танків здушували повстання в'язнів в Кінгірі. Довкола табору на полях стояла ціла низка бомбовиків та сірозелених панцерних автомашин, приготованих до бою.

1 600 «підозрілих» в'язнів 26 червня відправлено на Колиму. «Таборову комісію» в числі 15 осіб того ж дня поставлено під суд. Він відбувався при зачинених дверях, але з дотриманням усіх норм судівництва. Головним обвинуваченим є Анатолій Задорожний, а потім «Глеб» — керівник блатарів. Задорожний і «Глеб» беруть на себе всю вину. Спокійна, витримана і дуже обґрунтована промова Задорожного тривала цілий день. Він доводив, що в'язні захищали свої права від сваволі таборової адміністрації. Суд відбувався протягом тижня і нарешті визнав себе неправосильним вирішити справу та передав її до вищого суду Алма-Ати.

Поворотці свідчать, що вся таборова комісія була засуджена на кару смерті і розстріляна, а багатьох в'язнів заковано в кайдани. Вони також свідчать, що не тільки на Воркуті та в Кінгірі, але також в Норильську і на Колімі відбулися повстання. В'язні вимагали від московської адміністрації людського ставлення до них, трактування їх так само, як трактуються політичні в'язні культурного західного світу. Вони зверталися до Заходу допомогти їм, а на підставі Статуту Відділу Прав Людини Організації Об'єднаних Націй просили про те,

щоб ООН, до яких належить ССРСР, винесли свою ухвалу, чи вважається політичним злочином боротьба проти терору, боротьба за демократію, за свободу і волю людини.

А як відгукнувся на те культурний Захід? Що він та ООН зробили, щоб захистити законні права невинно засуджених в ССРСР представників поневолених Москвою неросійських народів? Зрештою, як, чим і коли zareагував Захід на невинні криваві жертви в'язнів під час їхнього повстання в советських концтаборах?

ЛИСТИ В'ЯЗНІВ З МОРДОВІЇ

Не zareагував західній культурний світ і на потрясаючий лист, який був таємними шляхами переданим в'язнями концентраційних таборів з Мордовії, написаний 30.9.1955 року. Лист не тільки говорить сам за себе, але він також повністю підтверджує ті інформації, які до цього часу мав західній світ від поворотців про становище в большевицьких тюрмах та концтаборах, як до смерти, так і після смерти Сталіна

(Нижче друкуємо повний текст листів, що їх написали в'язні з Мордовії. Один з цих листів був звернений до української еміграції, а другий до Організації Об'єднаних Націй).

Дорогі Друзі!

Користаючись щасливою нагодою, ми хочемо коротко розказати, що говорять нам большевики на т. зв. лекціях про Вас — нашу політичну еміграцію останнього 10-річчя та що появилось в друку на цю тему з недавнього часу. Крім цього бажалось би нам, хоч у декількох словах познайомити українців на чужині, яким не байдужа наша доля із життєвими умовами політв'язнів у советських спецтаборах після воєнних літ.

Лекції на українські теми проводять не докладчики з управління місцевих спецтаборів, а лектори з найвищої мордовської партійної інстанції. Провідна думка всього сказаного до цього часу про Вас, приблизно така: Українська політична еміграція останнього

десятиріччя — це малочисельна, та зате, поділена на багато партій, групка розсварених людей, короткозорих у політичному відношенні, яка не має вже ні популярності, ні опори в своєму народі й бореться не за щось реальне, а за велику букву «У». При цьому перечисляються прізвиська найбільш визначних наших сучасних політичних діячів закордоном — «найзапекліших зрадників українського народу».

Доклади на українські теми в останньому часі припинились. Можливо, що причиною тут гідна реакція в'язнів на тенденційне большевицьке перекручування фактів з нашої історії. Ці несподівані лекції, що завдають нам стільки душевного болю, є рівночасно для нас відрадним явищем. Вони дозволяють робити висновки (хоча б вони були правдиві!), що покращало наше положення у міжнародньому політичному житті — і тому так посилено почала працювати большевицька пропаганда у відповідному напрямі. Незлобно завидують нам політв'язні інших національностей совдепії, щоб тільки наша радість не була даремна!

Серед друкованої ворожої нам літератури останніх років, яка появилася у бібліотеках мордовських спецтаборів, перше місце займають памфлети Галана («Вибрані твори», 1954 р.) та Беляєва і М. Рудницького («Под чужими знаменами»), наскрізь просякнуті чудовищною, вихованною, неперевершеною злобою та ненавистю до всього українського — некомуністичного.

Вам, нашій сучасній політичній еміграції, відведені на цих наклепницьких сторінках окремі розділи. Підкреслюються внутрішні неполадки, незгода, боротьба за провідницькі місця, жадоба наживи, недостача політичної зрілості. Наше відношення однакове до всіх засобів большевицької пропаганди. Ми не сумніваємось у крайній тенденційності живого і друкованого слова у советській «тюрмі народів». Ми твердо віримо, що, збагачені досвідом минулого, Ви з честю виконаєте завдання, які, звичайно, покладає народ на свою політичну еміграцію; що еміграційні роки не будуть для Вас «пропащим часом», що Ви проживете їх як найбільш доцільно й повернетесь на Україну з нерозтраченими надаремно життєвими силами, із знанням усіх досягнень передової європейської та світової

думки, які можуть принести користь нашому народові, що перебування поза межами Батьківщини протягом довшого часу не розвіє — як кажуть з вітром Вашої туги за рідними сторонами та не зродить у серці бажання залишитись на все життя на чужині.

А тепер кілька слів про життєві умовини політв'язнів у советських спецтаборах післявоєнних років. Основні риси большевицької тюремно-лагерної системи не змінилися. Майже всі спецтабори розміщені в теренах незвичайно важких під оглядом природно-кліматичних умов (Колима, Таймир, Сибір, Комі, Казахстан). Час тривання кари за політичні провини: від 5 років (за одну спробу, як говорять жартом, «неблагонадъжно» подумати) до 25 літ т. зв. «ісправітельно-трудоих лагереі» та від 15-20 років каторжних робіт. У перші повоєнні роки голод, непосильна праця та жахливі гігієнічні умови забрали тисячі жертв з рядів політв'язнів, знову же у 1948 р. введено у спецтаборах т. зв. посилений режим замикання загратованих бараків на ніч, обмеження листування до 2 листів у рік, заборона мати гроші на руках, штрафні бараки, заборона носити свій одяг, приказ носити тільки лагерний із номером на спині, заборона: робити виписки з книжок, робити ручні роботи, сходитись у більші гуртки і т. д. (при важкій 12-годинній праці та цілево підвищених нормах). Невиносимо важкі життєві умови викликали повстання в поодиноких лагерних осередках: у Воркуті (1952 р.), Норильську (весна-літо 1953 р.) та Кінгірі (Казахстан у 1954 р.). У повстаннях брало участь понад 40 тис. в'язнів різних національностей. В боротьбі з повстанцями ворог використовував всяку зброю, з танками включно. Ціною життя та здоров'я декількох тисяч вбитих і ранених друзів, ми добились знесення посиленого режиму і встановлення 8-годинного робочого дня.

В останніх роках большевики рішили похвалитись перед світом своєю гуманністю і почали видавати укази, м. ін. для політв'язнів, які в більшості випадків, не вводяться масово в життя (указ про звільнення із спецтаборів інвалідів, про «умовно-досрочне» звільнення із спецтаборів в'язнів, які відбули 2/3 кари). Після звільнення із спецтабору політв'язня жде — як правило — висилка в Сибір на неозначений час. У вересні цього року проголошено указ про амнестію для політв'язнів, які співпрацювали з німцями у воєнні роки. Офіційно наших в'язнів націоналістів називають большевики

«бандерівцями» або «українсько-німецькими націоналістами», а амнестія до нас не відноситься. Ще один зайвий доказ брехливості большевицької системи.

Під кінець хотілось би нам сказати в ім'я правди, що ми завжди високо цінімо ім'я українського політв'язня і, в загальному, зуміли з'єднати собі прихильність та признання політв'язнів інших національностей.

Бувайте здорові, Дорогі Друзі!

Не забувайте нас та думайте про поворот на Україну!

Мордовія, 5.X.55 р.

Українські жінки — політв'язні Мордовських спецтаборів

В і д к р и т и й л и с т до Організації Об'єднаних Націй Відділу Прав Людини і всього культурного світу від в'язнів-табірників СРСР

Ми, в'язні мордовських спецтаборів, просимо прийняти до загального відома цілого культурного світу таке:

Ми українці, як прихильники всякому рухові, що стремить до свободи і правди, ставимося прихильно до всілякої культури і прогресу в усіх ділянках громадського життя, а рівно ж до самовизначення всіх народів, як і до самовизначення Української Соборної Держави. Підкреслюємо, що ми не стараємося перебільшувати фактів, які вже існують на території України від давна, ми не просимо ласки-помилування, ми ставимо резолюцію і домагаємось свого права на життя закономірно, яке повинен визнати весь культурний світ, світ цивілізації ХХ ст., століття очолюваного різними гуманними організаціями, починаючи від низових клітин і кінчаючи на державних провідниках, включно до великої всесвітньої Організації Об'єднаних Націй. Наш український народ, як і ряд інших народів опинився під займанчим чоботом червоної Росії, де нам відібрано всяке елементарне право існування на землі. Нас загнано в

табори, засуджено строгими вироками на 10-25 р. не за бандитизм, як це вони (большевики) вияснюють перед світом, — не за підпал, убивства і зраду, лише за те, що ми, як і кожний волелюбний народ домагаємось свого законного права на своїй землі... Тому у нас виринає питання: чи знає культурний світ про умови, в яких находимося не лише ми — в'язні, але й весь наш народ? Чи знає культурний світ, що нас після відбуття вироку насильно засилають на т. зв. «цілинні землі» в Казахстан, Красноярський Край, на делеку північ, горляючи, що туди їдуть добровольці і комсомольці? Чи може уявити собі культурний світ українську державу без українського уряду, без української армії і без українського народу, якщо існує така держава (а вона повинна існувати), то чому не має армії зложеної з самих українців? Чому українці військову повинність відбувають за межами своєї батьківщини? Чому на наших землях дислокуються військові частини, складені з росіян та інших національностей, яким інтереси українського народу, якщо не суто ворожі, то чужі. Якщо ми зрадники своєї батьківщини і справедливо покарані: чому судили нас «народні», чи «військові» суди, склад яких далеко не український? Чому ми своєї кари не відбуваємо на території України, так страшно зруйнованої останньою війною і потребуючої відбудови? Чому нами освоюються недоступні дикі землі та ліси в той час, коли наших рук так потребує наша батьківщина? Чи знає культурний світ, що на масових табірних цвинтарищах будуються нові табори, міста, копаються канали, робляться спортивні площі, щоб затерти сліди цих злочинів? І так в Комі АРСР ст. Абезь 1, 4, 5-ий табори стоять на бувших кладовищах. У Мордовії ст. Леплей 3-а № 5, 1-й і 2-й поліровочні цехи, техкабінет і кузня — побудовані на людських кістках. Чи відомо про масові розстріли в'язнів (на Воркуті шахта № 29 розстріляно під керівництвом і з участю ген. прокурора Руденка), які домагалися лише прав політв'язня? Чи відомо, що в Казахстані л/о Кінгір, п/я 392 (3-я і 1-а колони) жінок і мушин давлено чотирма танками за те, що вони домагались своїх закономірних прав? Чи відомо культурному світові, що Україна крім штучного голоду 1933 р. живе впроголодь 38 років; що сьогодні зах. українські землі, охоплені водною стихією, присуджені на голодну смерть, позбавлені будь-якої помочі від «гуманної миролюбної», комуністичної Росії. В той час коли мільйони тонн хліба вивозиться закордони в цілях пропаганди, в той час, коли різні заграничні делегації відвідують зразкові (спеціальні для показу) колгоспи і фабрики СРСР? Чи відомо, що

Росія в післявоєнний період (1945-1955 рр.) руками мільйонів в'язнів підняла тяжку і легку промисловість на рівень вищий довоєнного, і що ці в'язні поставили питання про покращання умов необхідних для кожного дихаючого повітрям створіння (бо ж після 9-11-и годинної праці в шахтах в'язнів замикали в тісні смердючі бараки зі славнозвісними «парашами», як робочу худобу) то їх розстрілювали і душили танками, а багатьох судили другими вироками по 10-25 років і розвозили в закриті тюрми, де вони сидять до нині.

Культурний світе ХХ-го століття, століття прогресу і культури, ми не сумніваємось, що прочитавши ці рядки до найбільш «гуманної та справедливої» комуністичної партії Росії, виникає почуття огиди, омерзіння за злочини, заподіяні нею всім поневоленим народам...

Ми не впали духом, бо знаємо, що наші стремління до волі оправдані законами матері природи і віримо, що весь культурний світ піддержить нас на цьому шляху.

З огляду вище сказаного, ми, в'язні мордовських спецтаборів, вносимо таку резолюцію:

Резолюція

І. А) Визначити відповідну комісію для перевірки стисло поданих нами фактів, що мали місце в 1953 р. на Воркуті й Норильську, а в 1954 р. в Караганді, де своїми жорстокостями відзначилися ген. прокурор Руденко і заст. міністра МВД Масленніков.

Б) Вислідити правдивість цього, що в Абезі (Комі АРСР) 1, 4, 5-й табори і 3-а № 5 (Мордовія) збудовані на цвинтарищах. Подібні випадки не важко знайти під кожним з таборів, чи в його окружності.

В) В зв'язку з цим вимагаємо, щоб цвинтарища були упорядковані, будівлі і споруди на них зліквідовані, а погиблим збудовані пам'ятники — символ вічної ганьби червоним рабовласникам. Так як між погибшими є члени всіх національностей світу, то по спорудженні пам'ятників повинна бути створена міжнародня організація, відповідаюча цій справі.

Г) Вимагаємо повного соціального забезпечення сиріт, вдів, непрацездатних батьків, рідні яких впали жертвою жорстої несправедливості: також цих осіб і їх рідні, які втратили в таборах фізичну повноцінність і не встигли забезпечити себе чи сім'ю.

Д) В наслідок цього, що ціла сім'я за провини одного її члена притягається до відповідальності (насилене вигнання, заслання, конфіскація) і не тільки син, а й внук терпить за провини свого діда чи навпаки, створились касти «благодійних» і «неблагодійних» тому, що ці останні живуть у вічному приниженні і нужді, ми вимагаємо, щоб цим людям були повернуті права людини і дане соціальне забезпечення, а рівно ж право на поворот на рідну землю.

Е) Вимагаємо, щоб особи, які відбули свої вироки мали право вернутись на свою батьківщину, а рівнож, так як 25-літній вирок являється досмертним, опротестуємо його масове примінення.

Є) Всі учасники страйків, чи будь-якого протесту, масового чи поодинокого (основаного на закономірних принципах прав політв'язня), які внаслідок своїх вимог були вдруге суджені і з таборів вивезені в закриті тюрми, повинні бути звільнені з них, а ця несправедлива кара анульована.

Ж) Всі пустинні землі, рудники, шахти, лісові масиви, які після освоєння чи відкриття увійшли в склад СРСР повинні належати тим народам, члени яких їх освоювали і всіяли їх своїми кістками.

II. А) Вимагаємо створити міжнародню контрольну комісію, яка вірно регулювала б допомогою назначеною для слабо розвинутих чи потерпілих від стихійних нещаст країн (враховуючи і СРСР) та областей.

Б) Ми всі з радістю і співчуттям вітаємо готовість допомоги всім потребуючим допомі (незалежно від національності, релігії, раси, політичних переконань), але ми не можемо примиритися з цим, щоб хліб, вирваний з горла, крові і кості голодуючих, вивозився закордони

у виді допомоги, а насправді в цілях пропаганди, як це має місце а СРСР, в цей час, коли мільйони людей голодують.

III. А) Так, як всі злочинні дії супроти поневолених народів відбувались і відбуваються з відома Політбюро і ЦК КПСС, вимагаємо: всю верхівку СРСР, рахувати підсудними міжнародної справедливості.

Б) Єжов, Берія, Абакумов і другі (страчені органами безпеки для відведення очей, як своїй так і світової громадськості) не можуть самі нести відповідальності за все тому, що злочини супроти поневолених народів не припиняються і до нині.

IV. З чисто національних переконань ми, українці, вимагаємо щоб:

А) З українських земель були вивезені всі громадяни російської національності і не користувались правом в'їзду аж доти, поки Росія не перестане мріяти про винародовлення, асиміляцію і остаточне проковтнення України; поки не перестане вважати себе «старшим братом». Фальсифікація історичних фактів відносно т. зв. «возз'єднання України з Росією» ніяк не може відповідати реальності, бо насправді Україна весь час жорстоко поневолюється Росією.

Б) Ми згодні з цим, щоб члени всіх інших національностей (не післані російським урядом в займанчих цілях) могли жити на українських землях по культурному, рівноправно з нашим народом. Росіяни ж можуть жити тільки тоді, коли вони стануть підпорядковуватись загальному правилу моралі.

В) Поки існують в світі збройні сили, на Україні повинні розміщуватись військові частини, складені тільки з українців і українського командування, а всі бійці і командири не українського походження повинні бути виведені за межі нашої землі. Це саме відноситься й до адміністративних установ і органів безпеки — МВД.

Г) Всіх порушників закону укр. національності повинні судити суто українські народні чи військові суди і кару вони (порушники) повинні відбувати в межах своєї землі.

Примітка: Просимо Організацію Об'єднаних Націй Відділ Прав Людини цей лист довести до відома світової громадськості. З огляду на передбачені наслідки підписи ставимо ініціалами та псевдонімами.

30.IX.55.

Заувага: В цьому місці оригіналу стоять підписи, ініціалами і псевдонімами, п'яти представниць жіночих колон і восьми представників чоловічих колон в'язнів.

Кожне слово наведеного листа, кожне його речення було писане кров'ю, у свідомості найвищого ризику. Але немає в них ні крихітки страху, ні слова прохання, лише хоробрий апель до волелюбного людства, до його гуманного почуття. В стосунку з міжнародно-правної сторінки, в листі в'язнів більше взяті до уваги постуляти, пов'язані з правами людини і громадянина, ніж національно-політичні, хоч основний тон листа гармонізується з політичними цілями української революційно-визвольної боротьби.

СТРАТЕГІЧНЕ Й ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СОВЕТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ ДЛЯ МОСКВИ

Зміст цієї книжки, написаної на підставі існуючих матеріалів, свідчень поворотців та переживань тих, що безпосередньо довгі роки перебували в советських концтаборах, змальовує перед вільним західним світом жакливу систему примусу та гноблення кожної людини, яку замикається в СРСР до концтаборів. Не одиниці, не сотні і тисячі, а мільйони підсоветського населення переходить через систему концтаборів в СРСР. Очевидно, немає ніякого сумніву в тому, що система советських концтаборів переслідує, крім політичних (національне та соціальне нищення під маскою «ворогів народу» неросійських поневолених націй в СРСР) також військово-стратегічні та економічні цілі.

На VIII з'їзді російської компартії з 1919 року Ленін сказав: «...Ми живемо не тільки в державі, але і в системі держав, а існування

Советської Республіки поруч з імперіалістичними державами не до подумання... Питання про існування Російської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки — це питання військове».

Ще 1917 року Ленін вимагав від компартії й уряду приспівеної розбудови військової промисловости, стратегічних і мілітарних баз Московщини та організованого запілля. В 1925 році на XIV партійній конференції Сталін заявив: « ...СССР повинен застосувати й урухомити такі економічні заходи, які гарантували б Советському Союзові економічну незалежність та самостійність і були б матеріальною підставою зміцнення советської армії і мілітарного потенціалу СССР». На XIV з'їзді партії в 1925 р. Фрунзе ствердив ще раз ленінський принцип, що Росія мусить бути керівним центром світу та трампліном міжнародної революції, а це в свою чергу вимагає величезної військової розбудови та її підстави — важкої промисловости на всіх теренах СССР.

Розпочалося, так би мовити, господарське, військове й ідеологічне озброєння Московщини для майбутнього загарбання світу. Вся економіка країни була ЦКомітетом КПСС спрямована на розбудову військового потенціалу Москви, опертому на географічному положенні СССР — широкопростірности, на промислових засобах і їхній кількості, на резервах сирівців і підземних покладах та на якості підсоветського населення. Очевидно, що мета, яку поставила перед собою Москва в економічному і стратегічному характері, ніколи не була б досягнута, коли б підсоветське населення мало такі права, які має населення західного світу. Для вирішення мілітарно-стратегічних і економічних завдань, Москва не тільки вигадала п'ятирічки індустріялізації, але й відновила і надзвичайно широко розбудувала концтаборову систему з найжорстокішим у світі визиском та режимом.

І коли простежити за розташуванням по СССР концтаборів, стає маркантним, що більшість їх знаходиться власне в РСФСР і то в таких безлюдних місцевостях, які приховують від світу не тільки їхню виробничу працю, але й нелюдську поведінку з в'язнями. Стратегічно, це означає децентралізовану розбудову військових галузей

промисловости, при централізації керування, що робить їх менш вразливими на випадок війни.

Більшість советських концтаборів видобувають та обробляють мілітарно-стратегічну сировину (уран, мідь, цину, вугілля, поліметали, нафту, газ і т. д.), будують або обслуговують військові бази і комунікації мілітарного значення, або ж виробляють безпосередньо продукцію для советських збройних сил і їхніх мілітарних резервів. Мілітарно-стратегічне призначення концтаборів з дармовою рабською силою щільно переплітається з економічною експансією Москви на зовнішньому відтинку. Наприклад, видобуваючи руками в'язнів золото, Москва вразі потреби кидає його на зовнішній ринок, намагаючись тим самим штучно викликати економічну кризу в західних країнах і зруйнувати їхню фінансову систему та обезцінити гроші.

Привласнюючи безкоштовно всю продукцію, вироблену в'язнями, Кремль має можливість кинути її на міжнародній ринок для конкуренції демпінговим цінам, або ж спрямувати її до власних мілітарно-державних резервів.

Шляхом депортацій та ув'язнень підсоветського населення, ЦК КПСС збудував багато засекречених підприємств, які замість назви, мають лише цифрову нумерацію. Особливо на Далекому Сході, в Середньому Сибірі, за Уралом та в підсоветській Азії. Підприємства поступово розбудовано на нові міста, навколо яких розташовано численні советські концтабори.

Виготувавши пляни переміщення на Схід промислових споруд і підприємств, ЦК КПСС руками в'язнів весь час здійснює його та підспішує збільшення та посилення мілітарного потенціалу ССРСР.

Продовжуючи в більш широкому розмірі стару російську імперіялістичну агресію, ЦК КПСС основним гаслом уважав і надалі вважає виконання економічно-стратегічних плянів з найменшою витратою засобів. Але тому, що вартість на засоби виробництва Москва не в силі зменшити, Кремль пішов шляхом зменшення заробітної платні робітництву та взагалі прибутків, тобто шляхом

прямого ограбування підсоветського населення. Одним з таких шляхів і є розбудова та поширення советських концтаборів і ув'язнення до них мільйонів людей, у першу чергу з поневолених Росією неросійських країн, які своєю національно-визвольною боротьбою завжди залишаються для Москви найнебезпечнішими.

Мета виправдує засоби: щоб зліквідувати національну небезпеку, а разом з тим досягнути стратегічно-економічну мету і замість того, щоб харчувати за державний кошт величезну масу арештантів та засуджених, ЦК КПСС, ізолюючи їх від суспільства, використовує фізичну та розумову працю в'язнів, видаючи при тому найменші кошти на їхнє утримання, які за час довгорічного перебування в таборах, компенсуються працею заарештованих.

Про існування в СРСР рабської праці та численно великої кількості з мільйонами в'язнів советських концтаборів, знають за кордоном уже давно. Неодноразово це питання на Заході порушувалося і перед ООН. Навіть ООН ухвалила гарну Деклярацію Прав Людини, але яка з цього користь для поневолених неросійських народів в СРСР, коли їх безнастанно порушує один з членів ООН — Москва?

Питання рабської праці підлягає розглядові ООН не тільки з гуманітарного, але й з юридичного боку, бо згідно з власним статутом, ООН повинна сприяти загальному поважанню та дотриманню прав людини і підставових свобод в кожній країні. На жаль, до цього часу ООН в тій справі майже нічого не зробила, хоч розпучливий крик підсоветських в'язнів уже десятками років лунає з-за ґрат советських концтаборів, закликаючи вільний світ на допомогу

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Газета «Известия» ч. 81, 15. 4. 1919 р.
2. Газета «Известия» ч. 83, 17. 4. 1919 р.
3. Н. Крупська: «Воспоминания о Ленине», Видання Музею Леніна, Москва.
4. Збірник законів СРСР ч. 19, 1935 р.

5. Газета «Правда», 7. 5. 1954 р.
6. Кримінальний кодекс РСФСР. «Госюриздат», Москва 1952 р.
7. Відомості Верховної Ради СРСР ч. 25, 1941 р.
8. «Народное Хозяйство СССР». Статистичний збірник, Москва 1956 р.
9. «Нью-Йорк Таймс», 6. 5. 1955 р.
10. Ю. Марголін: «Подорож в країну зека». Париж 1949 р.
11. Німецький журнал «Monat», березень 1954 р. Стаття д-ра І. Шольмера.
12. Г. Сова: До історії большевицької дійсности. Мюнхен 1955 р.
13. Позаконституційні адміністративно-карні органи МВД в СРСР. (Машинопис). 4.5.1949 р. Р. П. С.
14. В. Савченко: «Безимлаг». Авґсбург 1948 р. Видання ЛУПВ.
15. Атлас світу. Москва 1954 р.
16. Н. Семьонов: Советский суд и карательная политика. Мюнхен 1952 р.
17. Газета «Известия» ч. 20, 1954 р. Стаття «За північним колом».
18. В. Артемев: Режим і охорона в поправно-трудоxих концтаборах МВД. Мюнхен 1956 р.
19. В. Яковлев: «Концентрационные лагеря СССР». Мюнхен 1955 р.
20. Вступний Курс Українознавства. Мюнхен 1953 р.
21. І. Холмський: Історія України. Нью-Йорк — Мюнхен 1949 р.
22. М. Грушевський: Велика історія України. Львів — Вінніпег 1948 р.
23. Збірник Законів СРСР. ч. 1-24, 1924 р.
24. «Вестник Института по изучению истории и культуры СССР». ч. 1, Мюнхен 1951 р.
25. «Вестник института по изучению истории и культуры СССР». ч. 2, Мюнхен 1952 р.
26. С. Платонов: «Учебник русской истории», Буенос-Айрес 1945 р.
27. В. І. Попов: «Социалистическая законность в деятельности местных советов». Москва 1954 р.
28. Д. Карев: «Советское судоустройство», Москва 1951 р.
29. Протоколи свідчень поворотців-чужинців з советських концтаборів в 1955 році. 96 аркушів машинопису. Архів ЗЧ ОУН.
30. Журнал «Наша Церква» ч. 10, Рим 1955 р.

31. «Deutsche Illustrierte» ч. 2. 1953 p.
32. «Science et vie», ч. 421, 1952 p.
33. Журнал «Le verité du Peuple». Paris 1955 p.
34. Журнал «Le courrier socialiste». Нью-Йорк 1956 p.
35. Ukrainische Wochenschrift «Der Weg zum Sieg». Мюнхен 1956 p.
36. «Das sind die Russen». Von John Fischer. Leipzig 1943 p.
37. R. Essen: «Die Russische Gleichung», Paul List, Leipzig 1943 p.
38. A. Weissberg: «Hexensabbath — Russland im Schmelztiegel der Säuberungen». Frankfurt a/M 1951.
39. «Russian Purge and Extraction of Confession», by F. Beck, Leipzig 1943.
40. Баранський. Економічна географія ССРСР. Держучпедвид «Радянська Школа» Київ, 1951 p.
41. Проф. В. М. Чхиквадзе. Советское военно-уголовное право. Москва, 1948 г.
42. Хронологія основних законів ССРСР (1917-1954 p.).
Машинопис. Р. П. С.
43. П. Мішунін. Очерки по истории советского уголовного права. Госюриздат, Москва, 1954 г.
44. История законодательства ССРСР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры. Москва, 1955 г.
45. Н. Вознесенский. «Военная экономика ССРСР в период отечественной войны. ОГИЗ. 1948 г.
46. В. А. Власов. Советський державний апарат. Госюриздат, Москва, 1951 г.
47. Енциклопедичний словник тт. 1, 2, 3. Москва. Видання «Великої советської енциклопедії».